tarih VE toplum

15.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ TEMMUZ1992

103

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

73 Yıl Önce Azerbaycan Siyasî Temsilcisiyle Mülâkât	*Mustafa Şahin*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
"31 Mart" Olaylarında Mahmud Şevket Paşa'nın Bir Bildirisi	*Faruk Ilıkan*	6
Kurtuluş Savaşı Tarihinden	*Bülent Gökay*	8
Fuzuli Divanının Türkçe Önsözü	*Orhan Şaik Gökyay*	9
Halil İnalcık'la Söyleşi	*İlber Ortaylı*	12
Dr. Karl Ambros Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu	*Arslan Terzioğlu*	16
İngiliz Basını ve Arşiv Belgeleri Işığında Kırım Savaşı ile İlgili Bazı Sosyal Etkinlikler	*Netice Yıldız*	24
1933: İnkılâp Temsilleri'nin "Altın" Yılı	*Levent Boyacıoğlu*	30
I. Dünya Savaşı Sırasında İngilizlere Karşı Bir Hind-Osmanlı Planı Yahut "İpek Mektup Komplosu"	*Azmi Özcan*	36
Çırağan Hadisesi Bir İngiliz Tertibi midir?	*Hüseyin Çelik*	42
Türk Sahnesinin Âbidesi Muhsin Ertuğrul	*Taha Toros*	49
Hayat Tarih Mecmuası	*Nadir Özbek*	53
Kitabiyat		57
Sağlıksız Bir Eleştiri	*Mustafa Cezar*	
Tekzip	*Tahir Üzgör*	
State and Society in Mid Nineteenth century Egypt	*İlber Ortaylı*	

Kapak: II. Abdülhamit'in bir taşra kadrosu

TEMMUZ 1992 • CİLT 18 • SAYI 103

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 180.000 TL/yıl - 90.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 15.000 TL.

73 Yıl Önce

Azerbaycan Siyasî Temsilcisiyle Mülâkât

MUSTAFA ŞAHİN

Azerbaycan, 19. yüzyılın çeyreğine, hanlıklara bölünmüş ve zayıflamış olarak girdi.[1] Çarlık Rusyası'yla İran arasında yapılan Gülistan Antlaşmasıyla (1813) Azerbaycan'ın büyük bölümü Ruslara verildi.[2] 22 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla Çarlık Rusyası Nahcivan ve Erivan'ı da Azerbaycan'dan kopardı. Bugün de geçerli olan sınır, Aras Irmağı olarak kabul edildi ve Azerbaycan bir kere daha bölündü, ırmağın kuzeyi Çarlık Rusyası'nda, güneyi İran'da kaldı.[3]

1917 Sovyet Devrimi'yle Çarlık Rusyası dağıldı, devrimin "halkların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri hakkı/kuralı" gereği, Azerbaycan da, diğer Kafkasyalı komşuları gibi bağımsızlığı seçti. 28 Mayıs 1918'de Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını ilân ettiği, bir notayla dünyaya duyuruldu, Osmanlı Devleti, Bağımsız Kuzey Kafkasya Devleti'ni resmen tanıdığını bildirdi ve her türlü yardımda bulunmayı vaadetti. (Bugün de öyle değil mi?) Ne var ki, gerek Bolşevik gerek Denikin önderliğindeki Menşevik ordularının saldırıları üzerine "Azerbaycan'ın emniyet ve asayişini iade etmek için Devlet-i Aliye-i Osmaniye'den istenilen askerî yardım, Osmanlı heyeti tarafından hemen kabul edildi." Osmanlı heyetinde Meclis-i Mebusan Reisi ve Hariciye Nâzırı Halil (Menteşe) Bey ve 3. Ordu Komutanı Vehip (Kaçi) Paşa vardı. 4 Haziran 1918'de Batum'da görüşmeler başladı. Vehip Paşa "Azerbaycan Hükümet-i Müstakille-i İslâmiyesinin talebi üzerine İslâmları Bolşevik mezaliminden kurtarmak için" 5. Kafkas Fırkası'nı Azerbaycan'a gönderdi. Karpatlardan getirilen 15. Fırka'yla Azerbaycan'da mevcut birkaç nizamî alay ve milisler birleştirilerek "İslâm Ordusu" adıyla bir ordu kuruldu. Nuri (Killigil) Paşa ve Miralay (Albay) Mürsel (Bakû/Paşa) Bey'in komutasında Ağustos başlarında başkent Bakû kuşatıldı ve 15 Eylül 1918'de kurtarıldı, bunu, 6 Ekim 1918'de Derbend'in kurtarılması izledi.[5]

"Asırlar süren ayrılık sona erdi" diyerek sevinen ve Türk kardeşlerini /askerlerini kucaklayan Azerbaycanlıların (bugün de öyle değil mi?) sevinci ancak 4,5 ay sürdü. I. Dünya Savaşı'nın bittiğini söyleyen Müttefikler, Osmanlı Ordusu'nun Bakû'dan çekilmesini ısrarla talep etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti bu isteğe boyun eğdi?[6] 23 Eylül 1918'de Berlin'de Almanya'yla gizli bir protokol imzalayan Talât Paşa, Kafkasya'yı boşaltacaklarını, Almanya da Rusya'ya Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıması için ağırlığını koyacağını kararlaştırıyorlardı.[7] (Bugün de öyle değil mi?)

Bu sıralarda, Azerbaycan Hükûmeti'nin İstanbul mümessil-i siyasîsi göreviyle Yusuf Bey Vezirli[8] İstanbul'da bulunuyordu. (Bu yazıya kaynaklık eden, 1919 sonları olduğunu tahmin ettiğimiz fakat adını tespit etme olanağı bulamadığımız gazete kupürünü okurken bunları düşünmeden edemedik.)

Kaderlerini iyi tayin edememiş olacaklar ki, aradan iki yıl geçmeden, 27 Nisan 1920'de Azerbaycan bir kere daha bağımsızlığını baskı ve zorun eline teslim etti.[9] SSCB'yi oluşturan cumhuriyetler'den sayıldı. Bu, glasnost ve perestroika dönemine dek sürdü. Tarihin tekrarı, kaderin garip bir cilvesi gibi, bu kere Sovyetler parçalandı, Azerbaycan -diğerleri gibi- bir kere daha bağımsızlığını ilân etti.

Aşağıda sunduğumuz haberi okurken, bunun, o zamanki Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerinde görülmüş güzel bir rüyanın, bugünün "yeni dünya düzeni"nin bu ülkelere bir hediyesi olarak kâbusa dönüştürüldüğünü söylememek elden gelmiyor. Sorunların hukukî, siyasî ve diplomatik yollardan hallini, barış içinde, kardeşçe, yan yana (artık bir arada değil; gerçi bu kavramların için boşaltıldı) yaşanacak, iyi haberler duyulacak günlerin bir an önce gelmesi dileğimizi tekrarlayıp 73 yıl önceye buyrun diyoruz.

1 Doç. Dr. Mehmet Saray, *Atatürk ve Türk Dünyası* "Türkiye ve Türkiye hâricinde yaşayan Türkler", Acar Yayınları, İstanbul 1988, s. 70; *Azerbaycan*, yıl 27, sayı 255, Ankara Ocak-Mart 1978, s. 114

2 M. Nizamettin Tebrizli, *Bugünkü Azerbaycan Davası Esas ve sebepleri*, İstanbul 1946, s. 38; *Azerbaycan*, sayı 225, s. 114

3 Saray, s. 74, Tebrizli, s. 8,38, *Azerbaycan*, sayı 225, s. 114

4 Saray, s. 76, *Azerbaycan*, sayı 225, s. 114 *Azerbaycan*, yıl 6, sayı 6 (66), Eylül 1957, s. 1, aynı dergi yıl 9, sayı 1 (97), Nisan 1960, s. 30, *Türk Kültürü*, sayı 21, Temmuz 1964, s. 80-82 (*Türk Kültürü* 11 Mayıs 1918 diyor).

5 *Türk Kültürü*, sayı 22, Ağustos 1964, s. 72-73, *Azerbaycan*, sayı 225, s. 114, Saray, s. 76, *Türk Kültürü*, sayı 21, s. 80-82, *Azerbaycan*, 6(66), s. 6-7

6 Saray, s. 76-77 *Azerbaycan*, sayı 6(66), s. 7-8

7 *Azerbaycan* 6 (66), s. 8

8 Yusuf Bey, 1919 Ekim ayı sonlarında İstanbul'a gelmiş ve burada kaldığı sürece, Azerbaycan edebiyatı ve tarihine dair Vezirof soyadıyla iki eser yazmıştır. Yusuf Bey Vezirli, Yusuf Bey Vezirof, Yusuf Vezir (Çemenzeminli) olarak tanıdığımız, Millî Müstakil Azerbaycan'ın eski İstanbul mümessili, Millî Parti'yi terketmiş, edebî çalışmalarda bulunmak ve eğitim müesseselerinde folklor dersleri vermek için 1925'te Azerbaycan'a dönmüş, küllîyatını ve romanlarını yayımlamış ve biraz ilerlemiş, Stalin'in sürgün cezasına uğramış (1937), anladığımıza göre 1956'da itibarının iadesi için çalışmalar yapılmış, sonu meçhullerden, (*Azerbaycan* sayı 8 (68), Kasım 1957, s. 12, Saray, s. 81, *Türk Kültürü*, sayı 19, Mayıs 1964, s. 73

9 *Azerbaycan* sayı 6 (66) , s. 1, sayı 1 (97), s. 5, 30, sayı 225, s. 114, Saray, s. 77 (28 Nisan 1920 diyor)

Azerbaycan Mümessiliyle Mülâkât

Gönüllü Ordunun Notası-Ermenistan'la Münasebât-Dersaadet'te Sefaret Te'sisi Mes'elesi

Türk ve Müslüman olması itibariyle bir kardeş hükûmeti olan ve gerek teşekkülü esnasında, gerek pâytahtı Bakû'nun Bolşeviklerden tahlisi hususunda hükûmet ve ordumuz tarafından fedakârane yardımlar gören Azerbaycan hükûmeti, Yusuf Bey Vezirli namında bir zatı geçenlerde şehrimize mümessil-i siyasî olarak göndermişti. Ahvalin inkişafına intizaren mumaileyh ile bir mülâkat icrasını şimdiye kadar te'hir etmişdik. Âhiren muharrirlerimizden biri Yusuf Bey Vezirli ile görüşerek Azerbaycan ahvali hakkında bazı malumat istihsal eylemişdir. Mumaileyhin beyanatını bervech-i zir derc ediyoruz:

- General Denikin tarafından Azerbaycan hükûmetine bir nota verilmiş olduğunu haber aldık. Lütfen

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu 103'üncü sayımızla, 18'inci cilde başlıyoruz. Önce, Orhan Şaik Gökyay hocamızın lûtfedip hazırladığı, Fuzulî'nin Türkçe Divanı'nın Dibacesini açıklayan makalesini anmalıyım. Taha Toros üstadımız da, bu ay bize, zengin arşivinden resimlerle birlikte, Muhsin Ertuğrul'a ilişkin anılarını içeren güzel bir yazı verdi. İlber Ortaylı'nın, yaşayan tarihçilerimizin en büyüğü Halil İnalcık'la bundan birkaç ay önce yaptığı röportajı zevkle okuyacağınıza eminim.

Prof. Dr. Arslan Terzioğlu'nun bu sayımızdaki yazısı da, yine Tıp eğitiminin tarihine önemli bir katkı niteliğinde. Kıbrıs'tan Sanat Tarihçisi Dr. Netice Yıldız kardeşimiz, Kırım Savaşı sıralarında ülkemizde yapılan uluslararası sosyal etkinlikleri anlatıyor.

Geçen ay başladığımız ve daha iki sayı sürecek olan İnkilâp Temsilleri yazı dizisi, bu ay 1933 yılı üstünde duruyor.

Dr. Azmi Özcan arkadaşımız, bu kere Birinci Dünya Savaşı yıllarında Hint Müslümanları arasında örgütlenmek isteyen İslâm Kurtuluş Ordusu tasarısıyla ilgili, şimdiye değin hiç duymadığımız bilgiler sunuyor. Dr. Hüseyin Çelik, yine Çırağan Olayı'nın perde arkasını araştırmakta. Nadir Özbek de, Türkiye'de popüler tarih dergiciliği alanında erişilmesi güç bir başarıya erişmiş olan *Hayat Tarih Mecmuası*'nın okuyucularla yazışmasına bakarak, ideolojik konumunu saptamaya çalışıyor.

Ben, Haziran ayının ilk haftasını, yeni çıkan bir günlük gazete *(Özgür Gündem)* adına Azerbaycan'da geçirdim. İzlenimlerini oraya yazdım. Dergimizin bu ayki kapağı da, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin tarihine değgin. Mustafa Şahin arkadaşımızn, yanda kısa bir önsözle sunduğu, 1919 sonlarından kalma gazete yazısı, tekrarlanan tarihe bir örnek oluşturuyor.

Kitabiyat sayfalarımızda, daha önce yapıtları hakkında eleştiriler yayımladığımız iki yazarın cevaplarını okuyacaksınız. İlber Ortaylı da 1990'da çıkan bir kitabı tanıtıyor: E.R. Toledano'nun 19. Yüzyıl ortası Mısırında Devlet ve Toplum adlı çalışması.

İlk sarı sayfalar bölümünde, Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı basını seçmelerinden sonra, Bülent Gökay Yunanlı Komünistlerin bizim millî mücadelemizde oynadıkları role ışık tutuyor. Ayrıca, Mahmut Şevket Paşa'nın 31 Mart Olayından sonra yayımladığı bir bildirinin tam metnini sunuyoruz. Arka Kapağımızda ise, Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın takdim ettiği, Sultan Hamid zamanından bir taşra yöneticileri kadrosunun grup fotografı yer alıyor.

Geçen (101). Mayıs sayımızda, ben bir Tatar araştırıcının makalesinden yararlanarak "M. Suphi Kazan'da 1918" diye bir yazı yazmıştım. O yazıda, M. Suphi'nin de katıldığı bir toplantıda, Latin alfabesinin kabul edilmesinden yana "Mirza Fethali Ahundov'un başını çektiği bir azınlık söz konusu ediliyordu. Ankara'dan Sayın Suavi Aydın, bana bir mektup göndererek, Ahundov'un o tarihten 40 yıl önce ölmüş olduğuna dikkatimi çekti. Elbette haklı. Rusça'dan çeviri yapılırken, Ahundov'un "vaktiyle" bu tezi savunduğu bulanık kalmış ve sanki kendisi oradaymış gibi anlatılmış. Tavzihen arzederim.

Hepinize sağlık ve mutluluk içinde güzel bir yaz diliyor, saygılar sunuyorum.

METE TUNÇAY

bize bu babda biraz malumat verir misiniz?

- Bahr-i Hazer'de Azerbaycan'a ait bir filomuz vardır. Bu filo bittabi' müstakil olduğumuz için kendi millî bayrağımız tahtında seyrüsefer etmektedir. 27 Eylül'de Gönüllü Ordu kumandanlığı hükûmetimize bir nota göndererek Bahr-i Hazer'deki vapurların Azerbaycan bayrağıya seyrüsefer etmelerinin men'olunmasını talep eylemiştir. Bu notada eski Rusya ile İran arasında mün'akid Türkmençay Muahedenamesi'ne istinad edilmektedir. 1828 tarihinde akd edilmiş olan bu muahede mucibince İran hükûmeti Bahr-i Hazer üzerinde yalnız Rus harp bayrağının temevvüc eylemesini kabul etmiştir. Hükûmetimizce bu talep tabiatiyle reddedilmiştir. Zira biz müstakil olarak yaşadığımız için bayrak meselesini umûr-ı dahiliyeden addediyoruz ve umûr-ı dahiliyemize hiç kimsenin müdahalesini kabul edemeyiz. Esasen biz de Bahr-i Hazer sahilinde bir hükûmet olduğumuz için bu denizde hakkımız olması kabil-i itiraz değildir.

- Ermenistan ile münasebâtınız nasıldır?

- Teşekkür olunur ki artık Ermenilerle de anlaşmağa başladık. Ermenistan hariciye nâzırı hükûmetimize müracaatla bir Ermenistan-Azerbaycan konferansı ictimaını teklif etmiş ve hükûmetimizce bu teklif kemal-i memnuniyetle karşılanarak konferansın mümkün olduğu kadar sür'atle Bakû'da toplanması dermiyan edilmişdir. Nisan ayında Gürcistan hükûmetinin teşebbüsüyle Tiflis'te 1. Kafkas Cumhuriyetleri Konferansı davet olunmuştu. Maalesef Ermeniler bu konferansa iştirak etmemişlerdi. Ağustosta ikinci bir konferans akdi fikri kuvveden fiile çıkamadı. Bu defaki teşebbüsün Ermeni hükûmetinden gelmiş olması şayan-ı takdirdir. Zannederim ki iki cumhuriyet arasında bütün muhtelifün-fih hudud mes'eleleri yakında toplanacak olan bu konferansta hallolunur.

Bizim bütün arzumuz komşu Ermenistan ile sulhperver bir şekilde yaşamak ve iki milletin saadetine hizmet eylemektir.

- Dersaadet'te bir Azerbaycan sefareti teşkili gazetelerde mevzubahs oluyorlar. Bu doğru mudur?

- Şimdilik Dersaadet'e yalnız bir Azerbaycan hey'et-i siyasiyesi gelmiştir. Sefaret te'sisi hakkında Bâbıâli ile müzakerât cereyan ettiğine dair gazetelerde ben de bir iki haber gördüm. Bu, kat'iyyen esassızdır. Gürcistan ve yeni teşekkül eden sair hükûmetler gibi bizim de burada yalnız bir mümessil-i siyasîliğimiz vardır.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Temmuz 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

İngiliz-İspanyol İttifakı

✦ İngiltere ile İspanya miyânında bir mûâhede-i ittifakıyye akd edilmiş olduğuna dair Paris'ten tebliğ olunan bir telgrafnâme câlib-i nazar-ı dikkat olmuştur.

Şimdiye kadar Fransa için müttefik-i tabii halinde bulunan İspanya'nın İngiltere ile böyle bir muâhede akd ve imza edebilmesi Fransa'dan külliyen i'râz eylemiş [yüz çevirmiş] olmasından ileri gelebilip yoksa İspanya'nın İngiltere ile tevhid-i muâhedeyi müstelzim bulunmadığından Paris'ten keşide olunan telgrafnâme meâli muhtacı teyiddir.

Îd-i said-i adhâdan [mübarek Kurban bayramından] bir gün evvel yazdığımız fıkra-i icmâliyyede bu aralık İspanya cihetlerinin siyasete kesb-i ehemmiyet-i mahsusa eylemekte bulunduğundan bahs eylemiş olduğumuz malûm olup şimdi Paris'ten alınmış olan mezkur telgrafnâme muhteviyâtı henüz mukârin-i hakikat-i hal addolunamamakla beraber ifadât-ı mütekaddimemizi müeyyid bulunmuştur... (12 Temmuz 1892)

DAHİLİYE

Ya Mini Etek Görselerdi?

✦ Adâb-ı mübeccele-i İslâmiyye-ye muhalif bir surette sokaklarda dolaşmakta olan uygunsuz takımından bazı nisvânın müşâhid-i nazar-ı teessüf olan harekât-ı gayr-ı lâyıkalarının men'iyle beraber ba'de-mâ uygunsuz kadınların enzâr-ı nâsa [insanların bakışlarına] görünmemesine dair lâzım gelen evâmir ve tenbihât-ı ekidenin [kuvvetli, kesin emirler ve tenbihlerin] Zaptiye Nezaret-i aliyyesince memurîn-i âidesine tebliğ buyurulmuş olduğu müstahberdir... (3 Temmuz 1892)

Aşk Yüzünden İntihar

✦ Îd-i adhânın [Kurban bayramının]ikinci Salı günü İzmir'de vukû bulmuş olan bir facia-i müellimeye dair mahallinden aldığımız malûmât ber-vech-i âti beyan olunur:

Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne mezunlarından olup Aydın vilâyet-i celilesi maiyetine memuren İzmir'de bulunan Uşşakîzâde Süleyman bey şehr-i mezkûr rıhtımı üzerinde kâin (café-chantant)lardan birisinde çalgıc lık ile meşgul bulunan bir Avusturyalı kızın firifte-i dâm-ı zülfü [saçının tuzağına düşmüş, aldanmış] olup bir zamandan beri kız arz-ı ihtida ile [doğru yola girerek, Müslüman olarak] kendisine varacağından bahisle biçâre genci epeyce ümide düşürdükten sonra âhiren tahvil-i lisan ile kendisini sevmediğini ve ona varamayacağını bi'l-vasıta mumâileyhe tebliğ etmiş olduğundan kızı cân ü dilden sevmiş olan Süleyman bey bu tebliğ-i meyusiyet-âverâne üzerine adeta kendisinden geçecek derecede düçâr-ı ye's-i âşıkâne olmakla geçen Salı günü besbelli kıza son bir teklif ederek kabul ettiremeyecek olursa gerek nefsini ve gerek k zı itlâf eylemek fikriyle mezkûr Café-Chantant'a giderek bir müddet kız ile görüşmüş ve fakat bu sırada kız mîr-i mumâileyhin yanından infikak ile [ayrılmakla] diğer bir müşterinin yanına gitmeye kalkıştığından Süleyman bey kendisini bırakıp gitmemesini söylemiş ise de kız «sen de müşteri o da müşteri değil mi?» diye gitmekte ısrar gösterdiğinden bu muamele üzerine artık âş k-ı me'yusun giribân-ı sabrı çâk olduğundan heman revolverini çekip kahve içinde kızın üzerine bir iki el kurşun attıktan sonra revolverini kendi şakağına dahi sıkarak derhal bî-ruh olduğu halde yere serilmiş ve alelacele yetişen polis memurları ile konsülâto memurları kızı derhal Rum hastahânesine nakl eylemişlerdir... (10 Temmuz 1892)

Gravürcülük

✦ Sanayi-i Nefise Mekteb-i Şâhânesine ilâve edilmek ve münhası-

ran fenn-i dakik-i hakkakî [oymacılık ince bilimi] şakirdânına [öğrencilerine] mahsus bulunmak üzere der-dest-i inşâ bulunan daire-i mahsusanın inşaatı kemal-i germi ile [hararetle] devam etmekte olup inşaatın nihayet kırk elli güne kadar rehin-i hadd-i mükemmeliyyet hakkaklık sanatının Avrupaca meşhûd olan terakkiyât-ı mahsusası bu pek bâlâ-ter sanat-ı mezkûre yüzünden pek çok enfes âsâr vücuda getirilmekte olduğu halde bizde henüz san'at-ı mezkûre gavâmızını [karışık, anlaşılmaz taraflarını, inceliklerini] evlâd-ı vatana talim edecek bir dâr'üt-ta'lim mefkûd [yok] iken âsâr-ı celile-i terakkiyât-gösterânesine hadd ve nihayet olmayan asr-ı âlî-i cihan-bâni için yeni bir medâr-ı iftihar olmak üzere inşâsı muktezâ-yı emr û ferman-ı terakki-i ünvan-i cenâb-ı Padişahiden olan bina-yı mezkurun cidden medâr-ı mefharet olacağı vâsıl-ı sem-i şükran ve mahmidet olmuştur... (18 Temmuz 1892)

Aldığımız varakanın aynıdır:

Yahudi Okuluna Yerleştirilen Rusya Göçmenleri

◆ Kadıköyünde Haydarpaşa civarında Yeldeğirmeni nâm mahalde üç yüzden mütecâviz hâne mevcut ve bunlar derununda İslâm ve Hıristiyan otuz kırk hâne dahi millet-i Museviyye karışık surette iskân etmekte olup millet-i merkume etfâlinin talim ve terbiyeleri için ümerâ-yı bahriyyeden müteveffa Balıkçı Ahmet Paşa vereselerinin taht-ı tasarruflarında bulunan hâneyi isticâr ile hususi mâbed ve mektep ittihaz etmişler ise de mekteb-i mezkûra bu defa millet-i merkume tarafından Rusya'dan vürûd eden Musevi muhacirlerinden doksan nüfus iskân olunmuş ve zıyyık [pek dar] bir mahalde bu kadar nüfus iskânından hâsıl olan taaffün [kötü koku] ise böyle bir zamanda vahâmetten hâlî olmadığından bunların diğer mahallere nakilleriyle zuhûru melhûz olan fenalığın önü alınması için selâmet-i umumiyye nâmına olarak mercî-i âlisinin nazar-ı dikkatini celb ederiz... (23 Temmuz 1892)

400 Yıl Önce İspanya'dan Göçenlere Olduğu Gibi

◆ Rusya'dan memâlik-i mahrûsa-i Şâhâneye hicret eden muhacirin-i Museviyye kısmen Selânik ve kısmen dahi İzmir'de ikame edileceklerinden evvelce bir kısmı beldeteyn-i mezkûreye gönderilmiş olduğu gibi dün dahi idare-i mahsusanın Selânik'e müteveccihen limanlarımızdan hareket eden Girit vapuruyla yüz elli nüfusu mütecaviz kesân [insanlar] çoluk çocuklarıyla Selânik'te tavtîn ve iskân edilmek [yurtlandırılmak ve yerleştirilmek] üzere i'zâm kılınmışlardır.

Muhacirîn-i mezkûrenin mavnalar derûnunda oldukları halde vapura takarrüblerinde [yanaştıklarında] yek-dil ve yek-zebân olarak [gönül ve dil birliğiyle] «Padişahım çok yaşa» duâ-yı vacib-el-edâsını âverde-i lisan etmelerini [dile getirmelerini] müşahede edenler eşk-rîz-i rikkat olmuşlardır. Hususiyle muhacirîn-i merkumenin mavnalardan vapura irkâblarında çocuklarını kucağında ve arkasında nerd-bandan vapura kadar çıkarmak derecesinde ibrâz-ı hidmet eden muhacirin komisyonunda müstahdem Polis Ahmet efendinin harekât-ı müstahsenesi [beğeni kazanan hareketleri] dahi sezâvâr-ı takdirât-ı mahsusa-i ahvâlden görülmüştür... (23 Temmuz 1892)

HARİCİYE

Pastör'ün Sağlığı İyi

◆ Fransa meşâhir-i erbâb-ı fünûnundan mösyö Pasteur'ün ahval-i sıhhıyyesi hakkında âhiren Paris'te bazı endişe verecek haberler şâyi olmuş ve tabib-i müşarünileyhin dûçâr olduğu illetten rehâyâb olamayacağı [kurtulamayacağı] dahi söylenmiş idi. Paris gazeteleri tarafından verilen malûmata göre müşârünileyh bir iki gün evvel kalp hastalığından epeyce muztarib olmuş ve binâenaleyh ve Paris civarındaki sayfiyesine nakl edilmiş olup ancak icra kılınan müdâvât sayesinde ıztırabı kesb-i hiffet eylemiş [hafiflemiş] olduğundan sayfiyenin bahçesinde gezinmeye başlamıştır... (18 Temmuz 1892)

Nüfusa Oranla Darısı Başımıza

◆ Bu defa neşr olunan malûmâta nazaran 1891 senesinde Petersburg'da 187 adet gazete neşr olunmaktadır. Bunların on yedisi yevmî olup günde 326.000 nüsha neşr olunur imiş.

Abonelere gönderilen gazeteler müstesna olarak Petersburg sokaklarında sene-i mezkûre zarfında satıcılar marifetiyle yedi milyon üç yüz on dört bin nüsha evrak-ı havadis satılmıştır.

Bir sene 360 gün itibariyle yevmî satılan gazete nüshaları yirmi bine bâliğ olmuştur.

Gazete satıcıları 527 kişi olup 184 dahi kitapçı ve 35 kıraathâne bulunmakta imiş... (21 Temmuz 1892)

MÜTENEVVİA

İçip Mukayese Ediniz
En İyi Fransız Mamulâtı Fenix Birası

◆ Bu bira, mugaddî [besleyici], muvâfık-ı sıhhat, gayet iyi olup bira çiçeği ile arpadan hâlis olarak bi'l-imâl ispirto, asit salisilik ve sâir her türlü terkibât-ı kimyeviyyeden âzâdedir.

Mezkûr bira sofrada istimâl edilmek için şâyân-ı tercihtir. Otelci, lokantacı ve sâire gibi müşterilere ehven fiyatla satılır.

Memâlik-i Şarkıyyede merkez depozitosu Beyoğlunda dörtyol ağzında Humbaracı sokağında kâin J.B. Cher'in 102 numerolu mağazasıdır.

Otuz altı şişeden ibaret sandıklarla vilâyâta da irsâl olunabilir... [8 Temmuz 1892)

Gevezelik Yarışı

◆ Kadınların en ziyade şöhret oldukları şey lâfazanlık olduğu malum olup şayet kadınlar arasında bir yarış vukû bulursa lâfazanlık cihetiyle olacağı dahi melhûz idi. Paris gazetelerinin ifadelerine göre Fransa'nın Şark ciheti şehirlerinden birisinde bu kere muteberân ailelerine mensup iki kadın müddet-i muayyene zarfında yekdiğerlerinden ziyade söz söylemek üzere bahse girişmiş ve üç saat muttasıl söz söylemişlerdir. Bu müddet zarfında kadınlardan birisi iki yüz üç bin beş yüz altmış kelime söylemiş ise de diğer lâfazan iki yüz seksen altı bin kelime söylediğinden refikasına galebe etmiştir... (16 Temmuz 1892)

"31 Mart" Olaylarında Mahmud Şevket Paşa'nın Bir Bildirisi

FARUK ILIKAN

"İttihad-ı Muhammedî" ve bu derneğin yayın organı olan "Volkan"ın tahrikleri sonucu "hareket-i irticâiyye"nin uzun süre İmparatorluğun başkentinde hâkim olması, özellikle de Meşrutiyet'in korunması ile görevlendirilen Avcı Taburları'nın bu harekete katılarak başı-boşluk içindeki davranışları, geleceğin sonu belirsiz bir yola girdiğini gösteriyordu.

Uğrunda büyük sıkıntılara, sonsuz acılara katlanılmış, birçok canlar ve kanlar pahasına kazanılmış Meşrutiyet'in bu tür olaylar ile tehlikeye düşmesi ya da ortadan kalkması, Meşrutiyet uğrunda Abdülhamid'in türlü zulümlerine katlanmış olanları endişelere düşürmüştür.

"Hürriyet'in ilânı"nı zorla kabul ettirmiş olan Rumeli, özellikle merkezi Selânik'te bulunan Üçüncü Ordu, hazırladığı müretteb birlikler ile ayaklananların üzerine yürümüştür. "Hareket Ordusu" adını alan bu ayrılmış ve düzenlenmiş birliklerin komutasını önce Hüseyin Hüsnü Paşa üstlenmiş, sonra da Üçüncü Ordu müfettişi olan Mahmud Şevket Paşa komutayı devralmıştır.

Mahmud Şevket Paşa'nın komutayı devraldıktan sonra üzerinde önemle durduğu husus, mümkün olduğu kadar kan dökülmesini önlemek olmuştur. Paşa, Meşrutî idarenin gördüğü zararları meydana getirenleri gözler önüne koyan bildirisinde varılacak gayenin "Bir daha haleldâr olmayacak sûretde istikrârı esbâbını istikmâl etmek üzere umûm millet-i Osmaniyye'nin kuvve-i icrâiyyesi" olduğunu vurgulamaktadır.

Şimdiye kadar varlığından çok az kişinin haberdar olduğu bu bildiri, 31 Mart Olayı'nın askerî yönüne açıklık kazandırması bakımından önem taşımaktadır.

İ'lân-ı resmî *

.Âhiren Dersaadet'de idâre-i Meşrûa ve Meşrûtamıza vurulan darbe-i istibdâdın te'sirât-ı hûnâlûdını ref' ve izâle eylemek ve fi'l-i denâetkâriye mütecâsîr olanları te'dîb ve tenkîl ve idâre-i Meşrûamızın bir daha haleldâr olmayacak sûretde istikrârı esbâ-

• صباح • ك اوچنجی علاوه‌سی

بازار ۱۲ نیسان سنه ۳۲۵

اعلان رسمی

اخیراً درسعادتده ادارهٔ مشروعه ومشروطه‌مزه اوریلان ضربهٔ استبدادك تأثیرات خون آلودینی رفع وازاله ایلمك وفصل دنائتکاری‌یه متجاسر اولانلری تأدیب وتنکیل وادارهٔ مشروعه‌مزك بر دها خللدار اولمیه‌جق صورتده استقراری اسبابنی استکمال ایتمك اوزره عموم ملت عثمانیه‌مزك قوهٔ اجرائیه‌سی اولوب ادارهٔ مشروعهٔ مشروطه‌مزك محافظه‌سی اغورنده قاننك صوك داملەسنی اساله ایچون عهد وپیمان ایتمش بولنان اردولرمزدن درسعادته اك قریب بولنان ایکنجی واوچنجی اردولر بالاتفاق ترتیب ایلدکلری قوای کافیهٔ عسکریه ایله درسعادته یورومشلردر. چهارشنبه کونی عاجزلری امر قوماندایی درعهده ایتمك اوزره سلانیکدن حرکتله آیاستفانوسه کلنه‌رك جمعه کونی پایتخته کیرمك اوزره حرکت عمومیه‌یه ابتدار امرینی ویردم. تصادفات حسنه‌دن اولەرق اوچیوز یکرمی درت سنه‌سی تموزینك اون برنجی کوننه برنظیره تشکیل ایتمك اوزره اوچیوز یکرمی بش سنه‌سی نیساننك اون برنجی کونی قوهٔ مرتبه‌مز درت قولدن پای تخته دخول ایلدی حربیه نظارتنده‌کی قطعات، مدافعه‌یه وقت بولامادن تسلیم نفسه مجبور ایدیلوب طوپ قپو سرایی، فاتح ضبطیه دائره‌سی، باب عالی، عزیزیه قره‌غولی، طوپخانه، ماچقه، ایپلکخانه مواقعی دخی متعاقباً تسلیم سلاح ایتدیلر. یالکز طاش قشله وبك اوغلی قشله‌لری قطعات عاصیه‌سی قوهٔ مرتبه‌یه قارشی مدافعه‌یه متجاسر اولملریله مذکور قشله‌لر طوپ آتشیله تخریب ودرونلرنده‌کی عصاة قسماً تنکیل اولنوب قسماً ده عرض تسلیمیت ایلدیلر. فی الحال استانبول وبك اوغلی غلطه شیشلی نشان طاشی طرفلرنده‌کی اماکن عسکریه کاملاً عسکرمزك ید ضبطنده‌در الیوم یالکز اسکدار جهتنده‌کی عسکر بعض آثار طغیان ارائه ایتمکده اولوب بونلرده بوکون تنکیل ایدیله‌جکدر. قهرمان اردومزك بوکونکی حرکات عسکریه‌یه کیجه وقتی باشلانه‌رق وعلی الشفق شهره دخول ایدلدیکندن اهالی خانه‌لرنده قالوب سوقاقلره چیقمامش واصحاب تجارت دکانلرینی آچمامش اولدقلرندن اهالیجه تلفات اولمدیغی کبی آسایش مملکت دخی ذره قدر خللدار اولمامشدر. طرفیندن خیلی تلفات وارایسه‌ده مقداری هنوز معلوم دکلدر. اردومزك بوکونکی مظفریت عظیمه‌سنی عموم ملت عثمانیه‌یه تبشیر واستقبالمز ایچون برصباح الخیر فوزوتعالی اولمسنی جناب حقدن تمنی ونیاز ایلرم.

فی ۱۱ نیسان سنه ۳۲۵

اوچنجی وحرکت اردوسی قوماندانی

برنجی فریق

محمود شوکت

(Hakan Akçaoğlu Koleksiyonu)

bını istikmâl etmek üzere umûm millet-i Osmaniyyemizin kuvve-i icrâiyyesi olub, idâre-i meşrûa-î Meşrûta'mızın muhafazası uğrunda kanının son damlasını isâle için ahd ve peyman etmiş bulunan ordularımızdan Dersaadet'e en karîb bulunan ikinci ve üçüncü ordular bil-ittifâk terbîb eyledikleri kuvâ-yı kâfiye-yi askeriyye ile Dersaadet'e yürümüşlerdir. Çarşamba günü âcizleri emr-i kumandayı der-ûhde etmek üzere Selânik'den hâreketle Ayastefanos'a gelinerek cuma günü pâyitahta girmek üzere hâreket-i umûmiyyeye ibtidâr emrini verdim. Tesadüfat-ı hâseneden olarak üçyüzyirmidört senesi Temmuzunun onbirinci gününe bir nazire teşkîl etmek üzere üçyüzyirmibeş senesi Nisanının onbirinci günü kuvve-i mürettebemiz dört koldan pâyitahta duhûl eyledi. Harbiye Nezâretindeki kıt'aat, müdafaaya vakit bulamadan teslîm-i nefse mecbûr edilib Topkapı Sarayı, Fatih Zâptiye Dâiresi, Bâb-ı âli, Aziziye karakolu, Tophane, Maçka, İplikhâne mevâki-i dahi müteakiben teslîm-i silâh ettiler. Yalnız Taşkışla ve Beyoğlu kışlaları kıt'aat-ı âsîyyesi kuvve-i mürettebeye karşı müdafaaya mütecâsîr olmalarıyle mezkûr kışlalar top ateşiyle tahrîb ve derûnlarındaki usatın kısmen tenkîl olunub kısmen de arz-ı teslîmiyyet eylediler. Fîl-hâl İstanbul ve Beyoğlu, Galata, Şişli, Nişantaşı taraflarındaki emâkin-i askeriyye kâmilen askerimizin yedd-i zabtındadır. Elyevm yalnız Üsküdar cihetindeki asker bâ'zı âsâr-ı tuğyân irâe etmekde olub, bunlar da bugün tenkîl edilecektir. Kahraman ordumuzun bugünkü hârekât-ı askeriyyeye gece vakti başlanarak ale-şşafak şehre duhûl edildiğinden ahâli hanelerinde kalıb sokaklara çıkmamış ve eshâb-ı ticaret dükkânlarını açmamış olduklarından ahâlice telefât olmadığı gibi asâyiş-i memleket dahi zerre kadar haleldâr olmamışdır. Tarafeynden hayli telefât var ise de mikdârı henüz ma'lûm değildir. Ordumuzun bugünkü muzafferiyyet-i azîmesini umûm millet-i Osmaniyyeye tebşîr ve istikbâlimiz için bir sabah-ül hayr feyz ve teâli olmasını cenâb-ı Hak'dan temennî ve niyâz eylerim. ☆

Fî 11 Nisan sene 325

Üçüncü ve Hareket Ordusu Kumandanı

Birinci Ferik

Mahmud Şevket

Sabah ('ın üçüncü ilâvesi) 12 Nisan 1325 (1909)

Kurtuluş Savaşı Tarihinden: Yunan Komünistleri Anadolu'daki Yunan İşgaline Karşı

BÜLENT GÖKAY

Batı Anadolu'da 1919-1922 yılları arasındaki Yunan işgali, Yunanistan Komünist Partisi (KKE) tarafından başından beri güçlü bir eleştiri ile karşılandı. Yunan hükûmeti tarafından güdülen "Büyük Yunanistan" politikası , İngiliz Emperyalizminin bölgede iyice yerleşmesi şeklinde değerlendirilerek, bu politikaya karşı aktif bir kampanya başlatıldı.

Balkan Komünist Federasyonu ile birlikte, Yunanistan'da ve cephede savaşa karşı aktif mücadele kararı alan KKE, 1921 yılının Mayıs ayında bu doğrultuda üç kişilik özel bir komite oluşturdu: *Cephedeki Komünist Askerler Merkez Komitesi*. Komite'nin asıl amacı, Anadolu'daki Yunan askerleri arasında savaşa karşı aktif bir muhalefet gücü yaratmak ve bu doğrultuda, ordu içinde zaten varolan hoşnutsuzluğu güçlü bir emreitaatsizlik kampanyasına dönüştürmek idi.[1]

Aynı günlerde Yunanistan'da cereyan eden önemli bir olay, KKE'nin Anadolu'da yapmayı planladığı bu kampanya için gerekli ön koşulu fazlasıyla hazırladı. İki ay kadar önce, Mart 1921'de, Yunan demiryolu işçileri bütün Yunanistan'da greve başlamışlardı. Basında grevin amacı, daha iyi ücretler ve iş güvencesi idi. Ancak, hükûmetin olumsuz tutumu sonucu, grev genel hükûmet politikasına karşı, en önemlisi de Anadolu'daki işgale karşı demokratik bir direnişe dönüştü.

Yunan hükûmeti, askerî durumu bahane ederek, grevi yasakladı ve grevcilerin derhal işbaşı yapmaları için özel emir çıkardı. Bu karara uymayan grevciler derhal tutuklandılar, ve içlerinden suçlu görülen 300 kadarı ceza mahiyetinde Anadolu'da cepheye sevkolundu.[2] Anadolu'da cephedeki demiryollarının düzenlenmesi ve Yunan ordusunun ilerlemesi için uygun hale getirilmesi işinden sorumlu tutulan bu 300 demiryolu işçisinin önemli bir kesimi Komünist Partisi üyesi, hemen hepsi savaş aleyhtarı idi. Dolayısıyla, 1921 yılı içinde Yunan işgali altındaki bölgelerin demiryolları büyük ölçüde savaş aleyhtarı Komünistlerin kontrolüne girmiş oldu. Böylece, Yunanistan'daki merkezi ile Anadolu arasında yayın ve enformasyon akımını aktif bir biçimde yürütme şansına kavuşan KKE, bu avantajlı durumu aynı zamanda asker kaçaklarını Anadolu'dan Yunanistan'a taşımak için de kullandı.

Aynı sıralarda, Anadolu'daki kampanyaya destek verme amacıyla, Yunanistan'daki savaş aleyhtarı çalışmalarını ziyadesiyle artıran KKE Yunan hükûmetinin ve güvenlik güçlerinin artan tepkisi ve saldırgan tavrı ile karşılaştı. 1922 yılının yaz aylarında, KKE'nin bütün Merkez Komitesi, Anadolu'da aktif, 22 Komünist militanla birlikte tutuklanarak, vatan hainliği suçundan yargılandılar. Bütün bunlara rağmen devam eden savaş aleyhtarı kampanya, Yunan ordusundaki Venizelos yanlıları ile Kralcılar arasındaki mevcut çelişkilerden de yararlanarak, askerler arasındaki artan hoşnutsuzluğun temelinde yükseldi.[3]

Bu arada Kasım 1922 tarihli bir İngiliz Dışişleri belgesinden öğrendiğimize göre, 15 Ekim günü İstanbul'a Yunan Komünist Partisi bir temsilci gönderir. Nikolas Zarimis adıyla anılan bu şahıs İstanbul'da KKE adına görüşmelerde bulunur. Temel amacı, bünyesinde çok sayıda Rum işçisini barındıran IWW [Dünya Sanayi İşçileri Birliği] İstanbul şubesini KKE ile birlikte davranmaya ikna etmek ve böylece KKE'nin kampanyasına İstanbul'dan destek temin etmek şeklinde ifade olunan bu görüşmelerin en önemlisi 21 Ekim Cumartesi günü saat 7.30'da gerçekleştirilir.[4] Yine aynı belge, sözü geçen toplantının başkanlığını bir Türkün yaptığını ve adının Mustafa Kâzım olduğunu bildiriyor.[5] Toplantı sonucunda, IWW-İstanbul şubesi temsilcileri KKE'nin önerisini olumlu bulduklarını, ve eğer kendilerine maddî ve moral yardım yapılırsa Yunan Komünist Partisi'ne her türlü desteği vermeye hazır olduklarını ifade etmişler.[6] ☆

1 İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgeleri, 1921 yılı Mayıs ayının sonlarına doğru İstanbul ve Anadolu'daki Komünist faaliyetlerde gözle görülür bir artış olduğunu kaydediyor. Aynı raporlara göre, İngilizler tarafından ele geçirilen Komünist ajanların önemli bir kısmını Rumlar oluşturuyor. [F.O. 371/ Siyasi/ Doğu/ Türkiye/ 6492/ A/8, R/ 70]

2 Zapantis, A.L. *Greek-Soviet Relations, 1917-1941*, New-York: Columbia Univ. Press, 1982, s.56.

3 Leningrad Üniversitesi'nden profesör Noviçev'in aktardığına göre, KKE'nin Anadolu'da başlattığı savaş-aleyhtarı kampanya, Komintern'in Üçüncü Kongresinde 100.000 olarak verilen Yunan askerlerinin belli bir kesiminin cepheden kaçmasına sebebiyet vermiş, veya en azından zaten hoşnutsuz olan geniş bir kesimin hareketlerini kolaylaştırarak, Yunan ordusunun gittikçe artan moral bozukluğuna ve dağınıklığına önemli bir katkıda bulunmuştur. [Novichev, A. *Turkhia: Kratkaya Istoria*, Moskova, 1965, s.161.]

4 IWW-İstanbul şubesinin başkanının Seratim Maksimos adında bir Rum olduğu, Kefeli ve Mihailidi isimli şahısların da diğer yetkililer olduğu ifade ediliyor. [Beynelmilel İşçiler İttihadı - UIT, kastedilmektedir.

5 Rapor, Mustafa Kâzım'ın aşırı sol, Bolşevik yanlısı görüşleriyle dikkati çektiğini, ancak hakkında daha fazla ve ayrıntılı bilgi olmadığını söyleyerek, bu doğrultuda gerekli araştırmanın zaman geçirilmeden gerçekleştirilmesi için uyanda bulunuyor. [Vanlı Kâzım, sonradan Kip soyadını aldı.]

6 F.O. 371/ Siyasi/ Doğu/ Türkiye/ 7911/ sayfa: 123-4. Public Record Office, Londra.

Fuzûli Divanının Türkçe Önsözü[1]

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Sonsuz Hamdler ve sayısız senâlar o nutku[2] yaratmış olan Mütekellime[3] ki arûz vezinlerinin denizlerinden yolcu olanların ümitlerini bağladıkları gemiyi[4] *şairlere gelince onlara da sapıklar uyarlar, onların her vadide hakikaten ifrat (mubalagaya) düştüklerini ve hakikaten yapmayacakları şeyleri söyler (insanlar) olduklarını görmedin mi?*[5] diyen âyetin, dalgalanması, her yanlarını kaplayıp onları, Allahın nimetlerinden mahrum bırakmak girdabında boğmuş iken *ancak iyman edip iyi amel (ve hareket)de bulunanlar, Allahı çok zikr edenler ve zulme uğratıldıktan sonra öçlerini alanlar böyle değildir*[6] âyetinin zincirini bırakıp, İslâm şairlerini sağ-salim kurtarıp kıyıya çekmiştir. Ve ölçüye sığmayan şükürler, o gök ve yeri Yaradana olsun ki nazmının besmelesini[7] Fürkan'ının başına tac edüp[8] ırfan ve idrak sahiplerinin kalblerinin tarlasına mevzun söz muhabbetinin[9] fidanını dikmiş ve bu fidanı sırlar hazinesinin mahzeni kılmıştır.

Şiir

Ne güzel bir yaratıcı ki can levhasına onun, iradesini insanların arzusuna uyduran kalemi, ezelden, cana can katan nazmının gereğini yazmıştır. Onun yardımı olmadan, şiir yazmak, şairliği elde etmek mümkin olmaz. Ona minnet olsun ki, insanlara, şiir yazmak gücünü vermiş, kerem kılmıştır.

(Farsî)

Bir Yaradan ki onun, iradesini insanların arzusuna uydurmasından, söz erbabının idrak sahifesine hayal nakışları yazılmıştır. Mevzun bir tabiata sahip olmak[10], şairlik tabiatı onun insanlara özel lûtfunun alâmetlerindendir. Bu şairlik olgunluğunu elde etmek için başka bir ilim yoktur.

(Arabî)

İnsanları arzularına ulaştıran, onlara güçlükler çıkarıp da, bu güçlüklerin halini takdir eden Allahı tesbih ederiz[11], *kendisine yakışmayan, Âdeme bütün isimleri öğreten, onların delâlet ettikleri (âlemleri, eşyayı) meleklere gösterip doğrucular iseniz (her şeyin içyüzünü biliyorsanız) bunları adlarıyla bana haber verin, diye insanlara yardımı olan bir ihsanda bulunan Allahı takdis ederiz. Ve sayısız dualar, o, mucizelar nazm etmiş olan kelâmın*[12] *muhatabına olsun ki biz ona şiiri öğretmedik*[13], *(bu) ona yakışmaz da* âyetiyle şiir çeşitlerini, insan tabiatlarına uymadığı için reddetmiş iken *şiir de vardır ki hikmettir* diye hoş karşılanan bir takrir ile hal ehlinin[14] kalblerince makbul sayılmıştır. Ve sonsuz ve riyasız bir övgü enbiya nazmının kafiyesinin[15] iltifat etmemesinden şiirin rütbesi ihanet görmüş iken, Hazret-i Peygambere intisab etmek mutluluğuna ererek dolayısıyla itibar derecesine yükselmiştir.

(Beyt)

O, dadısı hikmet olan *ene efsah*[16] cevahir kutusunun incisi ki şiir balıyla, cana can katan dudağını ıslatmamıştır. Şiir, bizim gibi eksikli olanlar için bir süstür ama, o ki eksiksiz kâmil bir insandır, Allah onu, böyle bir süse muhtaç kılmamıştır.

(Farsî)

Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber ki dünyada ne varsa, hepsi onun yaratılışının bir tufeylisidir. Şiirin rütbesi de yine onun sayesinde yükselmiştir, çünki şiir, onun, peygamberliğinin mihenk taşıdır.

(Arabi)

Ben, insanların en hayırlısı olan Muhammed'i senâ ederim. O, güzel yüzünün tolun ayı ile karalıkları aydınlatmıştır. Onu öğmekle bizim değerimizin basamakları yükselmiştir. Selâmlarımız ona ve onun soyuna olsun.

Bundan sonra, bu, Allaha isyan saydığımız karalamaları yazan, güçsüz Fuzûli bu yolda halini beyan ve bu tarzda içindekini açığa vurur ki, vaktâ ki benim vücudum dediğim kayık, tabiat yelkeniyle çocukluk denizinden idrak ve ihsas sahiline ulaştı; heva ve hevesin tahrikiyle delikanlılık ateşi alevlenip hararet canıma ve gönlüme tesir etti ve manevî olgunluğun iktizası olan ikbalimin toy tayların baş öğreticisi olan binicisi sert atımın dizginini edebiyat bilgileri elde etmeğe çevirdi ki hikmet güneşi, tabiatımdaki cevhere maarif sahibi olmanın eserini salıp da edebiyat bilgileri elde etmeğe rağbet kılınca ve bahtımın gülü hüner sahibi olmak havasıyla açılınca olgunluklar kazanmak yolundaki cevherlerimin ocağı cennetten nişan veren bir mektep oldu ki onun güzel ve hoş meydanı oğlan çocukların saflarıyla Cenneti a'lâdan haber verirdi ve benim ikbal sahibi olmak yolundaki yıldızımın doğduğu yerler öyle *müheyzeb*[17] bir mekteb idi ki onun şerefli meydanı servi boylu güzellerle cana cennet müjdesini yetirirdi.

(Farsî)

Güzel bir meydan, bu meydandaki güzeller saf saf oturmuşlar; yüzleri bir mushafın satırları gibi mübarek; herbirinin önünde ay gibi kâğıtların güneşi konmuş; herbiri, gül gibi, bir kitap yaprağını elinde tutmakta. Ama henüz, o yeni yetişmelerde, tabiat nezaketinde, ilimlere ait incelikleri elde etmenin gücü yok; ve âdetlerin ve göreneklerin hakikatlerini öğrenmek yolunda bir meşakkat çekmemişler? Cenneti andıran meclislerinde daima âşıkâne şiirlerden başka nesne okunmazdı ve mütalâa ettikleri yapraklarda insanın içini yakan gazellerden başka yazı bulunmazdı.

(Beyt)

Şiir bir sevgidir, onun süsü, ifade güzelliğidir; candan ve gönülden, nazenin sevgililer de onların âşıklarıdır. Bu aziz ve muhterem taife şiir sanatlarını öğrenmeğe devam ve söz güzelliklerini tanımağa müdavemet ile güzelliklerin ne olduğundan haberdar olmuşlardı.

(Beyt)

Şiirden anladıkları için şiirden bahs edip güzel yüzlülerin şiirlerin mânâlarına vakıf olmaları ne hoştur. Aşk sırlarının ne olduğunu, daha söylenmeden anlamaları, biçare âşıkın halinden haberdar olmaları ne güzel. Benim ki yaratılışımın ilk sahifesinde, ezel gününün başlangıcında, kaza kalemi, şiir

sevgisi'ne tutkunluğu yazmıştı ve yaratılışımın bağçesinde, daha yaratıldığım günün başında, mevzun söze karşı bir sevginin tohumu ekilmiş idi. O, yukarıda söylediğim topluluklu anlaşmamın bulutundan tabiatımın fidanı nem çekti, şairlik istidadı gösterdi ve o mahfil ile bir azada olmanın havasından yaratılışımın gül fidanı yeşerdi ve mizacımın tarlasında şiir zevkinin gülü bitti.

(Beyt)

Nazım güzeli, düşüncenin saray perdesinin arkasında iken o yeme içme meclisini görüp hareket alanına yürüdü. Sabâ rüzgarı, lâtife ile gonca gibi gönlümü açmak için söz anlatma izni verdi. Şüphesiz şeyda bülbül gibi kendimden geçtim, o güllere karşı terennüm etmeğe fıtratımdaki istidaddan ruhsat buldum. Tab'ımın ufkunda şiir yazmak hilâli doğdu; o güneş gibi güzellerden şevk nuru aldım. Bu şevk, günden güne öylesine arttı ki az zamanda, nazmımın nurlarındaki ışınlarla çok şehirler ve vilâyetler doldu.

(Beyt)

Şiirlerimdeki fesahatın şöhretiyle sözüm bütün âlemi tutdu, oysa ben itibar beşiğinde henüz güçsüz bir çocuğum. Benim güzel kokumla dimağlar muattar oldu. Ben varlık kafesinde henüz bir damlacık kanım. Zaman zaman şiir sevdası, yaptığım başka işlere üstün gelip takım takım Leylâ gibi güzeller şiir dinlemek için başıma üşüp şairliğim kesinleşti ve şiirlerimin âvâzesiyle âlemler doldu, tam bir şöhret buldu.

(Beyt)

Tabiat, şehrin şöhreti olmağa tam bir meyil gösterdi. Neden gizleyeyim, sevda beni halka rüsvay etti. Bu hale uygun olarak *himmetimin gelin yüzü yazıcısı* reva görmedi ki, nazım güzelimin iffetli kadını, maarif süsünden yoksun olarak, zamanın gerdeğinde cilve kılsın ve şöhretimin yüceliği, şiirlerimin dizildiği iplik, ilim cevherlerinden soyunmuş olarak âlemin gerdanına takılmış olsun. Zira, ilimsiz şiir, temeli olmayan duvar gibi olur ve temelsiz duvar da gayet itibarsız olur. Şiirimin payesinin ilim süsünden çıplak kalmış olmasını bir ihanet saydım; ilimsiz şiirden ruhsuz bir kalıp gibi nefret kılıp bir müddet hayatım saydığım parayı türlü aklî ve naklî ilimleri elde etmek için sarf ettim. Ömrümü olduğu gibi, hikmet ve hendeseden yararlanma için zamanla çeşit çeşit hüner incilerinde nazım güzelime pirayeler tertipledim ve günden güne hadisler ve tefsirler tetebbu ederek şiirin kıymetine mezemmet isnadının himmet eksikliği olduğu hakikatini bildim.

(Beyt)

Şiir zevkinden olmayan agâh, Şairleri kötülemesin

Kendi bilgisizliğini itiraf etsin, Her keramete sihir demesin

Sözün kısası, nazım türlerini ortaya koymanın yollarını bulup gereken eserleri ortaya koyduğu zamanlarda her zaman elim, bu yeni icat edilmiş ve bulunmuş sanat eserlerinden kâinatın gerdanına bir hamail asardı, ve her saat tabiatımın seyyahı güzel eserlerin bağçelerinden bir gül bağçesine ayak basardı. Bir gün, misk kokulu ayva tüyleri yeni çıkmış bir güzel ki beninin tanesine Huten miski demek hatâ idi[18], saçlarını kıskandığı için Nafe-i Tatarın[19] rüzgârı kararmıştı[20]. Bir serv-i hıraman gibi salına salına ben üftadesine merhamet gölgesi saldı[21] ve şirin şirin sözlerle hatırımı sordu ve gönlümü aldı. Konuşma arasında ve sohbet esnasında dedi ki: Ey fesahat bostanının çiçeği ve güzel ifade baharının yeşil çemeni, Allaha hamd olsun, Allahın iradesi senin arzularına uygun düşmüştür ve Rabbin kudreti, senin gücüne kuvvet olmuştur; bütün nesir ve nazım türlerinin ülkelerini zabt etmeyi sana müyesser kılmıştır ve söz ülkesine baş olmak sırası gele gele sana gelmiştir. Eğerçi Arabda, Acemde ve Türkde, yegâne kâmiller çoktur, ve amma senin gibi bütün bu dillerde güçlü, nesir ve nazım türlerini kendinde toplamış yoktur. Günümüzde senin dilinin anahtarı, zamanın yüzüne feyz kapılarını açmakta, ve dalgıç tabiatın, havassa ve avâma fesahat denizinden belâgat cevherleri çıkarıp saçmaktadır. Dünya halkından kimisi senin münşeat ve muammalarından feyz almışlar; kimisi mesnevî ve kasidelerinden yararlanmışlardır; ve kimisi de Farsî gazellerini ezberlemişlerdir; ve kimisi de Arabî recezlerin[22] zevkine yetmişler. Olmaya ki Türkzade mahbublar senin nazmının feyzından yararlanmasınlar ve Türklerden zevk sahibi olanlar senin şiirlerinin bostanından, gazelinin divanından çiçek bulmasınlar. Bu sebepten, senin tabiatının binasının temeli kusurlu görülür ve bu vasıtadan kusursuz istidadının bünyesi yaralanır. Gören gözlere, safa veren gazeldir, hüner bostanının gülü gazeldir. Gazel ahusunu avlamak kolay değil; gazelin değerini inkâr edenin ırfanı yoktur. Şairin kudretini gazel bildirir; nâzımın şöhretini gazel artırır. Gönül, gerçi şiirlerin çok çeşitleri, yolları vardır, amma sen, bunların hepsinden gazel tarzını seç ki gazel her mahfilin süsüdür; gazel, akıllılar sanatıdır. Gazel de ki devranın ünlüsü olsun; okumakta ve yazmakta kolay olsun.

Doğrusu bu hoş sözleri, o eşsiz kişiden işittim; söylediklerinin hepsini apaçık bir nasihat görüp bunları yerine getirmek gerektiğine gayret ettim. Amma zamanın icabı, bunları bütünüyle istiğnaya ruhsat vermedi ki akıl sarrafı, vakıt dediğimiz paraları, geçerli ve değerli eserlere sarf etmekte iken bu ufak-tefek şeyler uğruna kayb etmeye ruhsat vermedi ve tabiatın başdoğanı büyük avlar gözetirken küçük avlar ardınca gitsin.[23] Naçar, itibarımın mahmilinde bu itibar lâzımdır diye[24], çocukluk zamanında yazdığım ve dağınık olan gazellerden bir küçük divan toplamayı uygun buldum ve o zamanlarda benden iltimasla ahz edenlerden iltimas ile aldım ve bunları toplamayı ihtisar üzre yetürdüm. Ümitdir ki fesahat eshabı ve belâgat erbâbı gördüklerinde ve okuduklarında, doğduğum ve yetiştiğim yer Arab Irakı olup, bütün ömrümde başka memleketlere seyahat kılmadığıma vakıf oldukda, bunu itibarımın düşüklüğüne sebep saymasınlar. Mahal ve makamıma göre, istidadımın derecesine hakaretle nazar kılmayalar. Zira vatana göre kıymet biçmek, kişinin itibarına tesir etmez; toprakta yatmakla tılâdan cila gitmez.[25] Ne şehir ehalisinden olmakla cahil kabul sahibi olur[26], ne çöllerde durmakla âlim kişi yabani olur.

(Beyt)

Kötü yaratışlı bir adam, ömürler boyu, cennet hurileriyle düşse kalksa ve safalı bir mahfilde, gece gündüz, Cibrilden türlü edebiyyat dersleri alsa, ben ona inanırım ki, işin sonunda, ondan kötülükten başka bir şey görülmez; ve eğer parlak bir cevher, yıllarca hâr ve değersiz olarak toprak yüzünde kalsa, ben o fikirdeyim ki, itibar aynasında, toz, onun toprağından daha aşağı sayılır. Vakta ki bu cevher, topraktan kalkar, o, şahların tacının üstünde yer alır. Ümidim ve ricam budur, bütünüyle saygı-değer yüce kişilerden, hususiyle Rum ve Tatar fasihlerinden[27], eğer benim güzel ifadelerimin şahidinlede o diyarın lâfızlarından ve ibarelerinden ziver olmasa, ve nazmımın iffetli kadınında o memleketlerin lâtifelerinden, atasözlerinden bir güzel bulmazlarsa bu duacıyı mazur buyuralar; zira her memleketin ehline ariyettin ar gelir ve her tayifeden her ne kim var ise başkalarını tetebbu etmeyi mucib-i gayret bilip[28] bu diyarın istılahlarını başkalarının anlamaması bizim özür dilememize yeter. Beyhude taarruzdan ne biter. Allaha hamd ve minnet olsun ki Kerbelâ toprağı başka memleketlerin iksîrinden daha şerefli olduğu malûmdur ve benim şiirimin rütbesini her yerde yüksek kılan hakikatte bu anlayıştır. Allahım, bu meşhur muhabbetname,[29] ve aziz ve muhterem oğul ki[30] benim büyüler düzen tabiatımın çocuğu ve benim sihirler yapan idrakimin dölüdür[31], acz ve niyaz meta'larıyla ve yanıp yakılma rehberliği ile gurbete yollandı ve mânâ cevherleri verip tahsin kumaşları almağa âlem meydanına ticaret mahmili yürüttü.[32] Netekim Allahır. iradesini yoldaş edinip adem varlığından varlık mesiresine getirdin,[33] ne diyara gitse ve ne vi-

lâyete yetse, makdem-i şerifin[34] mübarek ve meymun ve matla-ı lâtifin huceste ve hümayun edesin.[35] Allahım, bu cihanı dolaşan bu ra'nâ güzeli ki[36] senin lutfunun yüzyazıcısı[37] onun yanaklarına zinet vermiştir ve senin bahş ettiğin başarı süsü onun güzelliğindeki pirayesini kemal mertebesine eriştirmiştir, bunları umumi olarak fesat ehlinden, hususiyle üç kötü yaratılmış taifeden koruyucu kal'anda, koruvup saklayasın. Biri o kabiliyetsiz kâtip ve cahil yazıcı ki onun yanlış yazan kalemi, maarif temelinin kazmasıdır ve insana sıkıntı veren kalemi, parlak fakat kıymetsiz süslerin mimarıdır; gâh bir nokta ile *muhabbeti mihnet gösterir ve* gâh bir harf ile *nimeti, nakmet* okutur.[38]

(Arabî)

O kâtibin eli kurusun o olmasaydı ilim ve edeble yapılmış olan ma'mure yıkılıp harab olmazdı. O şarabdan daha kötü bir yazıcıdır, *meb* kelimesini yanlış yazdığı için bu kelime ayıb olup çıkar.[39]

Türkçe

O bozuk ve yanlış yazan kâtibin eli kalem olsun, kurusun ki yanlış yazması yüzünden sözümüzü şûr eyler;[40] gâh bir harfi düşürür, nadiri nar kılar, gâh bir noktayı eksik yazar, gözü kör eyler[41]. O zavallının kalemi gibi kendi de ne yapacağını bilmesin ki onun kalemi maarif temelinin kazmasıdır; yazdığı kelimeler görünüşte güzeldir ama, yazdıklarına gelince bunlar mânâ güzelinin perdesidir, mânâsızdır; mânâyı kapamaktadır.

Biri, o, yazısı kötü eksikli kişidir ki şiirden anlamayan tabiatıyla meclislerde ve mahfillerde, istidadı olduğu iddiasında bulunup şiir okuduğu zaman naznı nesrinden seçilmeye ve gevşek edasıyla manâ güzelinin yüzünden perde açılmaya; vezinden anlamadığı için, istidadı olduğunu iddia ederek, meclislerde ve mahfillerde şiir okumaya kalktığı zaman naznı nesrinden seçilmez, ve okuduğu şiirin manâsı da bu yüzden anlaşılmaz.

(Arabî)

Dili bozuk niceleri de vardır ki esresinin, ötresinin yerini bilmediğinden nazım gerdanlıklarının incileri darmadağın olur. Kötü lehcesinin ifadedeki tasrifleri değişik ve yanlış olması yüzünden onun okuyuşunun, mantıkının, neticelerindeki hükümler de yanlış olur, çünki onun tasrifi mazmûnu meksûr yapar.

(Farsî)

Onun yüzünden, söz meydanındaki efkâr binalarının yıkılmasına sebep olan adamın dili kesilsin ki onun kötü lehcesindeki tasrifler,[42] ifadelerin güzelliğini yok eder.

(Türkçe)

O çirkinin, cennet nimetlerinden nasibi olmasın; onun mülâyım, yumuşuk olmayan lehcesi mevzunu vezinsiz yapar; onun telaffuzundaki kazma, nazım binasını viran eyleyip, gevşek sözleri de fesahat ehlini aldatıp yanıltır. Biri de, o sanatı cefa olan kıskanç ve düşüncesi hatalı olan inatçı ki, şiirden anlamadığı halde şiir okumak iddiasında bulunur; ama şiirin inceliklerinden anlamaz ve peltek idrakiyle nazımdan laf eder; amma kelimelerin doğrusunun ne olduğunun hakikatine tasarrufu yoktur. Şüphesiz kıskançlık onun insaf gözünü kör edip idrakine güvenir ve cahiller huzurunda boş laflar eder; saçma saçma müdahalelerde bulunur, tâki şiirde dinleme zevki kalmaz.

(Arabî)

Söz hasetçilerinin günahları büyüktür. Dünyada onların basiretleri sırf dalalettir. Aralarında, sanatlara riayeti kayb etmişlerdir; akıllılar için ulaşma yolu kapanmıştır.

(Farsî)

O, kıskançlık çölünün yollarında yürüyenlerden ah ki onların karanlık gönüllerinde ırfan nurundan eser yoktur; vaktâ ki örümcekler gibi bir-iki beyt düzerler, kendilerini Beytü'l-Ma'mur mimarı gibi görürler[43]. Onların gözleri her yerde ayıp, kusur aramağa uzanır; onların gözleri kıskançlıktan kör olmuştur.

(Türkçe)

Kıskanç kişi için ırfan gülşeni bir sonbahardır; Allahım kıskancı daima hâr eyle; onun işi hep marifet ehlini incitmektir; Allahım, sen kıskancı daima zar eyle.

Allah, itikadı temiz ve halâl süt emmiş şu kişinin rahmetini esirgemesin ki, bu kişi, nezaman yeni yetişme (şiir heveslisi) bir güzel delikanlı görse, a'lâsının (derecesi yüksek olanın) kusursuz güzelliklerini öğüp alkışlarla süslesin. Ednâsının (ikinci derecede olanın) misk gibi kokan saçlarında dolaşmış olan kusur düğümlerini mürüvvet (hoş görü ve yardım) tarağı ile tarayıp Allahın ihsanı olan cila ile bu kudret aynasını bulandıran tozu silip parlatsın.

Kendisinden yardım istenen Allahın ve kendisine tevekkül ettiğimiz Tanrının nimetleriyle, lutuf ve keremiyle. ☆

Koprülüzade Mehmed Fuat, *Fuzûlî Hayatı ve eseri*, Yeni Şark kütüphanesi-İstanbul, 1924, *Külliyât-ı Divan-ı Fuzûlî*, s.2-9.

Nutuk Harfler ve seslerle söz söylemek manâsınadır, bu tarife göre nutuk insan sözlerine mahsustur (*Kamus* tercümesi, c. III, 1018).

Mutekellim, Cenâb-ı Hak

Bahr (Buhûr). Nazımda evzânın ayrıldığı şuabat. Bahr-ı Remel, Bahr-i Hezec (Lûgat-ı Nacı, s. 154.) Buhûr, bahrin cem'i ve diğer cemi'leri olan 'bihâr ve ebhur' yalnız 'denizler' manâsında kullanıldığı halde *buhûr* hem bu manâda hem de *bahr-i şiirde*, cemi' olmak uzere kullanılır (aynı sahifede). Başka bir sözlükte *bahr*, vezin grubu, yirmiki tanedir, bunlardan beş tanesi Arap edebiyyatının mahsulüdür. Geri kalan onbir vezin hem Arap, hem Acemler tarafından kullanılmıştır. Acemler altı tane daha ilâve etmişlerdir ve bahirlerin sayısı yirmikiye çıkmıştır. Turk şiirinde, yaklaşık olarak, bunların hepsi kullanılmıştır (Redhouse, s. 142).

Hasan Basri Çantay, *Kuran-ı Hakîm ve Meâl-i Kerim*, II, âyet, 224-226.

Ancak şiyman edip de iyi amel (ve hareket)de bulunanlar, Allah. çok zikr edenler ve zulme uğradıklarından sonra ocılerini alanlar böyle değildir. O zulm edenler yakında hangi inkılâb ile sarsılacaklarını bilecekler. *Kuran-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, II, âyet, 227.

Kuran-ı Kerimin besmele'sini

Kuran-ı Kerimi Besmele ile başlatıp

Şiir sevgisini, vezinli söz söylemek sevgisini

Şairlik tabiatına sahip olmak, şiir söylemek istidadında olmak

Allahın kendisinden gayrıya ait olan vasıflardan uzak olduğunu söylemek, Allahı, insanlara mahsus olan evlenmek, çocuk sahibi olmak, ölmek gibi vasıflardan tenzih etmek.

Kuran-ı Kerimin

Kuran-ı Hakîm ve Meal-i Kerim, Yâsin Suresi, âyet-69, biz ona şiir öğretmedik, bu ona yakışmaz da.

Cezbe sahib. olan sûfi, muvakkaten vecd ve cezbe sahibi olan sûfi,

Bir benzetme, son peygamber olduğu için Hazret-i Muhammed.

Ene Efsahu'l-Arab. Ben Arap kavmının en doğru, en güzel konuşanıyım (Hadıs-i şerif)

Zevâidi izale olunmakla pakize ve münakkah olmuş nesneye denir, bu münasebetle ahlâkı ve tabiatı ayıplardan ve kusurlardan arınmış ve küdüret tozundan saf ve münakkah olan adama itlak olunur (*Kamus* Tercümesi, I, 539)

Huten miski. Çın ahusunun gobeğinden çıkan kıymetli ve bahalı misk.

Tatar ahusunun göbeğinden çıkarı misk.

Anunun göbeğinden çıkan miskden daha kıymetli ve güzel olduğundan, Tatar ceylânının gobeğinden çıkan miskın bahâ kararmıştı.

Yanıma geldi.

Recez, vezni altı kerre müstefilun olan şiir türü. İmam Halil'e gore Recez şiirden sayılmaz (*Kamus* Tercümesi, II, 805)

Muteber olmayan eserler ardında gitsin, ehemmiyetsiz eserler meydana getirmeye çalışsın.

Mahmil, iki kişinin oturmasına mahsus olarak Devenin üstune konulan sepet

Tilâ, gümüşten yapılmış eşyaları yaldızlamağa mahsus mayi halinde altın; altın yaldız (Kamus-ı Türki, s. 886)

Kabul sahibi olmak, itibar sahibi olmak, itibarlı sayılmak.

Türk ve Tatarın doğru ve güzel şiir yazanları.

Mucib-i gayret bilmek, muazzez ve mukaddes bir şeye ağyarın tecavüz ve taarruzunu görmekten hasıl olan te hammul edememek duygusu (Kamus-ı Türkî, s. 973).

Divan, şiir mecmuası

Yine, Divan

Oğludur

Ticarete çıktı.

Yoktan var edip dünyaya getirdin.

Nereye gitse ve hangi vilâyete ulaşsa, vardığı yeri

Varıp ulaştığı yeri Uğurlu/kutlu ve mubarek kıl.

Ra'na. Güzel, latıf, parlak, revnaklı.

Gelin yüzü süsleyen, gelinlerin yüzüne yazılar yazan, benler yapan, alliklar süren, gelin yüzü yazıcı.

Nakmet. Ukubetle mucazat, öc almak. Arapçada bu muhabbet ve mihnet kelimeleriyle nimet ve nakmet kelimelerinin noktaları yer değiştirdiği zaman mânâları da ona gore değişir.

İneb üzüm, ayıb kusur

Sur düğün; şur tuzlu ve çorak yer.

Göz, noktası düşünce kor olur

Tasrif (tasrif), Arapçada kelimeler ve sair aksam-ı kelimenin sıgalanması, çekimi (Kamus-ı Türkî, s. 409).

Beytü'l-ma'mur -Kabe'nin hizasında semada meleklerin tavaf ettiği bir makam (Hasan Basri Çantay, *Kelâm-ı Kadîm ve Meal-i Kerim*, III, 52, Tur Suresi, âyet-4.

Halil İnalcık'la Söyleşi

PROF. DR. İLBER ORTAYLI

İ. ORTAYLI: Sayın hocam şu anda UNESCO'nun örgütlemekte olduğu Dünya Tarihi'nin 5. cildinin editörler ve gözlemciler toplantısı için Ankara'da bulunuyorsunuz. Bize UNESCO'nun Dünya tarihi projesi ve özellikle şef editör olduğunuz 5. cilt için kanaatinizi lütfeder misiniz?

H. İNALCIK: Bu proje bundan önce 1968'de ilk kez basılan, İnsanlığın Bilimsel ve Kültürel Gelişimi Tarihi'nin yeni bir edisyonu olarak ele alınmıştı. Bu ikinci baskı önce birincinin revizyonu olarak düşünülmüş, fakat sonra bu tenkitler ışığı altında çok daha geniş olarak yeniden yazılması kararlaştırılmıştır. Yeni eserin ruhu ve yazılmasında izlenecek prensipler şöyle tesbit edilmiştir; evvelâ uygarlık ve kültür mefhumları en geniş şekilde yorumlanmakta, belli bir tarih felsefesine bağlı olmamak prensibi kabul edilmekte ve özellikle dünya tarihinin ve kültürünün Avrupa değerleri ve çıkarları açısından değil, en geniş bir şekilde insanlık Tarihi olarak ele alınması tesbit edilmiş. Herşeyden evvel, bu eserde kültürün tarihin bütünlüğü içinde bir yüzünü ifade ettiği kabul edilmiş; bu suretle eserde tarihin, kültürün ve medeniyetin bir bütünlük içinde değerlendirilmesi kabul edilmiştir. Onun için yeni eserde yalnız ilim, yalnız kültür değil, fakat her milletin, her bölgenin bütün tarihi kısaca ele alınmış ve kültür ürünleri, kültür faaliyetleri bu çerçeve içinde incelenmiştir. Bu büyük projenin içinde Türk ilim adamları da yer almıştır. İkinci ciltte ki, bu cilt M.Ö. 3000 yılıyla - M.S. 700 yılını kapsar; burada büyük sanat tarihçimiz Ordinaryüs Profesör Ekrem Akurgal katkıda bulunmaktadır. Beşinci cildde bir talih eseri olarak, beynelmilel komisyon beni bir İngilizle beraber beşinci cildin esas editörlüğüne getirmiştir. Beşinci cilt 1500 tarihinden 1800 tarihine kadar olan dönemi içine aldığı için, bu ciltte tabiî Osmanlı tarihi önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Osmanlı o dönemde Doğu Avrupa'da bir süper güç olarak dünya olaylarına, Avrupa olaylarına, Hindistan'a kadar uzanan bölgedeki bütün olayların oluşumuna, çözümüne etki eden bir süper güç rolündedir. Onun için bu cildin başına geçmemiz bizim için bir talih eseridir. Beşinci cildin yazılmasında hayli mesafe alınmıştır. Bu cildin yüzde 60 - yüzde 70 yazıları bize gelmiştir. Fakat daha çok işimiz vardır. Bu cildin 1994'e kadar tamamlanacağı ümidindeyiz.

İ. ORTAYLI: Sayın hocam UNESCO'nun bu projesi dışında bizim Osmanlı Tarihi araştırmalarımızın, yurtiçi ve yurtdışındaki manzarasını nasıl değerlendiriyorsunuz? Umut var mı, yoksa bir durgunluk dönemine mi girdi?

H. İNALCIK: Bu soruya cevap vermeden önce, kullandığınız hocam kelimesinin beni çok duygulandırdığını belirtmek isterim. Çünkü Ortaylı benim Siyasal Bilgiler'den İdare Teşkilâtı tarihi derslerinden öğrencimdir. Bugün o aynı yerde bu kürsüyü temsil etmektedir.

Osmanlı tarihi araştırmalarının bugünkü durumu çok geniş bir soru. Osmanlı araştırmalarını bir hadiseler kronolojisi olmaktan çıkarıp yorumcu bir tarih durumuna getirmek büyük bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Bu yeni tarih yazıcılığında bugün kaybettiğimiz değerli bilim adamlarımızı rahmetle anmak gerekir. Onların çalışmaları olmasaydı bugün çok daha ileri olan Osmanlı tarihinin yorumcu şekline erişemezdik. Bu arada biraz eski tarih yazıcılığı sistemine dahil olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuz İsmail Hakkı Uzunçarşılı üstadımızı, Enver Ziya Karal'ı ve diğer tarihçilerimizi anmayı bir borç biliriz. Bilhassa ekonomik ve sosyal tarih konularında yoğunlaşarak yeni bir yaklaşım yapan tarih yorum tarzını, biz 2. Dünya savaşından önce Fuat Köprülü ile görüyoruz. Bir kültür tarihçisi olarak başlayan Fuat bey sonradan sosyal, hukukî ve iktisadî tarih alanlarına girmiştir. Dil Tarih'ten hocam

olan Fuat Köprülü bize çok şey ilham etmiştir. Fakat asıl Osmanlı tarihinin yenileşmesinde, sosyal ve ekonomik tarihinin araştırılmasında arşiv malzemesini kullanarak yol açan kurucu, büyük bilim adamı Ömer Lütfü Barkan'dır. Ben Barkan'ın bizi hayrete düşüren bu çalışmalarını dikkatle izlemiştim. Yorumcu tarih yazıcılığı memleketimizde bizim kuşağımızda Barkan'ın bilhassa kaynak tanıtma ve yayınlama faaliyeti yanında sosyal, ekonomik tarihde bize model veren, kavram çerçevesi sağlamış olan Max Weber, Karl Marx ekolünden gelen nazariyeciler görülmüş ve yeni bir istikamet ortaya koymuşlardır. Bilhasa Marxist yorum tarzı, öbür taraftan İstanbul Üniversitesinden Sabri Ülgener'in temsil ettiği Weber'ci akım; bizim Osmanlı tarih çalışmalarında hakikaten yeni bir yorumcu yaklaşım getirmiştir. Fakat bütün bu çalışmalarda ihmal edilen bir şey olmuştur. Barkan'ın açtığı çığırda evvelâ çok geniş olan arşiv malzemesini kullanarak doğru tarihî tanımlar yapmak, iktisadî, demografik ve sosyal tarih sahasındaki vesikaları değerlendirmek gerekirdi. Bunun için de bu vesikaları okuyacak ve yorumlayacak yeteneğe sahip olmak gerekir. Yeni nesil arasında iftiharla söylemek gerekir ki, bu yolda büyük adımlar atılmıştır. Yeni nesil tarihçilerin yayınladıkları eserler bu niteliktedir. Bu yorumcu tarih, iktisadî, sosyal tarihi uzun vadeli gelişmeleri bulmak ve yorumlamak durumunda olan tarihçilik bugün bütün üniversitelerimizde ve Türkiye dışındaki üniversitelerde Osmanlı tarihinin esas araştırma istikametleri olarak yerleşmiştir. Bu devrede Osmanlı arşivlerinin daha iyi tasnif edilmesi büyük yardım sağlamaktadır. Bu sayede dışarıdan Osmanlı arşivlerine yılda kırk elli mütehassıs gelmektedir. Bizim ilim adamlarımızın da orada günlerini harcayıp, tarihî gerçekleri bu vesikalar yoluyla ortaya çıkarıp onları yorumlama yoluna gittiklerini görüyoruz. Bu arada bu arşivleri kullanmadan yorum yapan bazı sosyal tarihçilerimizin tamamıyla hayalî ve doktriner çalışmalarının Osmanlı tarihine yardım etmediğini söylemek lâzımdır ki, onları tenkit ederek biz de bu meseleleri daha çok tarihî belgelere dayandırmak suretiyle açıklamaya çalışıyoruz. Bu karşılıklı etki sayesinde de bu gibi yarım yamalak çalışmaların bile faydalı olduğu kanaatindeyim. Şunu demek istiyorum ki, nasıl ki Avrupa'da, Amerika'da artık yorumcu ve uzun vadeli gelişmeler üzerine yoğunlaşan tarih mevcutsa, bizim memleketimizde de bu çeşit tarihçiliğe doğru büyük bir gelişme vardır. Bununla iftihar etmekteyiz.

İ. ORTAYLI: Sizin yıllarca önce İngilizce olarak çıkan *OTTOMAN EMPIRE CLASSICAL AGE* adlı kitabınız birkaç dile çevrilmişti. Meselâ Sırpça'ya, Yunanca'ya ve Rusça'ya çevrilmişti. Bu sayede de Yunanistan tarihçi kamuoyu sizi tanıdı ve sevdi. İki yıl önce ilk defa Atina Üniversitesi klasik arkeoloji çalışmaları nedeniyle Prof. Ekrem Akurgal'a ve size çalışmalarınız nedeniyle fahri doktorluk unvanı verdi. Bu eserin Türkçe'ye çevrilmesi hem geniş okuyucu kitlesi ve hem de öğrenciler tarafından merakla bekleniyor. Osmanlı idari tarihini, sosyal ve ekonomik müesseseleri çok iyi aydınlatıcı bu eseri Türkçe'ye çevirmeyi düşünmüyor musunuz?

H. İNALCIK: Bu soruyu bana çok defalar sordular. Bu eseri niye tercüme etmiyorsunuz diye. Bir kere bu eser İngiltere'de genel okuyucu için hazırlanmıştı. İstedim ki bu eseri Türkçe olarak yayınlarken daha genişleteyim, kamuoyunun istediği kısımları ilâve edeyim. Fakat buna bir türlü elim değemedi. Bu arada bir kaç kez bu eseri tercüme etme çalışmaları oldu, maalesef bu tercümeler iyi değildi. Onun için bu tercümeleri durdurdum. Bu yaz kitabı genişleterek Türkçesini bir cilt halinde hazırlayacağım. Ayrıca bu cilde sosyal-ekonomik tarih kısmını ilâve edeceğim. Üçüncü bir bölüm olarak da Osmanlı Tarihinin Dönemleri diye bir bölümü ona ekleyeceğim. "Osmanlı Tarihi Dönemleri" dediğim zaman, şunu anlatmak istedim. Osmanlı Tarihini başından sonuna kadar bütün hadiseleriyle, bütün taraflarıyla ifade etmek lâzımdır. Bilhassa bugün arşiv açıldıktan sonra *mühimme defterleri* gibi bütün hadiseler üzerinde idare ve dış münasebetlerimize merkez olan Divan-ı Hümayun denilen kararları içeren, 260 küsur adet *mühimme defteri* dururken Osmanlı tarihi artık Vakainüvislere göre yazılamaz. Bu defterleri kullanarak 30-40 ciltlik Osmanlı Tarihi yazmak mümkündür ve bu işe girişmek lâzımdır. Mühimme defterlerinin ben faksimile ve indeksli olarak basılmasını bundan 30 yıl önce Tarih Kurumuna teklif etmiştim. Maalesef tarihçi arkadaşlar beni bu büyük projede desteklemediler. Bu mühimme defterleri çıksaydı, bugün bütün dünyada Osmanlı-Türk tarihi bir patlama halinde bütün üniversitelerde doktoralar yapılan çok geniş bir saha açacaktı ve Osmanistik denilen Osmanlı tetkikleri belli başlı üniversitelerde bir kürsü haline gelecekti. Artık büyük Osmanlı Tarihinin yazılmasını bu kaynağa göre beklerken ben şöyle bir denemede bulunuyorum. Osmanlı tarihinin bütün vakayiini ihtiva eden bir tarih yerine onun büyük değişikliklere yol açan dönem noktalarını ele alıp, o dönem noktalarının açtığı yeni dönemlerin ana karakterlerini belirleyen bir tarih yazma niyetindeyim. Böyle bir dönemlemenin ilerde Osmanlı tarihi yazacak olanlara bir çerçeve vereceği kanaatindeyim. Bunun tabî son bir plân olduğu iddiasında değilim; bu plân değişecektir. Fakat bugünkü bilgilerimize göre, Osmanlı tarihine bir çerçeve vermek için bu dönemler ve esas değişmeler üzerinde durmak gerekir. Ben 50 yılımı arşivlerde harcayan biri olarak böyle bir denemeyi haklı görüyorum.

İ. ORTAYLI: Sözünü ettiğiniz *mühimme defterlerinin* kataloglarının hiç değilse bir kopyasının Ankara'da bulunmasını istedik. Bu haklı talebimizi bile dinlemiyorlar. En ufak bir konuyu araştır-

mak için bile İstanbul'a gidiyoruz. Bunun hakkında neler söyleyebilirsiniz?

H. İNALCIK: Çok mühim bir noktaya temas ettiniz. Bizim vesikalarımızı kıskanç bir şekilde saklamak mânâsızdır. Her gün binlerce vesikamız çürümektedir. Bunların muhafazasında çok titiz olmak gerekir. Fakat bunların dünyaya yayılmasında azami genişlik ve esneklik göstermek lâzımdır. Çünkü bu Türk kültürüne, Türk tarihine hizmettir. Bu vesikaları kullanan yabancı âlimler Osmanlı tarihinin gerçeklerini bulmaktadırlar ve bu gerçeklerin şimdiye kadar Osmanlı tarihi aleyhinde yanlış ve iftira kabilinden yerleşmiş olan bütün yalanları bertaraf edeceği ortadadır. Bugüne kadar yaptığımız çalışmalar bunu göstermektedir. Hakikate ve Osmanlı tarihinin gerçeklerine erişmek için arşivimizi bütün dünyaya açmak lâzımdır; azami kolaylığı göstermek lâzımdır. Bunun için meslektaşlarımla birlikte on seneden beri adeta seferberlik halindeyiz. Bugün arşivde büyük gelişmeler vardır, son on sene içinde. Bunu büyük bir mutlulukla belirtmek isterim.

İ. ORTAYLI: Birkaç yıl öncesine kadar Karadeniz tarihi durgun bir tarihti. Şimdi gelişen olaylarla bir Ukrayna, bir Gürcistan ortaya çıkmaktadır. Bulgaristan artık müstakil hareket eden geleceğin iktisadî-kültürel birimidir. Türkiye de bu bölgede siyasi ve iktisadî öncülük rolüne girişmiştir. Siyasî gelişmeler bir yana, ama Karadeniz'in artık dirildiği, dünya tarihinde aktif role hazırlandığı bir gerçek. Bu arada sizin çalışmalarınız, geçen Kasımda Ukrayna'da Kievde'ki Osmanistik Kongresinde de belirtildiği gibi özel bir önem taşımakta. Karadenizin Osmanlı ticaret tarihini aydınlatacak "Kefe Gümrük Defteri" çalışmalarını da anlatabilir misiniz?

H. İNALCIK: Bu konuya İstanbul arşivinde bulduğum İkinci Beyazıt devrine ait (1487-1491) bir gümrük defteriyle başladım. Bu defter son derece ilginç bir vesikaydı. Bu vesikada Kefe limanına gelen her geminin malları ve mallarının kıymeti gösteriliyordu. Bunun üzerinde on senelik bir çalışma yaptım. Yorumlar yaparak, konuyu geliştirerek bir kitap haline getirdim. Bu kitap yakında Harvard Üniversitesi tarafından basılacaktır. Orada Türk tarihi ile ilgili çok değerli yayınlar yapan Şinasi Tekin bu eseri basmaktadır. Bu sene çıkacak olan bu eser, Karadeniz ticareti üzerinde hazırladığımız daha büyük bir projenin ilk adımı olacaktır. Aynı zamanda bu on sene içinde Akkerman ve Kili defterleri ve Tuna limanları üzerinde yeni gümrük defterlerinin yalnız ticaret bakımından değil, Anadolu'dan oraya gelen mallar dolayısıyla Anadolu'daki sınaî faaliyetimiz bakımından da çok açıklayıcı bir önemi olduğu görülür. 15-16. asırda Anadolu'nun kuzeye, Moskova ve İsveç'e kadar ipekli pamuklu kumaş gönderdiğini görüyoruz. Bu da Anadolu'nun sanayi bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu, yukarıda bahsettiğim gibi, arşiv vesikalarının bize nasıl yeni gerçekler öğrettiğinin güzel bir örneğidir.

Türkiye son iki asırdır, Kuzey'den eski Çarlık Rusyası'ndan ve sonradan Sovyetler Birliği'nden gelen bir baskı nedeniyle bağımsız bir siyaset güdememekteydi. Bugün bu baskı kalktığı için Türkiye'nin Kuzeye, Güneye, Orta Asya'ya bir taraftan da Balkanlar'dan Orta Avrupa'ya kadar birdenbire çalışma ve yayılma alanlarının ortaya çıktığını görüyoruz. Bu tarihî bir dönüm noktasıdır. Ukrayna'nın ortaya çıkması çok mühim bir hadisedir. Bu yeni devletin kuzeydeki Rus Devleti ile Türk Devleti arasında ortaya çıkması bize yeni imkânlar sağlayacaktır. Karadeniz ticaretinde Ukrayna ve Karadeniz sahilindeki diğer devlerlerle bir ekonomik birlik kurmak iyi bir fikirdir.

İ. ORTAYLI: Amerikan İlimler Akademisi, Royal Asiatic Society, Sırb İlimler Akademişi gibi beynelmilel ilim cemiyetlerine üyesiniz. Osmanlı tarihini, Türkiye tarihçiliğini yurtdışında başarıyla temsil eden bir hocamızsınız. Herkes sizden yaptığınız yığınla araştırma dışında henüz yürütmekte olduğunuz araştırmaların da yayınlanmasını bekliyor. Karadeniz iktisadî tarihinin dışında diğer çalışmalarınızın yayınlanma durumu nedir?

H. İNALCIK: Son altı yedi sene içinde belli başlı büyük bir esere başlamıştık. Bu eseri beş arkadaşımla beraber tamamladık. Bu eseri Londra'daki Cambridge University Press bir sözleşme ile bize yazdırmıştır. Bu eserin ilk üç asrını 1300-1600 tarihli dönemini ben üzerime aldım. 17. asrı Münih Üniversitesi Osmanlı Tarihi hocası Prof. Süreyya Faruqi, 18. asrı Kolombiya Üniversitesi mezunlarından Bruce Mc Goven, 19. asır genç Amerikan tarihçilerinden Donald Quataert tarafından yazılmıştır. Para tarihini Halil Sahillioğlu'ndan istemiştim, fakat o da sağlık sebepleri dolayısıyla bize katılamadı. Bunun üzerine genç iktisat tarihçilerimizden Şevket Pamuk bu işi üzerine aldı. Eser tamamlandı. Yakında Cambridge University Press'e göndereceğiz. Bu eser 750 sayfalık büyük bir kitap halindedir. Bu çalışmalar sonucu meydana çıkan eserde Osmanlı imparatorluğunun, Türklerin dünya ekonomisinde çok belirleyici önemli rolü ortaya çıkmıştır. Londra'dan, Hindistan'a, hatta Sumatra'ya kadar bir Türk ticaret kolonisi olduğunu yeni öğreniyoruz. Bütün bu sahalarda Türk Ekonomisinin, Türk ticaretinin, Türk sanayi mallarının, bilhassa onaltıncı yüzyılda büyük bir yayılma sahası bulduğunu görüyoruz. On yedinci asırda Atlantik ekonomisinin üstün gelmesiyle bizim ekonomimiz cüceleşti. Bunu kabul etmeliyiz. Fakat 1600 tarihlerine kadar dünya ekonomisi Türk ekonomisi gözden geçirilmeden anlaşılamaz. İngiltere'de kumaş sanayinin 1600 tarihleri sonlarında gelişmesinin Türk pazarlarına bağlı olduğu ortaya çıkmıştı. Bu gibi yeni birçok gerçekler ortaya koymaktayız. Asıl bahsetmek istediğimiz, Osmanlı Türk

sosyal yapısı üzerindeki buluşlarımızı önemli bir konu olarak kaydetmek isterim. Bu eserde bana ait kısımda bu gerçekleri geniş bir şekilde ele aldım.

İ. ORTAYLI: Osmanlı tarım ekonomisi alanında sizin "çiftthane" dediğiniz bir teoriniz var. Bunun üzerinde bizi aydınlatabilir misiniz?

H. İNALCIK: Osmanlı tarihini arşiv malzemesi sayesinde aydınlatan konular arasında Osmanlı Balkan tarihinin ana hatları; Hıristiyan tımarlı sipahiler gibi yeni konular; yahut, Bursa kadı sicillerini tarayarak şehir ekonomisi, Osmanlı şehirleri üzerindeki buluşlar beni çok sevindiren gelişmeler... Fakat bunların üzerinde yukarda bahsettiğim Weber ve Marx sosyal tarih ekollerinin üzerinde durduğu sosyal yapı meseleleri üzerine eğildim. Bilhassa arşivlerimizi dolduran vesikalar içinde en kıymetli bir kolleksiyon teşkil eden, tahrir defterlerinin araştırılması neticesinde Osmanlı sosyal yapısı üzerinde bir gerçek ortaya çıktı. Bunu on senedir "çift-hane sistemi" başlığı altında ortaya koymaya çalıştım. Bu "çiftthane sistemi" nedir? Kısaca anlatmak ve genç tarihçilerin bu konu üzerine eğilmelerini sağlamak isterim. Bu tarihi gerçek, şundan ibarettir. Osmanlı imparatorluğu bürokrasisi belli bir tarım üretim tarzını, bir sosyal politika olarak çok titizlikle sürdürmüştür. O belli sistemin bozulmasına daima karşı olmuştur. Bu da köylü aileleri tarafından bir iki sapanla işlenebilecek tarım arazisine dayanan bir tarım üretim sistemidir. Yani Osmanlı devleti daima çiftçi ailelerin devamını ve bu ailelerin geçindiği, vergisini çıkardığı belli bir toprağın, ünitenin idamesini titizlikle izlemiştir. Sistemi yürütmek için de tarım topraklarının devletleştirilmesini öngörmüştür. Bu suretle kendi sosyal tarımsal politikasını yürütebilmiştir. Yani mirî sistem, toprağın devletleştirilmesi ve sistemin idamesi için zorunlu sayılmıştır. Demek ki mirî arazi sistemini bir sosyal politikaya bağlamış bulunuyoruz. Bu sosyal politikayı, bu sistemi, bu yapıyı devam ettirmek için Osmanlı bürokrasisi muntazam tahrirler yapar, yani köye komisyonlar göndererek bütün bu *çift-hane* ünitelerini tahrir defterlerine tesbit ederdi. Bütün vergi toplama işleri, tımar sistemi ve Osmanlı imparatorluğu'nun bütün idare sistemi bu tahrirlere dayanmaktaydı. Demek ki, arazinin devletleştirilmesi bu sistemin kontrol altına alınması, tahrir sistemi bütün bunlar birbirine bağlı bir sistemler bütününü teşkil eder. Bunun da bütün gayesi, belli bir sosyal bünyeyi korumak devam ettirmektir. Osmanlı imparatorluğu niçin bunu istiyordu? Çiftçi aileleri iki öküz enerjisine dayanan belli bir üretim ünitesini tutmakta niçin bu kadar ısrar ediyordu? Bunun sebebi kendisinden önce Yakındoğu'da ve Balkanlar'da meydana gelen; büyük arazi şeklinde ortaya çıkan köylülerin ürünlerini zapteden ve emeğini istismar eden, sömüren büyük arazi sahibi feodal sınıfı ortadan kaldırmak ve onun tekrar canlanmasını önlemek için de bu toprağı devletleştirmek, böylece çiftçi ailelerini doğrudan doğruya devletin himayesi altına almaktır. Eğer Osmanlı tarihini tetkik ederseniz bu köylü ailelerini himaye etmenin belli başlı bir devlet siyaseti olduğunu görürsünüz. İşte Osmanlı idaresinin, bürokrasisinin, politikasının, sosyal yapısının bir bütün teşkil ettiği meydandadır; bu bütünü ben elli senelik bir araştırmadan sonra bulabildim. İşte *çift-hane* sistemi budur. Maalesef gençler, tahrir defterleri üzerinde çalışıyorlar, vergi sistemi, tımar sistemi üzerine çalışıyorlar; fakat bütün bunların bir bütün olduğunu, bir sistem teşkil ettiğini bilmiyorlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun temel politikasının, bürokratik sisteminin, vergi siyasetinin bütün bu konuların, sistemin bir tezahürü olduğunu bilmek ve ona göre çalışmak lâzımdır. Genç nesil arasında bu sistemin teferruatını ortaya çıkaracak ve bu sistemi temelleştirecek çok değerli elemanlar yetişmiştir. Ben elli senelik çalışma sonunda Osmanlı sosyal yapısını, sosyal politikasını belirlemek imkânını bulduğum kanısındayım. Tabiî bunun noksan tarafları vardır. Bir de kıymetli tarihçi gençlerimizin bu noksanları tamamlayacağına inanıyorum.

İ. ORTAYLI : Dünyada politikasız ve teşkilâtsız hiçbir meslek grubu yaşayamaz. Bizim Beynelmilel Güneydoğu Avrupa İncelemeleri Cemiyeti'ne üye olduğumuz (AISEE), sizin de başkanlarından biri olduğunuz malûm. Bu teşkilât kongreler yapardı. Bugün artık ağırlaşmış, fonksiyonunu kaybetmiştir. Diğer taraftan maalesef ne Türk ilim âlemi, ne de kültür politikasını yürütmekle görevli organlarımız Balkan tarihi ve coğrafyası tetkiklerini Türkiye'nin elinde tutamadılar.

Bunu biz yapmasak bile başkaları bizden bekliyor. Bütün arşivler bizim elimizde. Balkan araştırmaları ve Balkanoloji üzerinde neler yapabiliriz?

H. İNALCIK : Sözünü ettiğimiz Güneydoğu Avrupa İncelemeleri Cemiyeti (AISEE), 1969'dan beri faaliyetteydi. Bütün Balkanlar'da ve dünya üzerindeki ülkelerden gönderilen temsilcilerden oluşmaktaydı. Bu kurum mühim aşamalar kaydetmişti. Ben de 1971-1974 arasında bu cemiyetin baş kanlığını yapmıştım. Bunun merkezi Romanya'daydı. Bu derneğin toplantıları şimdi de devam etmektedir. Üç senede bir kongreleri yapılmaktadır. Biz buna katkı yapabiliriz. Çünkü yukarda sözünü ettiğimiz gibi Balkanlar'ın ana kaynağı bizim arşivlerimizdir. Arşivlerimizin zenginliğini kullanarak biz bu Güneydoğu Avrupa İncelemeleri'nin merkezi durumuna gelebiliriz. Bunun için esaslı bir teşkilât kurmak; Balkan bilginlerini kongrelere, ilmî toplantılara davet etmek, uluslararası kongreler tertip etmek suretiyle, bu söylediğimiz fonksiyonu Türkiye pekâlâ gerçekleştirebilir. Fakat bunun için tabî maddî destek lâzımdır, esaslı bir kuruluş lâzımdır. Bunun memleketimiz için bugün ve gelecekte fevkalâde yararlı olacağına inanıyorum. ☆

Dr. Karl Ambros Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu

PROF. DR. DR. ARSLAN TERZİOĞLU

Türk tababet tarihi araştırmalarında yerli kaynakların yanısıra yabancı kaynakların da önemi büyüktür. Öyle ki daha bir buçuk asır önce Galatasaray'da tesis edilen ve Türk tıbbının Batılılaşmasında çok büyük rolü olan "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane" hakkında bile yerli kaynakların yetersizliğinden bir çok hususların, bu tıbbiyenin tesisinde büyük rolü olan Viyana tıp ekol'ünden dolayı Viyana'daki arşiv belgeleri ve o dönemde Avusturya ile Almanya'da Almanca olarak yayınlanan tıp dergilerindeki makaleler yardımıyla açıklığa kavuşturulabileceği hususuna bundan önceki bir yayınında değinmiştim.[1]

Gerek Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin şimdiye kadar yanlış olarak bilinen açılış tarihinin bu Almanca kaynaklar yardımıyla doğru olarak 17 Şubat 1839 olarak tesbiti, gerekse bizdeki bu modern tıbbiyedeki tıp eğitimi ile ilgili detaylar hatta bu müessesenin kurucusu Sultan II. Mahmud Adli'nin hastalığı ve ölümü ile ilgili bilinmeyen hususların, o müessesenin başına getirilen Viyana'lı hekim Dr. Karl Ambros Bernard'ın bizim yayınlamamıza kadar bilinmeyen bu konulardaki Almanca raporları vasıtasıyla açıklığa kavuşması daha önceki yayınlarımızla sağlanmıştı.[2]

Ayrıca Viyanalı meslektaşlarımızın katılımı ile İstanbul ve Viyana'da düzenlediğimiz "Avusturya-Türk Tıbbî İlişkileri Simpozyumlarında" Dr. Karl Ambros Bernard'ın doğumu ve ölümü ile ilgili bazı yeni hakikatlar da ortaya çıktı.

DISSERTATIO INAUGURALIS

FUNCTIONIBUS

FLUIDI ELECTRICI

CORPORIS HUMANI

SUB STATU SANO ET MORBOSO

CONSENSU ET AUCTORITATE

PRAESIDIS ET DIRECTORIS

CLARISSIMORUM AC CELEBERRIMORUM

D. D. PROFESSORUM

DOCTORIS MEDICINAE AC CHIRURGIAE

Carolus Amb. Bernard

VINDOBONAE, 1838.

Karl Ambros Bernard'ın Viyana'da Josephinum'da 1838'de verdiği doktora tezinin kapak sayfasında kendisinin Böhmen'de Starkenbach'ta doğduğu latince olarak isminin altında belirtilmekte.

Meselâ İstanbul'da Beyoğlunda Santa Maria Draperis Kilisesi'nde değerli Sanat tarihçimiz Semavi Eyice tarafından 1952 yılında bulunan Dr. K.A. Bernard'ın kabri üzerindeki Fransızca yazıtta 23 Şubat 1808'de onun Prag'da doğduğu şeklindeki bilginin[3] yanlış olduğu Viyana'lı tıp tarihçisi Manfred Skopec'in Viyana'daki Kriegsarchiv'de bulduğu vaftiz belgesinden anlaşıldı. Bu vaftiz belgesine göre Dr. K. A. Bernard'ın Böhmen eyaletinde Starkenbach'te 19 Aralık 1808'de doğduğu ortaya çıktı.[4]

Ayrıca Avusturya arşivlerinde yapılan bu araştırmalar ışığında Dr. K. A. Bernard'ın Viyana'da Josefinum'da tıp ve cerrahi eğitimine başlamadan önce, Saaz'da liseyi bitirdikten sonra Prag Üniversitesinde Edebiyat Fakültesinde felsefe ve Fransızca eğitimi yaptığı ortaya çıktı ki[5] bu da onun Josefinum'u 1838'de hemen bitirir bitirmez, İstanbul'a Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Direktör ve hoca olarak geldiğinde,

derslerini kolaylıkla nasıl Fransızca verip, burada Fransızca olarak dört kitap yazabileceği sorusunu açıklığa kavuşturmaktadır.

Bu araştırmalar ışığında, Dr. Bernard'ın Viyana askeri tıp ve cerrahi akademisi Josefinum'un iki yıllık alt bölümünü bitirdikten sonra beş yıllık üst bölüme başlamadan önce hekim yardımcısı olarak Rus sınırında Galiçya'daki Sanitätskordon'a (sağlık kordonuna) tayin edildiğinde orada kaldığı iki yıl içinde bir kolera hastanesi tesis ettiği ve ilk defa koleradan ölenler üzerinde otopsi yaparak rapor hazırladığı ortaya çıkıyor ki[6], bu da onun İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de gerek yönetici gerekse cerrah olarak başarılarını açıklayıcı niteliktedir.

Avusturya Savaş Arşivi'ndeki 8 Ocak 1840 tarihli belgeye göre [7] Avusturalı bayan Katharina von Kletzl ile evlenmesine Avusturya Harbiye Nezareti tarafından izin verilen Dr. K. A. Bernard'ın bu mesud geçen evliliğinden hiç çocuğu olmamıştı[8]. Ağrıyan dişinin çekilmesinden sonra boynundaki bir Phlegmone neticesi Pyämie'den[9] daha 36 yaşında 2 Kasım 1844'de vefat eden [10] Dr. K A. Bernard'ın ölümünden bir yıl önce Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ile ilgili olarak İstanbul'da Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux'nun 26 Eylül 1843 tarihli nüshasında yayınlanan Fransızca bir raporu bu konuda çok önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bundan biraz önce yine Journal de Constantinople'ün 21 Eylül 1843 tarihli nüshasında çıkan ve Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 18 Eylül 1843'de tamamlanan bitirme sınavlarından sonra yapılan ilk diploma töreninden bahseden Fransızca haber de çok önemli olup, altında Dr. Bernard tarafından yazıldığı belirtilmemesine rağmen, bu törende bizzat bulunan Dr. Bernard gibi yetkili biri tarafından haber niteliğinde kaleme alınmış olsa gerek. Zira aşağıda tercümesini vereceğimiz bu haber 26 Eylül 1843 tarihinde yine Journal de Constantinople'de çıkan Dr. Bernard'ın raporuna içerik ve üslûp bakımından çok benzemektedir.

I-Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux 1. yıl, sayı 51 (Jeudi, 21 Septembre 1843)'de çıkan haber

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane

"Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de genel sınavlar bu ayın 18'inde pazartesi günü tamamlandı.

Bu faydalı müessese kuruluşundan itibaren beşinci yılını umumi bir sınav ve parlak bir mükafat tevzi ile tamamlamış bulunmaktadır ve böylece de, öğrencilerinden 16'sına tıp ve cerrahi doktorası diploması verilmiştir.

Dr. Bernard'ın İstanbul'da evvelce Avusturya Sefaretinin Şapel'i olarak kullanılan Santa Maria Draperis Kilisesi sınırları içindeki kabrinde (yukarda) şu Fransızca kitabe yer almakta.

CHARLES AMBROISE BERNARD
DOCTEUR EN MEDECINE ET CHIRURGIE, NE A PRAGUE LE 29. FEVRIER 1808
FONDATEUR ET PREMIER DIRECTEUR
DE L'ECOLE IMPERIAL DE MEDECINE DE GALATA SERAI
REPARATEUR AUTANT PAR SA CHARITE QUE PAR SON ART
DE TOUTES LES SOUFFRANCES HUMAINES
QUAND PAR SA LABORIEUSE ET INFATIGABLE ACTIVITE
SE FUT PREPARE UNE FORTUNE UN RENOM
UN BONHEUR ENVIE...
SE MOURUT !!
A CONSTANTINOPLE AGE DE 36 ANS LE 2 NOVEMBRE 1844
LES PAUVRES L'ONT PLEURE !.
SA VEUVE QUI A FAIT ELEVER CE MONUMENT A SA
MEMOIRE LE RECOMANDE AUX PRIERES DES AMES PIEUSES

Aynı kilisenin ölenlerle ilgili Vefiyat defterinde de onun 2 Kasım 1844'de öldüğüne dair şu latince kayıt yer almaktadır.

Anno Domini 1844 Die 2. Novembris Carolus Bernardus ex Boemia, Ecclesia Sacramentis munitis ad plurimorum vitam transiit, 36 annos natus. Corpus eius persolutis de more exequiis, in hac parochiali Ecclesia terrae demandatum fuit.
Fr. Seraphinus Parochus

İşte, dünkü gün, bu büyük merasime tahsis edilmişti ve böyle birşey, Osmanlı İmparatorluğunda ilk defa vaki olmakta idi. Hekimbaşı ve profesörler hey'eti böyle bir merasimin, en parlak bir şekilde icrasında büyük gayret sarfetmişlerdi ve bu gayretleri de büyük bir başarı ile neticelendi.

Hünkar hazretleri de parlak bir şekilde diploma alan gençlerin başarısına şahit olmak arzusu ile bu merasime iştirak ederek doktora tezlerinin savunmasını ve genç doktorların Cübbe giymelerini izlemiştir.

Öğle üzeri Hünkar (Sultan Abdülmecid) yanında Ordular Başkumandanı Rıza Paşa ve onun maiyeti, refaka-

tında, Galatasaray mektebine geldi ve onu orada, Sadrazam ve Şeyhülislam, Rıfat paşa (Dış İşleri Bakanı), Musa Savfeti Paşa (Maliye Bakanı), Mehmet Ali Paşa (Tophaneden), Ahmet Fethi Paşa, Necip Ali Paşa ve diğer yüksek görevliler ve Eflak prensi de dahil olmak üzere bu büyük törende hazır bulunmuşlardı.

Biraz istirahatten sonra, Sultan Fizik Laboratuvarına geçti, Hekimbaşı hazretleri de bu merasime müteallik bir nutuk irad etti. Hemen akabinde de birinci aday Salih İsmail Efendi üç ayrı tezi büyük bir vukuf ve emniyetle savunarak hazır bulunanların hayranlık ve takdirini kazandı.

Ondan sonra da Sultanın ve sadrazamların torbadan çekilen sorularına gerekli en iyi cevapları verdi.

Bundan sonra da Dr. Bernard Salih efendinin geçirmiş olduğu üç sınavın neticesini yüksek sesle okudu. Bu okuma bitince de Hekimbaşı hazretleri kürsüye çıkarak adayın tıp ve cerrahi doktoru olduğunu ilan etti ve ona Kuran üzerine mutad yemini (Hippokrat Andı) ettirerek cüppesini giydirdi. Orada bulunan bu manzara karşısında heyecanlandılar, ve bunu yüzlerindeki neşe belirtilerinden okumak mümkündü. Bu resepsiyondan sonra da yeni doktora Sultanın eteğini öpme şerefi bahşedildi.

İkinci Aday Mehmet Veli Efendi de tıp ve cerrahi diplomasına hak kazanarak aynı merasime tabi tutuldu.

Daha sonraları Sultan fizik ve kimya tecrübelerini görmek arzusunu izhar edince profesör Derviş bey, birkaç öğrencisine Sultanın huzurunda gayet başarılı fizik kimya tecrübeleri yaptırdı.

Yine Sultanın isteği ile, üçüncü aday Mustafa Efendi de ilk iki arkadaşı gibi, merasimle doktor unvanını kazandı.

Nihayet Sultan idarecileri, hekimbaşı ve hocaları iltifatları ile taltif ederek, akşam saat beşte, okulu terketti."

21 Eylül 1843 de Journal Constantinople'de yayınlanan ve Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de 18 Eylül 1843 Pazartesi günü genel sınavlar tamamlandıktan sonra yapılan ilk diploma törenine ait bu haber tıp tarihi açısından olduğu kadar ilk mezunların Kuran'a el basarak "Serment Usage" diye vasıflandırılan Hippokrat yemini yaptıklarından bahsetmesi nedeniyle tıbbi deontoloji açısından da çok önemlidir. Ne yazık ki bu haberde bu yeminin metni verilmemektedir. Herhalde "mutad yemin" diye nitelendirilen bu yemin, Avrupa'daki Hippokrat Andına çok benzediğinden yeminin metni verilmeğe gerek duyulmamış olsa gerek. O zaman yapılan yeminin metnini ararken tesadüfen, arkadaşım Yük. Müh. Aka Baldaş'ın Anabilim Dalımıza hediye ettiği dedesi Dr. Hüseyin Ahmed'e ait diplomada buna benzemesi lâzım gelen bir yemin metnini keşfettik.

Hüseyin Ahmed Efendi isimli bu askeri hekimin Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahâne'den aldığı 26 Zi'l-ka'de 1314 (28 Nisan 1896) tarih ve 1668 Numaralı diplomanın başında Hippokrat And'ı aynen şu şekilde yer almaktadır:

"Mûmâ ileyh, veliyy-i nimet-i a'zam ve akdesimiz padişah-ı hılâfetpenâh es-Sultan el-Gâzi Abdülhamid Hân-ı sânî Efendimiz hazretlerine sadâkatla ifây-ı hizmet edeceğine ve gerek zengin olsun ve kangı (hangi) milletten olursa olsun davet edildiği hastalara iffet ve hüsn-i edeb vechile ve tedaviye müsâreat ve teşhis ve tedavi marazlarında kemâliyle itina ve dikkat eyleyeceğine ve kasden iskât-ı cenin (çocuk düşürtmek) içun hiçbir bahâne ile ilaç vermeyeceğine ve askerî âileleri hastaları tarafından celb ve davet olundukta icâbetle meccânen ve tekayyüdât-ı kâmile (tam ilgi) ile tedavi edeceğine ve muhtâcîn (muhtaçların) ve fukaranın inkisar-ı kulûbına (kalplerinin kırılmasına) cür'et eylemeyeceğine ve ağır hastalarda konsülteye sahîhan ihtiyaç görürse, meşverete mutemedi olan etıbbây-ı hâzikayı davet edeceğine (ve müessir eczayı istimal ve itâsı(nda) kemâl-i ihtiyaç ve tefekkürle davranacağına ve eşyây-ı mîriyeyi hüsn-i muhafaza eyleyeceğine (devlet malını güzelce koruyacağına) ve muayenelerde ve rapor tahrîrinde istikamet ve dikkatten inhiraf etmeyeceğine (raporun hazırlanmasında doğruluktan sapmayacağına) ve nizamât ve kavânine (nizam ve kanunlara) itâat eyleyeceğine yemin etmiştir."

Burada hemen şunu belirtelim ki, Selçuklu Türkleri döneminde 12. yüzyılda yaşayan, hekim Abd ar-Rahman İbn Nasr aş-Şaizârî'nin yazdığı, hekimlerin imtihan edilmelerinden bahseden Nihayat arrutba fi talab al-hisba isimli eserinde, icra-ı tababet edebilmek için hekimlerin "Muhtasip" denilen yüksek rütbeli bir memur tarafından Reis ül-Etibba denetiminde imtihan edildikten sonra Hippokrat Andı'nın yapılmasının zorunlu olduğu belirtilmekte olup bu And'ın Arapça bir metni verilmektedir.[11] Bu da yukardaki diplomada verilen yemin metnine çok benzemektedir.

Friedrich von Hohenstaufen zamanında, Selçuklu tesiri ile hekimlik icra edeceklerin Salerno Tıp Okulu'nun hocaları tarafından imtihan edilmeleri, imtihan veren hekimlerin Hippokrat Andı'na benzer bir yemin yapmaları zorunluluğu konulması çok ilginçtir. Böylece Salerno'da tıp eğitiminden sonra hekim olacakların Hippokrat Andı içmeleri geleneğinin, Bizans üzerinden değil de Selçuklular zamanında İslâm dünyasından Avrupa'ya geçmesi enteresandır.[12]

Yani Hippokrat Andı Ortaçağ'da Salerno üzerinden Hıristiyan Avrupa'ya gelerek, Antik dönem tıbbî etik geleneğinin yerleşmesi 13. yüzyılda mümkün olabilmiştir.

Enteresan olan diğer husus da, Türk tıbbının Batılılaşmasında büyük bir dönüm noktası olan Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Viyana'daki Josefinum örnek alınarak 1839'da tesis edildikten sonra ilk mezunlarının 18 Eylül 1843'te bitirme töreninde Sultan Abdülmecid huzurunda Hippokrat Andı'na benzer bir andı yapmalarıyla bu geleneğin tekrar bizde yerleşmesi ve bu gün de hâlâ bunun devam etmesidir. Böyle-

ce Hippokrat Andı'nın hekimlik tahsilini tamamlayanlarca yapılması Selçuklular döneminde yerleşerek oradan 13. yüzyılda Salerno ve diğer Avrupa tıp fakültelerine geçtikten sonra 1843'te tekrar Türkiye'ye gelerek bugüne kadar süre gelen bir gelenek halini almıştır.

II- Dr. K. A. Bernard'ın Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux, yıl, 1, sayı 52, 26 Eylül 1843'de çıkan "Rapport sur les travaux de l'Ecole de Médecine de Galata-Sérai" başlıklı raporu.

"20 Eylül 1843'te Sultana arzedilmiştir.

Haşmetmeap!

Galatasaray Tıp Okulunun beşinci yılı tamamlanmış bulunuyor.

Gerek tıbbi ve gerekse cerrahi bilgileri mükemmel bir şekilde verebilen bir okul, devresini tamamlamış bulunuyor. Eğer Sultan Hazretleri bir baba şefkati ile, bizi yüksek himayelerine almamış ve Hekimbaşı Abdulhak Efendinin de yardım ve gayretleri olmamış olsa idi, bilhassa İmparatorluk ordusuna çok lüzumlu olan, hekim ve cerrah yetiştirmek imkânından mahrum kalacaktık.

- Bu yeni müessese kurulduğu günden beri, tıbbi temel bilgiler konusunda her sene gelişmeler göstermiş ve yenilikler ilâve etmiştir.

1- Hazırlık sınıflarında ilkyılda, Şenorkiyan Calos ve Akif efendi tarafından Fransızcanın esasları; Türkçe ve Arapça dersleri (başlangıç), İmam, Ahmed ve Mehmed efendiler tarafından verilmekte idi.

İkinci sınıfta ise, Fransızca gramer, aritmetik ve coğrafya dersleri Guerrieri tarafından verilmektedir. Bu hoca ayrıca Latince dersleri de vermekte idi.

Arapça ise İsmail Efendi tarafından veriliyor.

Üçüncü sınıfta, Fransızca stil, matematik, tarih, coğrafya ve zooloji derslerini M. Rouet üstlenmiştir.

Geometriyi Derviş Efendi, Arapça dersleri de İsmail efendi vermektedir. Resim ve hüsnühat ise bütün sınıflarda Tevfik bey ve Kamil efendi tarafından verilmektedir.

2- Dört yıllık Tıp ve Cerrahi öğreniminde ise şöyle bir dağılım mevcuttur.

Birinci yılda: Tasarı anatomi, kadavra diseksiyonları ve mikroskopik anatomi yani, Histoloji Profesör Spitzer tarafından öğretilmektedir.

- Tıbbi Fizik ve umumi Kimya Derviş efendi ve botanik profesör Salih efendi tarafından verilmektedir.

İkinci yılda: Tıbbi kimya ve farmasötik kimya derslerini profesör Calleja üstlenmiştir.

Fizyoloji ve genel patoloji ise, Profesör E. Karateodori'nin Materia Medica ve Farmakoloji ise Sarantis Archigenes hocanın sorumluluğundadır.

Üçüncü yılda: Harici patoloji Prof. Karateodori, Dahili patoloji, klinik dersleri cerrahi ve göz hastalıkları Prof. Bernard tarafından verilmektedir.

Dördüncü yıl öğrencileri Auscultation ve perküsyon dersleri ve cilt hastalıklarından gayri cerrahi ameliye ve göz hastalıklarında pratik dersler görmektedirler. Bandaj ve âlet kullanımı dersleri de Prof. Bernard tarafından verilmektedir.

Hijyen dersleri ise, 1. sınıftan 3. sınıfa nakledilmiştir. Zira bu ders 1. yılda öğrencilere zor gelmekte idi. Ancak 1. yılda bu dersi okumuş olan öğrenciler 3. yılda muaf tutulmaktadır.

Kadın Doğum dersleri ise (ebelerin dersleri de) Türkçe olarak Prof. Karateodori tarafından verilmektedir. Bu derslerde ona Madame Messani ve Madame Pizipio gibi ebeler asiste etmektedir.

Farmakoloji dersleri ise pratik kurslar dahil olmak üzere Prof. Calleja ve eczacı Dellasuda'nın sorumluluğu altındadır.

Ordu hizmeti için cerrah yardımcılığına yönelik küçük cerrahi pratikleri yapılmaktadır, bu pratiklere, Tıp ve Cerrahi derslerini takipte yeteneksiz öğrenciler katılmaktadır.

Bütün bu kurslara 341 öğrenci katılmıştır, bunların 303 ü Müslüman ve 38 i Hıristiyandır.

Altı hoca vardır ki bunlar da tıp derslerini takip etmekte ve aynı zamanda, öğrencilere nezarette bulunmaktadırlar.

Hocaların öğrencilerin durumlarını ve çalışmalarını layiki ile değerlendirmeleri ancak ikinci yıl dersleri başladığında, daha iyi bir şekilde olmaktadır. Hatta iyi bir öğrencinin aynı seneyi bir defa daha tekrar ederek, dersleri iyice kavraması için ricada bulunması da nadir değildir.

Bu durum bilhassa Profesör Roet'nin öğrencileri arasında görülmektedir... Öğrencilerinin daha iyi olmak hırsı bu durumu yaratmaktadır. Bilim aşkı içerisinde, bu arzularını dile getirmektedirler.

İleri sınıflarda 4. ve 5. yıllarda hocaların gözlemlerine göre, gerek teorik, ve gerek pratik çalışmalarda öğrencilerin öğrenme ve pratik yapma arzuları daha da belirgin hale gelmekte ve bu hocaların beğeni ve memnuniyetini kazandırmaktadır.

Öğrenciler bu sınıflarda pratiklerini ilerletmekte ve ameliyatlarda, başarı kazanmaktadırlar. Diğer taraftan her sene bu durumun daha da iyi gittiği gözlenmektedir. Bununla temel ve hazırlık bilimleri derslerindeki gelişmenin direkt bir rolü olduğu şüphesizdir.

Birinci sınıfın üç kısmında teşvik edici çeşitli çareler aranmalı ve hatta bazan öğrencileri muntazam çalışmalara alıştırmak için daha sıkı tedbirlere başvurulmalıdır.

Tıp ve Cerrahi öğrenimi tamamlanmış olan öğrenci sayısı 16'dır. İsimleri ise şöyledir, Salih, Akif, Osman, Mustafa, Şakir, Emin, Salih (Ahmed), Salih (Himmet) Musa, Raif, Ethem, İbrahim ve İsmail Efendiler. Yeni rütbe kazanan bu adayların hepsi bu yıl fevkalade bir çalışma ve gayret göstermişlerdir. Zira günlük ders ve çalışmalar dışında, doktoranın ilk iki sınavını da başarı ile geçirmişlerdir. Bu öğrenciler evvela ilk sınav olarak, anatomi fizyoloji ve genel patoloji dersinden geçen ekim ayında sınavlara hazırlanmış ve peyderpey

geçen ocak ve şubat aylarına kadar bu sınavları başarı ile geçirmişlerdir.

İkinci kısım sınavlar ise Matiere medicale farmakoloji ve kimya ile botaniği ihtiva etmekte idi, bunların sınavlarıda mayıs ve haziran aylarında verilmiştir. Bu öğrencilerden birçoğu da, üçüncü kısım olan dahili patoloji cerrahi ve hijyen dallarında çalışmaktadırlar. Bu dersler ise, gerek dahiliye ve gerekse cerrahide gerekli ve önemli klinik bilgiler vermektedir.

İşte bu öğrenciler hemen bu kursların akabinde tezlerini savunacak ve sınavlarını ikmal ettiklerinde de yeni ünvanlar olan Tıp ve Cerrahi doktorluk diploması alacaklardır.

Okuldan çıkan doktorlar binbaşı rütbesini kazanarak İstanbul'un büyük bir hastanesinde görev alacak ve orada mesleklerini geliştireceklerdir.

Sınıflar müdürü Hayrullah Efendi bütün idari işleri arasında ayrıca tıp öğrenimi ile de meşgul olmaktadır..

Kendisi de doktora için sınavlardan geçmiştir ve diploma almak üzeredir. Bundan gayri Türkçe bir kitap yazmış, ve bunu doktora tezi şeklinde taktim etmiştir. Bu eserde Hayrullah efendi, Hocaların derslerinde bulduğu enteresan noktaları ve tıp öğrenimindeki dikkate alınması gerekli hususları dile getirmiştir.*

Mükafatı haketmiş çeşitli sınıflardaki öğrencilerin adları şöyledir:

6. sınıftan Reşat Fahrettin, Arif Musa ve Const. Leonides, 5. sınıftan Nail Recep, Hüseyin Mustafa ve Gregor Yanoviç, 4. sınıftan İsmail Mehmet, Ahmet Ali ve Akif, 3. sınıftan Stefan Aslan, Raşit Abdullah ve Nikolas, 2. sınıftan Minos Constantin, Hüseyin Sadık, Ahmet Ali, Artin Kirkor ve Yanko Yorgi; 1. sınıfın dördüncü şubesinden, Angeli, Mahmud Osman, ve Antuvan ikinci şubeden ise Ahmet Said, Ali Emin ve Mehmed Mustafa Efendiler.

Bir taraftan öğrencilerin öğrenme gayretine diğer taraftan da hocaların öğretme ve yetiştirme şevk ve çabalarına şahid olmaktayız.

Hazırlık sınıfları dersleri veren öğretim görevlileri bu dersleri başarı ile vermenin zorluklarını aşarak elden geldiğince, başarılı olmuşlardır. Tıbbi bilim hocaları üzerlerine düşen öğretim görevini büyük bir liyakatle yerine getirmişlerdir. Esasen bunu, öğrencilerin verdiği imtihanlarda görmek mümkündür, sonra ayrıca bu hocalar, başvuran çok sayıda fakir hastalara bedava olarak bakmışlardır.

Tıp ve cerrahi öğrenimi kolaylaştırıcı bir faktör de öğrencilerin çok sayıda hasta ile temas etmek fırsatı ve imkanını bulmuş olmasındandır. Bir yıl içerisinde kadın erkek çocuk toplam 8000 hasta Prof. Bernard'ın yönetiminde görülmüş ve bedava olarak tedavi edilmiştir.

Daha sonra da 823 hasta üç klinik arasında taksim edilmiştir.

Klinik profesörlerinin seçimleri ile, hastanelerden enteresan hastalar seçilerek öğrencilere gösterilmekte ve üzerlerinde ders verilmektedir.

Bu suretle, öğrenciler bütün dahili cerrahi ve göz hastalıklarını görmek fırsatını elde etmişlerdir.

Çok sayıda cerrahi ve göz hastalıkları ameliyatları amfide icra edilmiştir ki adedi 130 civarındadır. İşte bunların önemli olan bazılarını aşağıda naklediyoruz.

- Alt çenede, osteosarcome ameliyatız (Büyük bir rezeksiyonla)
- Kol altından rinoplasti.
- Hartloop metodu ile litotrisi
- Mesane taşı ameliyatı
- Pied bot, nedeni ile tenotomi
- Elin adale kirişlerinde yapılan tenotomi
- Bacağın zorlu ekstansiyonu ve fenotomi
- 2. hidrosel ameliyatı
- Bacağın sirküler ampütasyonu
- Keza kol ampütasyonu
- Damakta fibro kondrom ameliyatı (Ekstirpasyon ile)
- Temporal kemikte fibrokondrom ameliyatı
- Alt ve üst çenenin kemiklerinin kaynamasının ayrılması ameliyatı
- Naso-farenjiyen polipoz ameliyatı (ligatürle)
- Üç bademcik ameliyatı (ekstirpasyon ile)
- Çocukta anüs darlığı ameliyatı
- Üretra darlığı ameliyatı.
- Sol meme ampütasyonu
- 8 katarakt ameliyatı (Ekstirpasyon ile)
- 3, şaşılık ameliyatı
- 3, yapay göz bebeği ameliyatı (İkisi iridodiyaliz biri indectomi ile)
- Gözde hipopion ameliyatı (gözün parasentezi ile)
- Sönmüş bir gözün çıkarılması
- Symplepharon ameliyatı
- Blefaroplastik ameliyatı

Öğrenciler tarafından yapılmış olan ameliyatlar ise şunlardır:

- Dış maleolda, exastose ameliyatı
- Alt dudak kanseri ameliyatı
- Batın parasentezi
- Ekropiyon ameliyatı (Mustafa Ef. tarafından)
- Lipome ameliyatı
- Tavşan dudağı ameliyatı (Emin Ef. tarafından)
- Sönmüş sağ göz ekstirpasyonu
- Ön kolda ve elde olan yapışıkların ameliyatı (Osman Ef. tarafından)
- Lipom eksfirpasyonu
- Anus fistülü ameliyatı (Şakir Ef. tarafından)
- Bir tavşan dudağı ameliyatı
- Chyloplastique ameliyatı (Mehmet Ef. tarafından)
- Genioplastik ameliyatı
- Boyunda bir dejeneresansın çıkarılması
- Tavşan dudağı ameliyatı (Prof. Salih Ef. tarafından)
- Üst göz kapağı enkyste tümörü ameliyatı
- Burunda, kanser ameliyatı (İsmail Ef. tarafından)
- Tavşan dudağı ameliyatı (Et-

hem Ef. tarafından)

- Batın parasentezi
- Fibro chondroid ameliyatı (Ethem Ef. tarafından)
- Lipom çıkarılması
- Alt dudak kanseri
- Alında enkyste tümör
- Kulakta fangus ameliyatları
- Anus fistülü ameliyatı (Salih Ef. tarafından)
- Chiloplastique
- Lipom çıkarılması
- Chalosion ameliyatı (Salih Ef. tarafından)
- Lipom, fibrochonroid ve Chalozion ameliyatları (Musa Ef. tarafından)
- Lipom çıkarılması ameliyatı (Raif Ef. tarafından)
- Büyük bir lipom çıkarılması
- Naso-pharynx de, polype ameliyatı (İbrahim Ef.)

Aşağıdaki ameliyatlar ise bazan klinikte öğrencilerin önünde bazan da meccanen yapılmakta idi.

İşte bu ameliyatlar:

- İridectomie ile yapay gözbebeği ameliyatı (Prof. Karateodori taraf.)
- Torticolis ameliyatı (Tenotomi ile) (Prof. Rigler tarafından)
- Herniotomie
- Reclinaisonla katarakt ameliyatı
- Farenkste polip ameliyatı (Prof. Spitzer tarafından)

İşte yukarıda icra edilmiş olan ameliyatların büyük çoğunluğu başarı ile sonuçlanmıştır, bunlar arasında az sayıda natamam olanları vardır. Birkaçında ise, umulan sonuç alınamamıştır. İki hasta ise ameliyat sonucundan değil daha önce tüberkülozlu oldukları için tüberkülozdan ölmüşlerdir.

Anatomi dersleri kadavrada diseksiyonlar ile pratik duruma gelmiştir. Ancak bu sene az sayıda kadavra bulunabildiğinden, istenilen düzeyde pratik yapılamamıştır.

Patolojik diseksiyonlardan çok enteresan piyesler elde edilmiştir ve bunlar Prof. Spitzer'in kabinesinde bulunmaktadır. Kendisi bu iki dersi, talebelerine büyük bir zevk ve liyakatla anlatmaktadır. Zira bu dersler tıp ve cerrahinin temelini oluşturan bilgiler vermektedir.

Viyana'lı hekimler K.A. Bernard ve A. Neuner'in İstanbul'da görevlendirilmeleri ile ilgili mukaveleleri. Aslı Başbakanlık Arşivi Nr. 46760'da bulunmaktadır.

Dr. Bernard'ın elyazısı ile 600 Florin tutan harcırahına ait fransızca senet. (Aslı Başbakanlık Arşivi Nr. 46759 g. de dir)

Kimyahanedeki yapılan pratik çalışmalar, mümkün olduğunca verimlilik sağlamaktadır. Her zaman arzu ettiğimiz husus ise daha geniş ve yangına karşı daha emniyetli bir laboratuvarın kurulması ve bu sayede de orada çalışacak öğrencilerin çalışma şevklerinin daha da artmasıdır. Gerek tıp ve gerekse eczacılık öğrencilerine çok lüzumlu olan bu bilim, daha semereli olacaktır.

Fizik dersleri ile bir taraftan matematik hesaplar ve diğer taraftan da açık ve kolay anlaşılır demonstrasyonlarla, laboratuvarımızda mevcut mütekamil aletlerle verilmektedir. Şurasını kaydedelim ki, matematiğe yatkınlığı olan genç hoca, Prof. Derviş Efendi Fizik, Kimya ve madencilik branşlarında büyük bir liyakatle ders verebilecek vasıfta olduğu gibi, öğrencilerin mükemmel bir suretle yetişme-

si içinde elinden gelen bütün gayreti sarfetmektedir.

Botanik bahçesi ise ilginç ve nadir officinal bitkilerle zenginleşmiştir. Çok iyi bakımlıdır, botanik hocası Prof. Salih Efendi, bu bahçenin bütün ihtimamını üzerine almış bir öğretim üyesidir ve arkadaşları arasında bilgi ve liyakatı ile temayüz etmiştir.

Kendisi de doktora imtihanlarını büyük bir başarı ile geçirmiştir ve yeni rütbesini yakında alacaktır.

Okulun tercümanı olan M. Alex Sutzo, mahareti ile temayüz etmiş olup, resmi yazılardan başka bir de M. Archigenes'in Hyironomie'sini tercüme etmiştir, bu tercüme ise, Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlarına büyük yarar temin edecektir.

Kütüphane ise, birkaç yüz kitabın daha gelmesi ile daha da zenginleşmiştir. Bunların bir kısmı satın alınarak, bir kısmı da bağış yolu ile elde edilmiştir. Bu sonuncular arasında, Avusturyalı Farmakolog, Bischoff d'Altenstern'in eserleri mevcuttur. Ben de (Prof. Bernard) bu kütüphaneye bir botanik kitabı bağışında bulundum, bunun yanısıra ve Oskültasyon ve perküsyon konulu bir kitabımı dahi yine bu kütüphaneye verdim. Her ikisi de derslerde rehber olacak niteliktedir. Kütüphaneci M.N. Parlos, diğer işlerine rağmen (okulun aynı zamanda yardımcı sekreteridir). Kütüphaneyi gereği gibi idare etmektedir, herşey son derece intizamlıdır. (Fransızca registreler de beraber)

- Meccanen yapılan hizmetlere gelince: bunlar gerek payıtahtın içinde ve gerekse civarında yaşayan muhtaç ve fakir hastaların dertlerine çare için hazır bulunmaktadır.

Bu servisler, bu sene de geçen seneki kadar hasta kabul etmişlerdir; muntazam olarak haftanın beş gününde hizmet vermektedirler Profesörler Bernard, E. Karateodori S. Archigenes, Spitzer ve E. Karateodori tarafından idare edilmektedirler.

Şef doktorun emri ile büyük miktarda ilaç Galatasaray Eczanesince temin edilmiştir.

(Karl Ambros Bernard'ın öğrenimini tamamladığı Viyana'daki askeri tıp ve cerrahî akademisi Josephinum'un 18. yy. da Karl Schütz tarafından yapılmış gravürü)

Hasta sayısı ise şöyledir:

	Erkek	Kadın	Çocuk	Toplam
Türkler:	3110	3608	1061	7782
Ermeniler:	1215	2513	706	4434
Rumlar:	809	1314	507	2630
Yahudiler:	208	109	87	404
Avrupalılar:	361	119	105	585
				15835

- Meccani aşılanma polikliniğinde ise bu yıl aşılananlar 2208 çocuktur.

Türkler:	553
Ermeniler:	613
Rumlar:	782
Yuhudiler:	130
Avrupalılar (Katolik)	217

Merkez eczanesi okulun külliyesinin bir kısmını oluşturmakta, ve kliniklere, ilaç teminini üstlenmektedir... Gerek kara ve gerekse deniz kuvvetlerine, büyük miktarda çok iyi vasıfta ilaçlar göndererek, İmparatorluğun ilaç maliyetini de önemli bir şekilde azaltmaktadır. Müdür olan Mehmet Efendi, çok faal ve sözü dinlenen bir kişidir.

Okulun idaresi, geçen sene olduğu gibi bu sene de, kusursuz durumdadır. Reis hazretlerinin, sağlıklı bir ekonomi anlayışı sayesinde ve birinci sekreter Şakir efendi ile, vekilharç Mehmed Efendilerin yardımları ile her şey ayrıntıları ile idare edilmiştir.

Bu iki görevli, yorulmak bilmez gayret ve sadakatları ile, okulun hizmetindedirler.

Vekilharç yardımcısı olan Emin Efendi, aynı zamanda, kliniğin hastanesinin ve okulun görevlilerinin, sorumluluğunu taşımaktadır... Bu görevliler de, bu iki idareciye mükemmel bir şekilde yardımcı olmaktadır.

Kısaca özetliyecek olursak, Tıbbiye mektebinin bu sene göstermiş olduğu ilerleme, bizi mutlu kılmaktadır; bir ebelik okulu kurulmuştur; ve ilk defa Müslüman öğrencilere tam bir medico-chirurgicale, bilgi vermiştir... Ve nihayet ilk defa olarak, Tıp ve Cerrahi doktorları Avrupa'daki okulların nizamnamelerinin emrettiği bütün hususlara uygun olarak, bu müesseseden diploma almışlardır.

Hiç şüphe yoktur ki yıl be yıl gelişen bu bilimsel müessese, ülke için, büyük faydalar temin etmektedir. Yalnız her yıl mezun olan hekimler, bakımından değil, aynı zamanda bu müesseseden Osmanlı İmparatorluğu halkına yaymış olduğu bilim ışığı bakımından da,

ayrıca önem taşımaktadır.

Bu önemli neticeler nispetinde, müessesemize karşı, teveccühte bulunan Haşmetmeabın yardım ve inayetlerini arttıracaktır. Ancak zat-ı şahanelerinin hükümetinden istirhamımız, inşası elzem olan, bazı binalar için de, az miktar daha meblağın lûtfedilmesidir.

Eğer okulun nizamnamelerini tatbikte aynı gayret ve azımle devam edecek olursak, daha mutlu neticelere ulaşacağımız kuşkusuzdur.

Dr. Bernard

Direktör ve klinikler profesörü"

Viyana'daki askeri tıp ve cerrahi akademisi Josefinum örnek alınarak 17 Şubat 1839'da İstanbul'da Galatasaray'da açılan modern tıp fakültesi niteliğindeki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de, burada ders vermek üzere Viyana'dan getirilen ve bu müessesenin yöneticisi olan Dr. K. A. Bernard ve Dr. S. Spitzer'in ve hatta Türk tıp öğrencilerinin bu tıbbiyede diğerleri yanısıra şu kulak burun boğaz ameliyatlarını gerçekleştirdikleri Dr. K. A. Bernard'ın Journal de Constantinople'de yayınlanan bu 26 Eylül 1843 tarihli Fransızca makalesinden[13] anlaşılmaktadır:

Dr. Bernard bu ameliyatların büyük çoğunluğunun başarı ile sonuçlandığını belirttiğine göre, ve Amerika'da ilk modern eter narkozunun 16 Ekim 1846'da tatbik edilip bunun ancak 1847 ve 1848'de Avrupa'nın merkezlerine geldiği düşünüldüğünde, İstanbul'da bu kulak, burun, boğaz ameliyatlarının 1839-1843 yıllarında eter veya kloroform anestezisi olmadan gerçekleştirilmiş olması hayret verici olup, Türkiye'de modern otolaringolojinin Viyana'ya 1840'larda ayak uydurmasının bir kanıtıdır.

Osmanlı İmparatorluğunda kloroformla anestezi yapılarak amputasyon ve diğer cerrahi ameliyatların ancak 1854-1856 yıllarında Kırım Harbi esnasında bu savaşa katılan Fransız ordusu sağlık işlerinden sorumlu en yetkili askeri hekimi Dr. G. Scrive'in bu konuda yazdığı eserden anlıyoruz.[14]

Sonuç olarak denilebilir ki, Dr. K.A. Bernard'ın bu Fransızca raporu, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Viyana'daki Josefinum örnek alınarak bizde sadece modern tıp ve cerrahi eğitiminin nasıl uygulandığına dair en geniş ve en doğru bilgileri ulaştırmakla kalmıyor, buna ilâve olarak aynı Viyana'daki gibi bizde bu müessesede en zor rinoplasti, kulak, burun, boğaz ve göz ameliyatlarının uygulandığını da gösteriyor ki bu da Tıp Tarihimiz açısından çok önemlidir. ★

Ameliyat eden cerrah	Yapılan ameliyatlar
A- Prof. Dr. K. A. Bernard	Kol altından rinoplasti - Alt çene osteosarkom ameliyatı - Damakta fibrokondrom ameliyatı (Ekstirpasyon ile) - Alt ve üst çenenin kemiklerinin kaynamasının ayrılması - Naso-farenjiyen polipoz ameliyatı (ligatürle) - Üç adet tonsillektomi (ekstirpasyon ile)
B- Prof. Dr. Spitzer	-Farenkste polip ameliyatı
C- Prof. Salih Efendi	- Tavşan dudağı ameliyatı
D- Emin Efendi	- Tavşan dudağı ameliyatı
E- İsmail Efendi	- Burunda kanser ameliyatı
F- İbrahim Efendi	- Nasofarenks'de polip ameliyatı
G- İsmi belli olmayan bir Türk öğrenci	- Kulakta fongus ameliyatları

1 Terzioğlu, Arslan: Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye dair şimdiye kadar bilinmeyen Almanca kaynaklar. Tarih ve Toplum, c.17, Sayı: 100, Nisan 1992, s. 209-218.

2 Bkz. Terzioğlu, Arslan: II. Mahmud'un son hastalığı ile ilgili raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesinin 17 Şubat 1839'da açılışı. Tarih ve Toplum, C. 14, Sayı: 83, Kasım 1990, s. 297-298.

3 Eyice, Semavi: Mekteb-i Tıbbiye'nin ilk müdürü Dr. Bernard'ın mezarı. Tarih Dergisi, C.2, Sayı: 3-4, 1952, s.71-76.

4 Skopec, Manfred: Zu Leben und Werk von Karl Ambros Bernard. Türk-Avusturya Tıbbi İlişkileri. Yayınlayan: Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius, İstanbul 1987, s.89.

5 Bkz. Myrdacz, Paul (Hrsg): Handbuch für k.u.k. Militärärzte. Bd.2, Wien 1898, s.76.

6 Neuer Nekrolog der Deutschen. 22 Jg. 1844, I. Teil, Weimar 1846, s.780 f.

7 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Fasz. 1840, F 10/218.

8 Rigler, Lorenz Nekrolog. Österreichische Medizinische Wochenschrift. Nr. 52 vom 21.12.1844, s.1450.

9 Rigler, Lorenz: Nekrolog für Dr. Joseph Warthbichler. Wiener Medizinische Wochenschrift. 2 Jg. Nr.39, (1852), Sp. 678.

10 Dr.K.A.Bernard'ın İstanbul'daki kabri üzerindeki Fransızca kitabede onun 2 kasım 1844 de 36 yaşında öldüğü belirtilmekte. Bkz. Eyice, Semavi: a.g.m. s.71-76.

11 Bu eserin Kahire'de 1946 da yayınlanan Arapça metnine bkz. Şaizârî: K.Nihayat ar-rutba fi talab al-hisba li'Abd ar-Rahman b. Nasr aş-Şaizârî. Ed. al-Saiyid al-Bâz al'Arini. Kahire 1365/1946.

12 Schipperges, Heinrich: Arabische Medizin im lateinischen Mittelalter Berlin-Heidelberg-New York 1976, s. 125-126, 204-206.

13 Bernard, K.A.: Rapport sur les travaux de L'Ecole de Médecine de Galata-Sérai pendant L'année scolaire 1258/59, présenta à sa Hautesse le 25 Schaban (20 Septembre). Journal da Constantinople et des intérêts Orientaux, Mardi, 26 septembre 1843.

14 Scrive, G.: Relation Medico-Chirurgicale de la Campagne d'Orient du 21 Mars 1854, Occupation de Gallipoli, au 6 Juillet 1856 Evacuation de la Crimée, Paris 1857, s. 467-471.

* Bu doktora tezi Hayrullah Efendi'nin Makalat-ı Tıbbiye isimli eseridir.

İngiliz Basını ve Arşiv Belgeleri Işığında Kırım Savaşı ile İlgili Bazı Sosyal Etkinlikler

YARD. DOÇ. DR. NETİCE YILDIZ

1854 yılında başlayan Kırım harbi Türk-İngiliz ve Fransız ilişkilerine yeni boyutlar kazandırmış ve sadece politik alandaki ilişkilerle kalmayıp, iki ülkenin sosyal yaşamını da etkilemişti. Bir kader birliğine giren bu ülkelerin insanlarının kaynaşması da elbette olacaktı. Özellikle her iki toplumun üst düzeyinde sosyal ilişkilerin toplum yaşamına bazı katkılar da getirmesi beklenirdi. Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma devri diye anılan 19. yüzyılda Türkler belki de en büyük aşamayı bu sırada yapacaktı.

16. yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar izlenebilen bir süreçde Doğu, egzotik atmosferi ile Avrupalı'nın ilgisini çekmiş, ticari ilişkiler yanında özellikle Osmanlı İmparatorluğuna değişik amaçlarla gelmişler ve çoğu kez romantik duygular içinde bu anılarını ülkelerine aktarmışlardı.

Siyasi olaylar yanında 1851 yılında ilk kez Londra'da düzenlenen Uluslararası Sergi'de yer alan Türk pavyonu, sunduğu zirai ve sanayi ürünleri yanında özellikle el yapısı işlemeler, halı ve kilimler, kumaşlar, gümüşler ve giysiler ile Türk sanatı, sosyal yaşamı gibi konularda Avrupa'da ilginin artmasına neden olmuştu. Sergiye görevli olarak gelen geleneksel giysili Türkler ve Araplar da Doğu'nun egzotik havasını Londra'ya taşımıştı.

Bir kaç yıl sonra başlayan Kırım savaşı ise bu kez, daha gerçekçi bir arayış içindeki insanların ilgisini çekmiş, İstanbul, Kırım'a gitmek üzere gelen İngiliz ve Fransız askerleri ile, cepheyi ziyaret etmek isteyen turistler ve *The Illustrated London News, The Times* ve *L'Illustration*'un muhabirleri ile dolmuştu. Constantin Guys ve William Simpson gibi isimler bu gazetelerde, yazıları yanında resimlerle de konuyu ülkelerinde canlı tutmaya çalışan sanatçılardı.[1]

Bu gazeteler, bize cephe haberleri yanında bu savaşın toplum içindeki yankılarını, müttefik ülkelerin üst düzey bireylerinin bazı sosyal olaylardaki kaynaşmasını, kendi ülkelerinde bu konuda yapılan etkinlikleri de çok gizli yansıtmıştır.

The Illustrated London News, haberlerini çok sayıda resimlerle de süslemişti. Bunlar incelendiğinde bu olaylar bir film gibi gözler önüne serilir. Savaşın arifesinde Türk, Fransız ve İngiliz işbirliği, bazı etkinliklerde yansıtılmaya başlanır. "Lord Mayor" (Belediye Başkanı) gününde Londra'da Guildhall binası, üzerlerinde Padişah ve Ömer Paşa'nın resimleri olan bayraklarla donatılmış, her yerde 'Sultan', 'Victoria' ve 'Napolyon' isimleri yazılmıştı. Guildhall'in girişinde ise üzerinde silah v.s.den oluşan Fransa, İngiltere ve Osmanlı sembolleri, altında madalyonlar içinde Kraliçe Victoria, Napolyon ve Sultan Abdülmecit'in resimleri vardı. Guildhall'ın açılış törenine gelen Türk elçisi, sevinç çığlıkları ile karşılanmıştı. [2]

Savaşın başlaması ile Kırım Savaşı'nı İngiltere'de halka sempatik göstermek için İngiliz basını sık sık Türkiye ve Padişah ile ilgili haberler vermeye gayret ediyorlardı.

Bunlar yanında Padişah'ın yeni yaptırdığı sarayı ile ilgili haberler de eksik edilmemişti. Özellikle savaşa katılan askerlerin ailelerinin moralini yüksek tutmak amacı ile Kırım ve İstanbul'a görevli olarak gönderilen ressam muhabirlerin yaptıkları savaşa ait çok sayıda resimler yayınlanmıştı. Bunlar-

dan biri Padişah'ın 1 Temmuz 1854'de Üsküdar'daki İngiliz kampına yaptığı ziyarete aitti.[3]

Padişah ile ilgili haberler yanında, Türk kuvvetlerinin Baş Komutanı Ömer Paşa ile ilgili haberler verilmişti. Bunlardan birinde Ömer Paşa, ordusu ile harbe giderken gösterilmiş, bunun altında ise Ömer Paşa'nın eşi tarafından bestelenmiş bir marş notaları yayınlanmıştı. [4] Bu haber belki de Avrupa'ya Osmanlı'nın artık bazı değişimler yaşadığı, kadınların da kültürlü kişiler olduğunu belki de vurgulamak amacını da güdüyordu. Bu gün Londra'da Thames nehri üzerinde, Greenwich'de eski bir gemi olan Cutty Sark müzesinde sergilenen çok sayıda gemi aslanları arasında bulunan Ömer Paşa'nın portre büstü de yine bu günlerin coşkusu ile yapılmış olsa gerek.

İngiliz-Fransız Anı Madalyası

Savaşın başlamasından bir süre sonra Doğu Probleminde İngiliz-Fransız işbirliğini sembolize etmek amacıyla bir Fransız-İngiliz anı madalyonu çıkarılmıştı. Brüksel'in tanınmış sanatçısı Mr. Hart tarafından hazırlanan bu madalyonun bir yüzünde Sultan Abdülmecit'in çok güzel yapılmış bir portresi yer almış, çevresinde Abdülmecit Han, Emperor des Ottomans (Osmanlıların İmparatoru) yazısı ile çevrelenmişti. Son derece zengin bir bordür süsleme ile çevrili olan bu portrenin etrafında tomarlar içinde Reşid, St. Arnaud, Reglan, Redcliffe, Napoleon, Rıza Ömer, Cambridge, Baraquay, Dundas ve Hamelin gibi savaşa katılan orduların başkomutanlarının isimleri, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin sembolleri olan kelimeler ile bayraklar yer almaktaydı. Madalyonun öteki yüzünde ise elinde bir defne yaprağı tutan "Tarih" ve bir piramit üzerine "Victoire Napoleon, 1854 - La Mer Noire et le Danube seront libre" (Muzaffer Napolyon, Karadeniz ve Tuna bağımsız kalacak) yazmaktaydı. Madalyonun çevresinde ise "La France et l'Angleterre unies pour la Defense du Droit" (Fransa ve İngiltere Doğu'nun savunması için birleşti), altta ise mühürlü figür üzerine "Dieu le Veut" (Tanrının dediği olur) yazılı idi. Bu madalyanın çok iyi tasarlanmış ve uygulanmış olduğu söylenmekteydi.[5]

Londra'da Açılan Türk Müzesi

Doğu krizi ve bağımsızlığını yitirmemek için büyük bir mücadele vermekte olan Türkiye'ye artan sempati Messrs. Oscanyan ve Aznavour adlı iki tüccarı kısa bir sürede topladıkları Türk sanatına ait eserlerle bir Türk müzesi kurmaya sevketmiş ve o yıllara kadar topladıkları Türk kostümleri, silahları, gümüşlerini yaklaşık on ay içinde bir müze halinde düzenleyip, açmışlardı. Londra'da Hyde Park Corner'de yer alan St. George's Gallery'de açılan ve müze diye isimlendirdikleri sergide teatral bir düzen kurulmuş, odalar halinde Türk yaşamını yansıtmışlardı.[6] Bu konuda küçük bir de katalog hazırlanmıştı.[7]

Müzede sergilenen bu eserler Osmanlı milletinin siyasi kuruluşları yanında sosyal adetlerini de yansıtmıştı. Yeniçeri kıyafetindeki askerler yanında sosyal yaşam da her yönü ile yansıtılmıştı. Hamamda, berber dükkanında, kahvede gösterilen erkekler yanında, haremde çubuk içen kadınlar, araba ile Küçüksuya giden kadınlar, ayrı ayrı bölmelerde sergilenmişti. Yine İstanbul'un özelliği olan saka, tatlı satıcısı, hammallar, mektup yazan hattatlar ve pazarda alış veriş yapan yaşmaklı kadınlar bu sergide hep yer almışlardı. Sergilenen bu odalardan biri haremde bir kabul salonu idi. Oda, tam anlamıyle bir harem odası olarak düzenlenmiş, kafesli pencereler, minderlerle döşenmişti. Ancak Osmanlı'nın Batılılaşma için gösterdiği gayret de bu salonda ihmal edilmemiş, odanın bir köşesinde minderler diğer köşesinde ise Avrupa stilinde koltuklar, aynalar ve perdeler ile döşeli 19. yüzyılın modern Türk evi gösterilmişti.[8]

Légion D'Honneur Nişanı

Kırım Harbinin sona ermesi ile bazı kutlamalar yapılmış, karşılıklı davetler verilmiş, her ülke birbirlerine kendilerine ait en üst rütbeden onur nişanları vermişti.

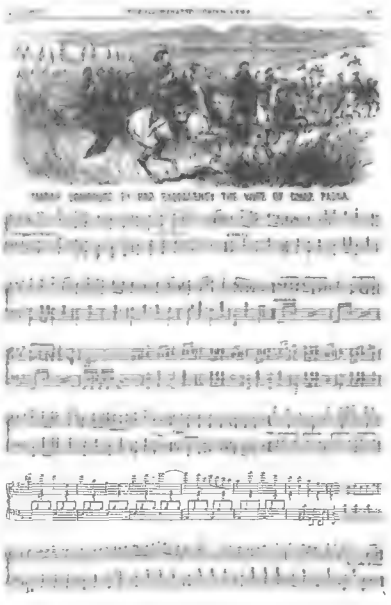

Ömer Paşa'nın eşinin bestelediği marş.

İngiliz-Fransız anı madalyası

Yapılan kutlamalarda Londra'da önemli binalar süslenip, geceleri aydınlatılmış ve havai fişenk gösterileri yapılmıştı.[9]

The Illustrated London News'in verdiği haberlerden biri de Sultan Abdülmecit'e Fransızlar tarafından verilen Légion d'Honneur nişanı idi. 22 Şubat'ta elçi Mösyö Thevenot Fransız Sefaretinden Çırağan Sarayı'na büyük bir törenle gidip, Padişah'a Napolyon'un nâmesi ile Büyük Şeref Lejyonu haçını sunmuştu.[10]

İstanbul'da İngiliz Sefarethanesinde Yapılan Balo

Zafer kutlamalarından birisi 31 Ocak akşamı Vikontes de Redcliffe tarafından İstanbul'da Pera'da İngiliz Sefarethanesinde Sultan Abdülmecit'in onuruna düzenlenen kıyafet Balosu idi.[11]

Bu baloya diplomat çevresinden büyük bir ilgi gösterilmişti. Nedeni ise, bunun Sultan'ın da katılacağı ilk balo olması idi. Balo öncesi Lord ve Redcliffe, Mehmet Ali Paşa ile önceden kararlaştırılmasına rağmen, Ekselansları Sadrazam aracılığı ile Padişah'ın huzuruna kabul edilmek için istekte bulunup, ertesi sabah Çırağan Sarayında huzura çıkıp Padişah'a 31 Ocak'ta yapılacak baloyu yüksek şahsiyetleri ile onurlandırmasını arzuladıklarını belirterek bir kez daha şahsen davet etmişti.

İngiliz sefaretinde balo için çok büyük hazırlıklar yapılmıştı. İngiliz topçu neferleri Galata Saray'da yerleştirilip, Padişah'ın yanaşması ile selamlamak için bir kraliyet selam atışı yapılmıştı... Bir süvari muhafız alayı da Padişah'a Sefaretin kapısına kadar refakat etmişti. Balo salonuna çıkan geniş merdivenlerde de silahsız muhafızlar dizilmişti. Alman gönüllü askerlerine ait muazzam bando koridorların birine yerleştirilmişti. İtalyan tiyatrosu orkestrası ise balo salonunun galerisinde idi. Sultan içerde yavaş yavaş sefarethanenin muhteşem salonlarında ilerlerken Türk marşı ile Fransız ve İngiliz milli müzikleri çalınmıştı. Sekreterleri ve tercümanları ile birlikte Lord Stratford de Canning, Padişahı büyük merdivenin önünde karşılamış ve Padişah'a tahtına kadar refakat etmişlerdi. Fransız ve İngiliz elçileri tüm diplomatları ile tahtın karşısında durmuşlardı. Elçi eşleri ile diğer üst düzey görevlilerin eşleri tek tek Padişaha takdim edilmişti.

Ardından balo başlamış, Sultan dans eden çiftleri neşe içinde seyretmişti. Bayanların göz kamaştırıcı tuvaletleri, tüm zerafetleri ve güzelliklerini ortaya çıkarmıştı. Narin ayakları olan bayanlar rengarenk İspanyol, İsviçre ve İtalyan çoban kıyafetleri giymişlerdi. Bu elbiseler, muhteşem üniformalar ve tarihten alınmış romantik ya da garip giysiler ile kaynaşmıştı.

Fransız Sefaretindeki Balo

Fransız elçisi Mösyö Thevenot, İngiliz elçiliğindeki balo sırasında Padişah'a saygılarını sunmaya geldiğinde, Padişah Fransız sefaretinde de bu günlerde böyle bir balo olup olmayacağını sormuş, Thevenot'un olumlu yanıtı üzerine büyük bir nezaketle bu baloya katılmayı arzuladığını söylemişti. Böylece Padişah, her iki ülke temsilcilerine eşit düzeyde iltifatlarını sunmaya çalışmıştı.[12]

Türk müzesinden bir kesit (üstteki resim)

The Illustrated London News, Fransız sefaretindeki baloyu şöyle anlatır: [13]

4 Şubat akşamı Fransız sefaretinde yapılan balo için ise Padişah, vezirleri ve üst düzey görevlileri refakatinde beklendiği saatden bir saat önce, saat sekizi biraz geçerken teşrif etmişti. Bahçeye yerleştirilen muhafız alayı Padişah'ı selam atışları ile karşılamışlardı. Pera sokakları Tophaneden itibaren Çin fenerleri ve çeşitli ışıklarla aydınlatılmıştı. Sefarethanenin önü, büyük kandil ışıkları ile aydınlatılmış, bahçede ise mavi ışıklar yanmaktaydı.

Balo akşamı Fransız sefaretinin kapısına kadar olan yolda Fransız ve Türk muhafız takımları sıralanmıştı. Parlak giysileri, göğüslükleri ve başlıkları ile silahsız diğer bir muhafız takımı dans salonu girişinde nöbet tutuyorlardı. Balo salonunun öte ucunda İmparatorun resminin altına Padişah için bir taht yerleştirilmişti. Tahtın her iki yanında yaldızlı sütunların üstünde çok sayıda lambaları olan iki şamdan vardı. Ancak, Padişah, tahta oturmayıp İngiliz Sefaretindeki Baloda olduğu gibi dans salonuna oturmayı tercih etmişti. Majesteleri, hemen önünde yapılan valsleri, kadrilleri ve polkaları büyük bir ilgi ile izlemişti. Her iki yanında Fransız ve İngiliz elçileri oturmuştu. Bütün gece boyunca Padişah, her ikisi ile sohbet etmişti. Padişah'ın yanına oturan Türk vezirler arasında Raşit Paşa ile Sadrazam Ali Paşa vardı.

Balo salonu ile bitişik odalar çok güzel bir şekilde aydınlatılmış, şık elbiseli kadınlar ile ışıltılı rengarenk üniformalı kara ve deniz subayları ile canlı bir tablo yaratılmıştı. Bazı Paşalar, işlemeli giysilere boğulmuştu. Lady de Redcliffe şahane bir pırlanta taç ve gerdanlık takmıştı.

Saat on birde balodan ayrılan Padişah'ın baloda kaldığı sürece çok neşeli ve mutlu olduğu gözlerden kaçmamıştı.

Gece yarısından biraz sonra yemek salonu açılmış çeşitli yemekler ve şaraplardan oluşan bir büfe

hazırlanmıştı. İkinci katta bulunan sigara içme odasında isteyenler nargile veya Türk kahvesi içebiliyorlardı.

İngiliz Sefaretinde Verilen Çocuk Balosu

İstanbul'da yapılan etkinlikler sadece Padişah'ın onuruna düzenlenen balo değildi. İngiliz sefiresi Lady Stratford de Canning, çocuklar için de 22 Ocak'da bir kıyafet balosu düzenlemişti.[14] Türk, İngiliz, Rum, Ermeni, Suriye ve Arnavut gibi çeşitli ülkelerin kıyafetlerini giyen çocuklar, Türk çocukları ile diplomat çocukları idi.

O akşam 200 kadar ufak yaramaz dans edip gülüp eğlenmişti. Hepsi de zengin elbiseler içinde kendi dillerinde cıvıl cıvıl koşuyorlardı. Aralarında Londra sosyetesinde tanınmış çok isim vardı.

Bu etkinlikler, İstanbul ya da Türkler için ilkler dizisine giren olaylardı.

Paris Kongresi ve Ali Paşa'nın Paris ve İngiltere Ziyareti

Kırım savaşı sonucu Paris'de düzenlenen kongreye murahhas olarak gönderilen sadrazam Âli Paşa[15] ile birlikte Fransa İmparatoru ve İmparatoriçesine, İngiltere kraliçesi ile eşi Prenss Albert'e ve Sardunya kralına namelerle birlikte sunulmak üzere kırk beş bin yüz seksen bir kuruş kıymetinde hediyeler de hazırlanmıştı.[16] Kraliçe Victoria'ya pırlanta ile bezenmiş bir gerdanlık ve broş hediye edilmiş, eşi Prens Albert'e biri beyaz sırma işlemeli gaşiye ile diğeri sarı sırma işlemeli gaşiye ve başlıktan oluşan iki at takımı yanısıra[17] birinci rütbeden bir nişanı âli verilmişti[18]. Prens Albert'e verilen bu nişan, gerçekte önceden düşünülmemişti. Ali Paşa Paris'te iken böyle bir hediyenin kraliçeyi çok memnun edeceğini düşünerek 30 Mart'ta telgrafla bildirmesi üzerine acele olarak yaptırılıp, Londra'ya gönderilmişti.[19]

4 Ramazan 1272 (9 Mayıs 1856)'da Kraliçe Victoria ve Prens Albert tarafından kabul edilmiş ve Padişah'ın namesi ile hediyelerini sunmuş, yine o akşam sarayda verilen baloya katılmıştı. Prens Albert, Padişah'a olan bağlılığının ifadesi olarak nişanı alel acele takınmış ve bunu balo esnasında Ali Paşa'nın yanına gelip, hususi olarak söylemişti.[20] Prens Albert'e verilen bu yıldız şeklinde elmaslarla bezenmiş Mecidiye nişanı, bu gün Victoria and Albert Museum'da Prens Albert'e ait 13 nişan ve armalar arasında yer almaktadır.[21]

1- S. Abdülmecit, Fransız sefaretindeki baloya giderken.
2- Çocuk balosu.

Kraliçe Victoria'ya verilen gerdanlık ve broş daha sonra başka mücevher yapımında bozulup taşları kullanılmıştı. 1858 yılında Kraliçe'nin ısmarladığı yeni kraliyet tacının ortasında kullanılan 171/8 kırat ağırlığındaki elmas Victoria'ya Osmanlı Padişahı tarafından hediye edilen bu broşdan alınmıştı. Aynı taş, daha sonra 1937'de Messrs.Gerard and Company tarafından bir kez daha ana kraliçe Elizabeth'in tacında, çemberin bandı üzerinde ortada kullanılmıştır.[22] Bu taç bu gün Tower of London'da Hazine'de teşhir edilmektedir.

Türk Sefaretinde Verilen Balo ve Kraliçe Victoria

Sadrazam Âli Paşa'nın Londra'ya gönderilmesi vesilesi ile kraliçe Victoria'nın onuruna Londra'da Osmanlı sefarethanesinde bir balo verilmiş ve kraliçe Victoria, Prens Albert ve kraliyet ailesinin bazı fertleri de katılmıştı. Bu gaye ile Bryanstonsquare'daki sefaret binası Colman ve Davis ortakları tarafından büyük bir başarı ile doğu tarzında dekore edilmişti. Hem *The Illustrated London News*[23] hem de 28 Mayıs 1856'da *Morning Post* gazetesinde yer alan haberde,[24] Osmanlı sefarethanesi büyük bir övgü ile anlatılmış, Kraliçe'nin bu dekorasyona hayran kaldığı eklenmişti.[25] Kraliçe'nin, özel sekreteri A. Athole vasıtası ile Osmanlı Sefiresi Madame Musurus'a balo için teşekkür etmiş ve yapılan düzenlemelere hayran kaldığını belirtmiştir.[26]

İllustrated London News, resimlerle de süsleyerek bu olayı şöyle anlatır:

Şimdiye dek sadece bir kez, Majesteleri böylesi seçkin bir olay için yabancı bir ülkenin temsilcilerini ziyaret etmişti. Savaşın başlangıcında Fransız elçisine yapılan ziyaretden sonra, Majesteleri, kendi ülke insanlarının Türklere topraklarının emniyetini bahşetmeleri ve barışın sağlanması sonucunda Türk sefirini kutlamak amacı ile Majesteleri ilk kez Türk sefaretini ziyaret edecekti. Fransız ve Osmanlı elçilerine yapılan ziyaretler ile, ilk kez yabancı güçlerin temsilcilerinin ikametgahına gitmişti.

Hem *Illustrated London News*, hem de *Morning Post* gazetesi bu baloyu son derece detaylı, benzer bilgilerle anlatır. Bryanstone'daki konak son derece güzel bir şekilde renkli camlar içinde yanan gaz lambaları ile aydınlanmıştı. Konağın girişinde Türkiyenin milli amblemi olan ay yıldız, sağda V.R. (Victoria Regalia), solda ise Padişah'ın tuğrası vardı. Ana kornişin üstündeki her sütunun üzerindeki vazolarda meşaleler yakılmış, çatı ise Türk İngiliz ve Fran-

sız bayrakları ile donatılmıştı. Balkonların önünde İngiltere, Türkiye ve Fransa'nın armaları olan işlemeli flamalar dalgalanmaktaydı.

Bryanstone tarafındaki giriş, kraliçenin ve kraliyet ailesinin kabulü için ayrılmış, diğer davetliler ise George Street'deki girişten kabul ediliyordu. Bryanstone Street'deki girişin karşısına Coldstream Bandosu yerleştirilmiş, Majestelerinin gelişi ile "Tanrı Kraliçe'yi Korusun" marşı bando ile beraber orada toplanan meraklı halk tarafından da söylenmişti.

Davetliler, saat sekizden itibaren gelmeye başlamıştı. Sadrazam erken gelen misafirler arasında idi. Sadrazam'a Nureddin Bey, Arif Bey, Nâzım Bey, Celal Bey, Mösyö Const. Dosides, Mösyö Black, Prens George Stirby ve Halil Bey refakat ediyordu.

Cambridge Düşesi Prenses Mary ve Cambridge Dükü kalabalık tarafından sevinç çığlıkları ve alkışlarla karşılanmış, Bando tarafından da Rule Britannia (Britanya'ya Hükmet) marşı ile selamlanmıştı.

Bunu Prens Ernest of Leningen ve Prens Loewenstein takip etti. Majesteleri saat onda geldiler ve önce Goldstream'in bir muhafızı tarafından arabasından indikten sonra da Mösyö ve Madam Musurus tarafından karşılandı.

Majesteleri, Ekselanslarının misafirperverliğine yanıt verdikten sonra çiçeklerle süslenmiş yoldan ilerlediler ve onları muhafız alayı ile Lord Chamberlain ile Lord Stewart izledi. Majesteleri, önce dinlenme odasına alınarak, istirahat etmesi sağlandı. Bu oda son derece zevkle dekore edilmiş idi.

Majesteleri ve Prens eşini, onların değerli misafiri Prusya Prensi Friederich ve Baden veliahdı izledi. Son derece göz kamaştırıcı kıyafetleri ile Kraliyet ailesinin diğer fertleri de bu korteji takip ettiler.

Kısa bir süre dinlendikten sonra Majesteleri ve Prens balo salonuna gitmek üzere dışarı çıktılar ve Majesteleri [Osmanlı Sefiri] Mösyö Musurus'un koluna girerek, Prens de Madam Musurus'u koluna alarak, arkalarında kraliyet ailesinin diğer üyeleri ile merdivenlerden çıkarak Balo'salonuna girdiler.

Bu salon Doğu stilinde döşenmiş olup, yerler son derece güzel İsveç parkesi ile kaplı idi. Duvarlardan yaldız kornişler üzerinde kehribar renkli perdeler sarkıyordu. Üzerinde kraliyet arması zengince işlenmiş olan yaldız çerçeveli koyu kırmızı kadife ile kaplı bir taht odanın bir ucundaki bir kürsü üzerinde duruyordu. Majesteleri, işte burada oturup, etrafa dizili misafirlerin saygılarını kabul edecekti. Salonun her iki ucunda da yerden tavana kadar yükselen birer dev ayna vardı. Taht ve kürsünün arkasında çiçeklerle dolu banklar ve her iki tarafta üzerlerinde çiçeklerle dolu iki büyük vazoyu taşıyan altın renkli iki sütun ile sonlanmaktaydı.

Majesteleri beyaz saten üzerine kiraz kırmızısı ince ve şeffaf muslin (tarlatan) bir elbise giymiş, göğsüne ise Dizbağı nişanının kurdelesi ile yıldızını takmıştı.

Kraliçe'nin tahtına oturmasını kısa bir sükûnet takip etmiş, daha sonra misafirler, protokol sırasına göre Kraliçe'nin önünden selâmlayarak geçerken tek tek tanıtılmışlardı. Bu sıraya göre ilk önce Fransız elçisi ve eşi, ve diğer diplomatlar ve en son da öteki davetliler takdim edilmişlerdi. Mösyö Laurent'in orkestrası balo salonuna açılan bir yan odaya yerleştirilmişti. Balo, Kraliçenin Mösyö Musurus ile, Prens'in de Madam Musurus ile dans etmesi ile açılır.

Prenses Mary de, Baden Veliahdı ile dansetmişti. İkinci olarak bir vals yapılmış, bunu bir kadril (sekiz kişilik bir dans) izlemişti. Kraliçe daha sonra da Baden Prensi ile dansetmişti. Kadrilden sonra Kraliçenin önünde bir bir vals yapılmıştı. Bunu Kraliçe'nin Mösyö Musurus'un kolunda misafirlerin iki yanda durarak meydana getirdikleri yoldan geçerek misafir odasına gitmesi izlemiş, daha sonra yeniden balo salonuna dönülmüştü. Gece yarısı, Mösyö Musurus, kraliçeyi koluna alarak içerde yükseltilmiş bir kürsü üzerine hazırlanmış daha içerdeki bir çadır şeklinde dekore edilen odada hazırlanan sofraya götürdü. Burada tam anlamıyle şahane bir sofra hazırlanmıştı.

Yemeğin verildiği iç içe geçilen bu iki oda, biri mavi beyaz, diğeri ise gül rengi ile beyaz renkte idi. Ortada ve kenarlarda fıskiyeler akıyordu ve salonların sütunları çiçeklerle süslenmiş kafeslerle çevrelenmişti.

Çiçek çelenkleri ile sarılı 300 mumluk avizeden saçılan ışıklar, sofradaki tabaklar, bardaklar ve enfes porselen servis takımlarının ışıltısını artırıyordu. Bu servis tabakları bu ziyafet için özel olarak hazırlattırılmıştı. Tabakların her biri Sultan'ın İmparatorluğunun bir yöresini resimlerle yansıtıyordu. Gunter tarafından hazırlanan meyve tabaklarının sergilediği canlı renkler görülmeye değerdi.

Gümüşden yapılmış nehir tanrıçaları, heykelleri tarafından taşınan iki ayak yüksekliğinde içinden meyveler taşan gümüş boynuz, tam anlamıyle bir bereket ve barış sembolü olarak çok beğenilmişti. Bu gümüş meyve tabağı, ziyafeti düzenleyen Mr. Gunter için Messrs. Storrs and Mortimer tarafından özel olarak yapılmıştı.

Kraliçe, konaktan ayrılmadan önce Mösyö ve Madam Musurus'a sefarethanelerine yaptığı ziyaret sonucu ne kadar çok fazla bir memnuniyet ve mutluluk duyduğunu belirtmeyi ihmal etmemişti. Çok geçmeden kraliçe, balodan ayrılmış, gelişinde olduğu gibi arabasına kadar uğurlanmıştı.

Bütün bu ihtişam, Sultan'ın Kraliçe'yi Sefarethanede misafir et-

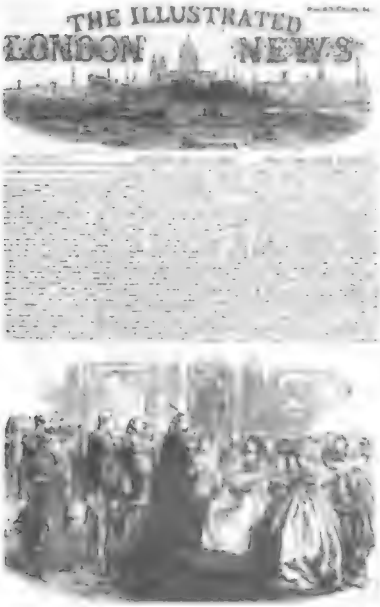

İngiliz sefaretindeki baloda Sultan.

1- Londra'da hasavifişek gösterileri
2- Kraliçe Victoria Türk Sefaretindeki baloda.

mek için gösterdiği ihtimamı açıkça ortaya koymakta idi. Sultan Mecid, bir süre önce Madame Musurus'a baloda takabilmesi için son derece değerli elmaslar hediye etmişti.

Balo, gecenin geç saatlerine kadar devam etmişti. Kraliçe Victoria ve diğer davetlilerin hayran kaldığı konağın dekorasyonunu Messrs. Collman and Davis yapmıştı. Kraliçe, daha baloya geldiği ilk an muhteşem manzara karşısında hayranlığını gizleyememiş, ve Mösyö ve Madam Musurus'a ne derece etkilendiğini ifade etmişti.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri süresince bundan başka kraliçe veya her hangi bir İngiliz kral ve kraliçesinin Türk sefaretine geldiği bilinmemektedir.

Sultan Abdülmecit'e Genderilen Dizbağı Nişanı

Kraliçe Victoria, kendisine gönderilen hediyelere karşılık, ertesi yıl Sultan Abdülmecit'e Diz Bağı nişanı (Order of Garter)'nı hediye olarak göndermiş ve elçi Lord Stratford de Redcliffe tarafından Padişah'a sunulmuştu. Sultan Abdülmecit, Kraliçeye bir name yazarak teşekkür etmiş, bu nişanın büyük bir muhabbet eseri olduğu ve gerçek değerinin kendi gözünde iki kat daha fazla kıymeti olduğunu belirtmişti.[27]

Bu nişanı alan kişinin arması Windsor Şatosunda St. George şapeline asılması geleneği vardı. Bu gün burada Sultan Abdülmecit'in tuğrası ve arması asılıdır. Aynı salonda bir Osmanlı arması ile tuğra daha vardır. Bu da 1867 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Sultan Abdülaziz'e aittir.[28] Hıristiyanlara mahsus olan bu nişanın iki Osmanlı Sultanına da verilmesi, bu yıllarda Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin boyutlarını ifade etmeye yeter.

Tarihte savaşlar hep acılar getirmiş, ama kazanılan zaferler bu acıları bir nebze olsun silip götürmüştür. Burada ele aldığımız bu sosyal etkinlikler de toplumlar arası ileşitimden küçük bir kesittir. Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğunu birbirlerine yakınlaştıran bu ilişkiler, yararları yanında zararları ile de toplum hayatına değişik boyutlar getirmiştir. ☆

1 *Eastern Encounters, Orientalist Painters of the Nineteenth Century*, Fine Arts Society, 26 June-28 July, 1878 London, 1978, s.33

2 *The Illustrated London News*, cilt 23, July-Dec. 1853, s.580, 661.

3 a.e., Cilt 24, Jan-June 1854, s.626.

4 a.e., s.497

5 a.e., Cilt 25, July-December 1854, s. 52, 237.

6 a.e., p. 161-162, 306.

7 *The Cataloque of the Oriental Museum (Müze-i Osmaniye) fi Londra.* Aynı kişi, Türkiye hakkında 1857 yılında da bir kitap hazırlamıştı. C. Oscanyan, (of Constantinople), *The Sultan and His People*, New York, 1857.

8 *The Illustrated London News*, July-Dec 1854, p. 161-162, 306.

9 a.e., Cilt 28, Jan-June 1856, 635.

10 a.e., s.90.

11 a.e., s.217, 219-220. Bu baloya ait bilgi için ayrıca bkz. Stanley Lane Pool, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe*, London 1888 Vol: II, s. 445.

12 *The Illustrated London News*. Jan-June 1856, s.220

13 a.e. s.220-221

14 a.e., s.221

15 Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, Yayn. Cavit Baysun, Ankara, 1986, s.66.

16 Bş. B.Ar., İrade-Hariciye, No:6497; İrade- Dahiliye, No: 22342. Netice Yıldız, *İngiliz-Osmanlı Sanat Eseri Alış-Verişi (1583-1914)*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1987, s.277

17 Bş. B. Ar., İrade-Dahiliye, No: 22324, lef:2. Netice Yıldız a.g.t., s... 244, 277.

18 Bş. B. Ar., İrade-Dahiliye, No: 22497. Netice Yıldız, a.g.t. s. 277

19 İrade-Hariciye, No: 6579,. Netice Yıldız, a.g.t. s.. 277

20 Bş. B.Ar.. İrade-Hariciye, No: 6684, lef: I. Netice Yıldız, a.g.t. s.277

21 Lord Twinning, a.g.e., s.194. Netice Yıldız, a.g.t.

22 Lord Twinning, a.e. s. 169, 189; N yıldız, s. 277

23 *The Illustrated London News*, Jan-June 1856. s. 643.

24 Bş. B. Ar., İrade-Hariciye, No: 6736, lef: 5., Netice Yıldız, s.456

25 *The Illustrated London News*, s. 643.

26 Bş. B. Ar., İrade-Hariciye, No: 6736, lef:3.

27 Bş. B. Ar. İrade-Hariciye, No: 7112, 7360, 7418; Netice Yıldız, a.g.t., s.278

28 Ali Kemali Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul, 1944, s.164; N. Yıldız, a.g.t., s.278.

1933: İnkılâp Temsilleri'nin "Altın" Yılı

LEVENT BOYACIOĞLU

1933'te inkılâp temsillerinde bir üretim patlaması yaşanır; bu yıl içerisinde tam 38 eser yayımlanır. O yıl yayımlanan toplam piyes sayısının 50 olduğu gözönünde tutulursa, bu sayı yüzde 76'lık çok anlamlı bir oran demektir.

Yaşar Nabi'nin 1933'de yayımladığı *İnkılâp Çocukları*, Cumhuriyet İdeolojisi'nin dinsel bir söyleme sindirilerek iletildiğini gösteren satırlarla doludur. Piyes kişileri Gündüz ve Turgut, devletce eğitim için Fransa'ya gönderilmiş, biri Çorumlu, öteki Erzurumlu iki Cumhuriyet gencidir. İkisi de yurtsama ile dolar taşar. Manzum bir teknikle kaleme alınmış olan *İnkılâp Çocukları*'nda Gündüz şöyle diyecektir:

> Turgut gönüllerimiz birleşti aynı kapta
> Sevgiyi heceledik çünkü aynı *kitapta* (abç).
> Bu kitap biliyorsun, NUTUK adlı eserdi,
> Yeni din imanını bize bu kitap verdi (s. 11).

Yine başka bir yerde:

> Kopunca *kabemizin* (abç) Çankaya tepesinden
>
> Onu tanıyacaktım habersiz de sesinden
> (s. 23).

Bu satırlardan açıkça anlaşılabileceği gibi, epistemolojik kopuşa karşın, dünya görüşünde; yaşamı ve evreni anlamlandırma biçiminde Osmanlı ile belirgin süreklilikler vardır; eski ile eskiyi ikame eden yeni ögeler şöyle sıralanabilir: Allah/Atatürk; "Mutlak Metin": Kur'an/Nutuk; Kâbe/Çankaya; Din: İslam/Pozitivizm... Yazarın epistemolojik dayanağı ve ideolojik yönsemesi de eski ile yeninin eklemlenmesi biçiminde göze çarpmakta, norm değere galebe çalmaktadır.[24] Göze çarpan "iman ikamesi", köktenci bir devrim projesinden çok, İttihat ve Terakki'den devralınan sınıfsal yapının kalımı için geleneğin yeniden-üretimini vurgulamaktadır.

Yine aynı yıl basılan *Destan* (1933), başka bir yazarın ürünü olmasına karşın, İnkılâpların yörüngesine oturmuş öteki uydu yapıtlarla aynı söylemi paylaşır. Piyesin yazarı, muallim Galip Naşit, eserini dönemin Milli Eğitim Bakanı "Dr. Reşit Galip Bf. diye sonsuz saygıları" ile ithaf etmiştir.[25] Yazarın, "Ortamektep çocukları için 1 perdelik ölçülü oyun" olarak nitelediği eser, "öz-Türkçe" adlar taşıyan altı çocuğun "tarih dersi vazifesi"nin öyküsüdür. "Vazife"nin ne olduğu, Gülümser'in sözleri ile anlaşılır;

> Çünkü tarih dersinden
> Vazifemiz var yarın
> Resmi yapılacak en
> En büyük kahramanı
> (s.6).

Daha sonra, tarihlerin kaydettiği ünlü devlet adamları ve komutanlar bir bir gözden geçirilir; "Fir'avnlar, İskender, Sezar"... Sıra Cengiz Han'a gelince:

> Yurdunun dileğini kendine yasa yaptı
> Cengiz ölene kadar Türk türesine taptı
> (s. 10).

der, Doğan. Birden Engin atılır:

> Osmanoğullarını unutmak kabil değil (s. 11).

Atıl'ın yanıtı sert olur:

> O bunak dervişleri sen aklından sil (s. 11).

Nedir, Engin kolaylıkla ikna olmayacaktır. Tarih Osmanlı padi-

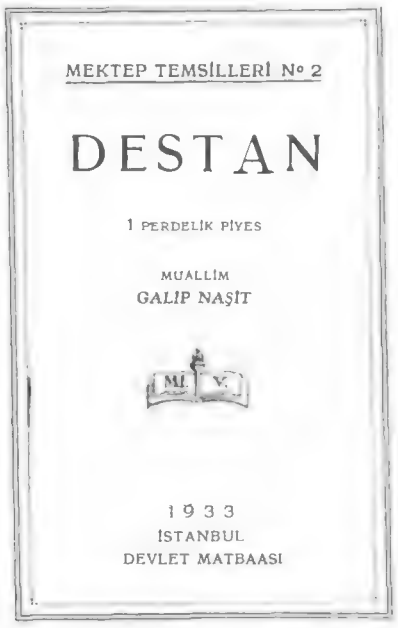
MEKTEP TEMSİLLERİ No 2

DESTAN

1 PERDELİK PİYES

MUALLİM
GALİP NAŞİT

1933
İSTANBUL
DEVLET MATBAASI

FARUK NAFİZ

KAHRAMAN

Destan 3 perde

Ali Fehmi, Cümhuriyet Kütüphanesi, İstanbul
1933

şahlarının "yiğitlikleri" ile doludur. Bu noktada Sevinç bir açıklama yapar:

O tarihi yazanlar padişah uşakları (s. 12)

Yani, Osmanlı kahraman değildir. Zira, kahramanlık gibi halk katında büyük değer atfedilen bir olgu da Cumhuriyet'e içkin, ilişkin ve sınırlı olarak "tarih yazımı" ve edebiyatta yerini alacaktır. Çünkü tarihi yazanlar artık "padişah uşakları" değil, Atatürk İnkılaplarına iman eden kişilerdir...

Bunun üzerine Engin ikna olur ve Osmanlı hanedanı bir kenara bırakılır ve sırasıyla, "Şarlman, Napolyon, Lenin, Jorj Vaşington" gibi ünlüler ele alınır, ama "en büyük kahraman"ın kim olduğunda bir türlü fikir birliğine varılamaz. Derken Atıl öne atılarak:

Tanıdım onu ben de zati tanımıyan yok,
Onun adını bilen gökteki yıldızdan çok,
Onu bilmiyen duymaz yaşamanın tadını
(s. 18).

der. Gülümser de dayanamaz:

Madem biliyorsunuz söyleseniz adını
(s.18).

Sonunda Doğan dayanamaz, ağzındaki baklayı çıkarır:

Haydi kuzum Gülümser bekletip üzme bizi
Aç yaptığın resmi de görelim Gazimizi
(s.18).

Destan'da da öteki piyeslerde olduğu gibi, "yeni din/yeni tanrı" motifi ele alınmaktadır. Yalnızca zarf değişmekte, mazruf ana çizgileriyle yaşamaya devam etmektedir. Yeni ile eski arasındaki ilişki bir tez-antitez çatışması değil, uzlaşmacı bir ikâme ilişkisidir. Bunu birkaç paragrafta görmek mümkündür:

Hangi tanrının ruhu bu varlıkta yaşıyor,
Öğrenmek istiyenler çevirsin gözlerini.
Memleket hartasında okusun eserini... (s.19).
Hepimizin yüreği bir tek duyguyla çarpar,
Hepimizin kafası *bir tek varlığa* (abç) tapar.
Gazi Mustafa Kemal bu *tek varlığın* (abç) adı
(s. 23).

Behçet Kemal'e Göre "Türkler ve Barbarlar

Cumhuriyet ülküsünün sarsılmaz "imanlı" ozanı Behçet Kemal (Çağlar)'ın da bu tür bir piyesi 1933'de basılacaktır; *Çoban*, milliyetçiliğe yaptığı vurgunun şiddeti ile öteki piyeslerden kısmen farklıdır. Eserde, Tarih Tezi yer yer etnosentrizme varan ifadelerle savunulur. Henüz piyesin başında, "Tarih", "Çocuk"a şöyle seslenir:

İşte haykırıyorum: daha büyük Türk benden;
Türkü gördüm ilkönce dünyaya gelince ben!
Türkün güneşlerile dünya ufku ağardı;
Türk olmasa tarihe yazılacak ne vardı
(s. 5).

Bu piyeste de Türk tarihi Osmanlı/İslam ögelerinden ayıklanmış, Orta-Asya + Kadim Anadolu +Atatürk Türkiyesi bileşimi esas alınmıştır. Metinde yazarca asli ve milli din olarak kabul edildiği anlaşılan Şamanizme göndermeler vardır:

Eylik versin gök tanrı yurdun büyüklerine
(s. 28).
Gök tanrı! Kara toprak
(s. 64) [26]

İslam öncesi Türk töresinde kadın-erkek eşitliği savı da piyeste işlenen konulardandır[27]. Böylelikle, Cumhuriyet'in özden uzaklaşma/kopma değil, asla rücû olduğu tezi temellendirilmeye çabalanır; Bey kızı da gereğinde "yurdu" ve "ulusu" için savaşacaktır (s. 33).

Çoban'da yeni sözcüklerin özenle seçilip kullanılmasının yanı sıra, Dil Tezi'nin savunusu da vardır:

Tarih
vakur gülerek
Acele etme dur...
Bu nasıl olur;
Ozaman
Değil böye bir büyük kumandan
Bir büyük âlim olmak için de
Hintte, Mısırda, Çinde
Dünyanın içinde
Bilgi dili olan
Türkçeyi bilirdi her insan..
(s. 39).

Dünya uygarlıklarının yaratıcısı yayıcılarının Türkler olduğu tezi

metinde kuvvetle ve biraz saldırgan biçimde savunulur:

Türk kolu buraya geldiği zaman
Onlar daha tastan
Su içmeyi bilmeyorlardı bile (s. 29).
...
Anlatsın her cephede insana insanlığı
Sanatı, hakikatı, ilmi, kahramanlığı
Dünyaya yaysın diye tanrı türkü yarattı
Atalar bu uğurda kaç bin engele çattı.
"Karşısında kim olursa: haydut, nankör: yılmadan
"Öğret insanlığını! demiş Türke yaradan!
...
Arkadaşlar
O gün pınarlara hayvan gibi eğilen başlar
Şimdi bir dev gibi kan içmeyi biliyor
Daha şurda kaç sene yüz sene var
Onlar,
İçip yemeyi
Tanrı demeyi
Bile bizden öğrendiler
Eğer,
görmeselerdi bizden
Yuva kurmayı bilen
Bir tek kişileri olmazdı.
Ey dünya iyi bil
Onların alnının yazısını
Kaza ve *kader*[28] değil
Türk yazdı!..
Bu diyarda ilk tohumu saçan biz;
Açan biz:
Her ışık kapısı
Her bilgi yapısını
Kuran bileklerimiz...
Biz,
Öz sahibiyiz bu yerin (s. 30-1).

Tarihin en eski ulusunun Türk ulusu olduğu savı, "Tarih"in ağzından da doğrulanır:

Benim doğduğum yer de Türk gibi orta asya:
Biz ırkınla bir doğup büyüyen vatandaşız(!);
Küre, Türk ve bir de ben... Biz en eski üç başız...

Yazarın ırk ögesine kuvvetle vurgu yapan milliyetçiliğinin, resmi kabullerin bile ötesinde olduğu görülmektedir:

Bu ırkımızın mucizesi (s.37).
...
Irkındaki sebat ve iman (s. 38).
...

BAHA HULÜSİ

İSİMSİZ FACİA

Facia 1 perde
Halkevleri, Mektep ve heveskör temsili

REMZİ KİTAPHANESİ
İSTANBUL — 1933

Irkımın adını anmak
Yetişir asaletimi göstermeye (s. 53).

Gerçi dönemin yazarlarının "dil" konusunda oldukça zorlandıkları, yenilikçilik adına yersiz ve yanlış kavram ve sözcükler kullandıkları da unutulmamalıdır. Çağlar'ın da Mehmet Akif'te olduğu gibi "ulus" karşılığında "ırk" kavramını kullanma olasılığı vardır[29]. Ancak, tam tersinin savunulmasına karşılık, dönemin milliyetçiliğine içkin ırk ögesinin ihmal edilebilir ölçünün oldukça üzerinde olduğunu belgeleyen çalışmalar ışığında yaklaşılırsa, soru işaretleri bir ölçüde ortadan kalkmaktadır.[30]

Metinde dikkat çeken bir başka nokta, "kaza ve kader" kavramlarının dünyevileştirilmesi çabasıdır.

Ey dünya eyi bil
Onların alnının yazısını
Kaza ve *kader* değil
Türk yazdı (s. 30).

Finalde, "yeni din"in (s.44) "kadir-i mutlak"ı şu satırlarla açığa çıkar:

O sırada perde açılır ve Gazinin tarihi nutkundaki gençliğe hitabının bir kısmı elektrikle yazılmıya başlar ve büstü görünür.

Alın yazın yazılmış denirse bir gün eğer
Hayır deme evet de; ilâve et: ne kader?
Ne kaza yazdı onu; ne Tesadüf ne Ezel!
Hazırlayan bu kafa, yazan da yine bu el...[31]
Babilin duvarında ateşten harfler .. yalan!
İşte bunlar kalbime bire(r) birer hakkolan
(s. 86).

Çağlar da toplumsal sınıfları reddeden ideolojik bakışı benimser:

Evet!..bazı zaman
Bir milletteki *iman* (abç)
Böyle bir can
Bir asker, bir âlim, bir çoban
Halinde kendini gösterir
(s. 33).

Yapıtta kendisini kuvvetle gösteren Şef-kitle ikilisi, Batı'da totaliter görüşlerin iktidar savaşımında kazandığı taktik başarıların ülkeye nasıl yansıdığını göstermesi bakımından anlamlıdır. Sosyalist hareketin en güçlü olduğu Almanya ve İtalya'da bile Nazi/Faşist partilerinin kazandığı kitle desteği gözönüne alınacak olursa, Türkiye gibi cemaat özellikleri baskın olan bir toplumda "Şef" motifinin pek de yadırganmayacağı ortadadır. Dolayısıyla, resmi ideoloji Şef'i, toplumun "alın yazısı"nı yazan bir "kadir-i mutlak" olarak kitleye sunar. Bu ideolojik ileti içerisinde Batı kökenli totaliter söylem ve ülkeye özgü cemaat özellikleri kaynaştırılır.

Yine bu piyeste işlenen "dünyaya düzen verme misyonu" Alman ve İtalyan faşizmlerinden mülhem ırkçı ve saldırgan motifler taşımaktadır. Yazara göre, toplumların yazgısını belirleyen güç Türk'e tanrı vergisi ve bu gücün tecessüm ettiği varlık "Şef"tir. Türk'ün tanrısı bile (büyük olasılıkla Şaman pantheon'unun Zeus'u "Gök Tanrı") düşmanın "yalancı tanrı"sından (s. 52) farklıdır. *Çoban*, yazarı ve Münir Hayri (Egeli) tarafından Ankara Halkevi'nde sahnelenmiştir.

Ezelden Ebede "Milli Dava"

Ragıp Nurettin'in 1933 yılında yayımlanan *Mektepli Çantası*

(mektep temsili), fabl biçiminde yazılmış bir İnkılâp Piyesidir. Bir Cumhuriyet öğrencisinin cantasında bulunan ve toplumsal katmanları simgeleyen hokka, kurşun kalem, yazı kalemi, cetvel, defter, lâstik (silgi), sünger (kurutma kağıdı), bir arada katıldıkları üretimdeki (Kurtuluş Savaşı ve sonrası) katkılarını tartışırlar. Ne ki, sınıflar arası ilişki gerilim değil uyum temelinde kuruludur:

Küçük vatan yavruları sizlerin yardımınızla büyüyor, feyizle, nurla doluyor. Cumhuriyet yavruları aldıkları büyük *emri* (abç) yerine getirmek için sizin önünüzde göz nûru döküyorlar. demek ki vazifeler aynı! O halde şerefte de birbirinden ayrılamaz ortaklarsınız (s. 26).

Tarih Tezi'nin savunusu tüm İnkılâp Temsillerinde vardır. Ancak bu denli dayanaksız iddiaların ortaya atıldığı ve savunulduğu eser sayısı pek azdır:

Tarihlerin yazılmağa başlandığı devirlerden çok evvel alageyik derisinden kâğıt yapan ilk Türk; yazısını evvela Altay eteklerinde bulduğu grafit madeniyle müsvedde halinde yazdı ve bunu baca kurumundan yaptığı mürekkeple yalçın kayalar tepelerinde avladığı kartalların kanat tüyleriyle beyaza çekti. Bunun etrafını cetvel halinde kullandığı bir tahta ile çizgiledi. İşte beşeriyetin kağıt üzerinde gördüğü ilk yazı budur ve hepiniz bu millî dâvâ(?)da emektarsınız (s.19)

Bu paragrafa kaynaklık edecek bir belge yoktur. Böylesi bir diakronizme kolayca rastlanamaz. Yazara o dönemde bir dizi soru yöneltilebilirdi: Bu yazı neredendir?; Bin sene öncesine dek göçebe çadırlarında yaşayan Türk boyları hangi binanın bacasından kurum alıp da mürekkep yapmışlardır?

Yazar, kendisini öyle bir çoşkuyla kaptırmıştır ki, vardığı nokta mütomani sınırlarını zorlamaktadır. Ragıp Nurettin'e kalırsa, yazıyı "Türkler" bulduğu gibi, mürekkep, cetvel, kalem gibi maddi kültür örneklerinin de mucidi onlardır. Üstelik, "müsvedde" ve "beyaza çetme" gereğini de ilk kez "Eski Türkler" duymuş olsalar gerektir.

Bu piyesin resmi kurulların denetiminden geçip, Ankara Halkevi'nde sahnelenmesi, az ya da çok bugünlere uzanan bir etkisi olduğunu düşündürmektedir.[32]

Bu piyeste de ötekilerdeki tarih konfigürasyonu olanca görkemiyle yer alır; Dünya uygarlıklarını yaratan ve yayan Orta Asya Türkleri ile Atatürk Türkiyesi aynı misyonun ve sürekliliğin değişik görünümleridir. Birdenbire aradaki "binlerce" yıl atlanır, 1920'lere; İnkılâplara gelinir. Piyesteki "Millî Dâvâ, "ezelden ebede" değişmeyen bir modernleşme/Batılılaşma çabasıdır.

Piyesin sonunda Orta Asya yerini tamamen Cumhuriyet'e ve Gâzî'ye terkeder. Çantadaki tüm gereçler, değerlerinin Gâzî ile kurdukları yakınlığın derecesine göre belirlenmesini isterler. Ancak hepsi de "tüm toplumsal tabakalar) "millî dâvâ"ya verdikleri eşdeğer hizmetten ötürü aynı değerde olarak mütalâa edilir. Kısacası, sınıf farkları tümden inkâr edilmemekle birlikte son derece arızî değerlendirilir, sınıflar arasındaki gerilim yumuşak bir tartışmayla evcilleştirilir; "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" fikri savunulur, üretilenin bölüşümü konu dışında bırakılır. Zaten, savaşa/üretime maddî katılımda bulunan sınıfların bekledikleri karşılık "manevî" düzeyde ele alınarak, bölüşüm sorunları mistifiye edilmiştir.

Üzerinde durulmaya değer başka bir cephe, metnin Atatürk "kültü"ne olan katkısıdır. Mustafa Kemal'in fizik özellikleri gizemli bir yarı-tanrı tanımı ile yeniden üretilir. Bunda, sarı saç ve mavi gözlü insanların Anadolu'da pek az olmasının da etkisi olduğu kuşkusuzdur. Böylelikle ayrıksılığını ifade etmek için daha elverişli bir ortam sağlanır:

YAŞAR NABİ

İnkılâp Çocukları

Manzum Temsil
1 perde

Sarı saçlarla kaplanmış olan biçimli kafasında her azası mütenasipti. Hele mavi gözleri keskin ve derin bakışlarıyla insanın ruhuna kadar işleyen iki projektör gibi yanardı (s. 23).

"Recep Beyefendiye Saygılarla"

Ozan Faruk Nafiz (Çamlıbel)'in 1933'te yayımlanan *Kahraman* adlı piyesi de kendinden menkul destanlardandır. Yazar, kendi eseri olan bu "destan"ı dönemin CHF Genel Sekreteri ve parti ideologu Recep Peker'e şu sözlerle ithaf eder: "Recep beyefendiye, saygılarla."

Piyesteki olaylar "1920'lerde bir Anadolu köyünde geçer" (s.7). Hüseyin adlı bir asker kaçağının kişisel çıkarlardan ulusal çıkarlara yönelmesi ana tema olarak göze çarpar. Ki bu, yazarın ulusal bilinci pekiştirmek/oluşturmak amacıyla hareket ettiğini göstermesinin yanında, devletin asker kaçaklarıyla uğraştığını da ortaya koyar.

Kurtuluş Savaşı'nın meşrûluğunu halka benimsetmek amacını da güden piyeste, bu meşrûluk yeterince sebep ve dayanaktan yoksun bırakılır. Yazar, kurtuluş hareketinin temel argümanlarını bir türlü sıralayamaz; aynı bir çocukla "anlayacağı dil"de konuşmaya benzer biçimde, bir vesâyet söylemi içinde olaylar geliştirilir. Ne bir bağımsızlık düşüncesi, ne emperyalizm karşıtlığı vurgulanır. Ne de olsa halk henüz "rüşeym" halindedir[33], gerçekleri idrak edecek bilince kavuşturulunca, bunlar öğretilecektir. Dolayısıyla, Kurtuluş Savaşı'nın meşrûluğu halkın " anlayacağı dilde"; dinsel/mistik bir çerçeve içerisinde, Mustafa Kemal'in karizmasına indirgenir:

Aziz

Aleme vermek için kendi yolundan haber
Nasıl her din atarsa ortaya bir peygamber,
Halkta son yıldızının battığı bir zamanda
Bahtının döndüğünü görür bir kahramanda
Kurtulur ancak ona iman ettiği zaman!

Muhtar

Bir kahraman mı dedin?

Aziz

Hem de nasıl kahraman!
Baş eğerken adını bilmeden enbiyaya
Kim inanmaz güneşle boy ölçüşen bir ziyaya?
Biz onu gördük, ancak ona inanıyoruz
(s. 37-8)

Bekir

Rütbesi [?]

Aziz

Rütbesi mi?.. Anadan doğma paşa!
O, hilkatin emriyle ezelden geçmiş başa
(s. 40).[34]

Aziz

Dalganın, fırtınanın yeri, yurdu bu toprak
Lâzım mı her kuvvete ayrı ayrı ad komak?
Bize sorsan bunların hepsini bir ederiz,
Sonra onun adına Mustafa Kemal deriz,
Anladın mı?

Hüseyin

Anlıyor gibiyim yavaş yavaş...

Aziz

Benim için Tufan da, Nuh ta odur arkadaş!

Hüseyin

Ne kadar seviyorsun onu?.

Aziz

Sevmek değil bu,
Tapmağı de gölgede bırakan bir meyil bu,
O güneştir... Dört faslın bir tek güneşi gibi
Hem yakan, hem yaratan iki kudret sahibi
O bir engin denizdir... Meddi de var, cezride,
Bakarsın şimdi durgun, sonra coşmuş gitgide.
Düşman için pençedir, dost için okşayan el...

Hüseyin

Güzel mi?

Aziz

Hiçbir ilah olamaz ondan güzel:
Ok derim, bakışıdır, yay derim kaşıdır o,
Tutuşmuş yelesiyle bir aslan başıdır o!
Onu öğmüş te yaratmıştır yaratan
Yıldırım der sesine yabancılar uzaktan,
Gök diye gözlerine dalar yanındakiler...
Güneşi yıldızların haddesinden çektiler,
Ona altın saç oldu ışıklar hüzme hüzme.
Aksini görmek için bir bak yanık yüzüme!

Yazar, Mustafa Kemal'i diğer ulusal önderlerle karşılaştırmak yerine peygamberlerle karşılaştırmayı yeğler: Mustafa Kemal'in, Nuh peygamberle (s. 42), İsa ile (s.44), Musa ile (s.66) karşılaştırılıp, daha üstün olduğu öne sürülürken ölçüt dince "hayırlı" olmakla sınırlıdır. Ki bu da 1930'lar Türkiye insanının dünyayı kavrama/anlamlandırma biçimine denk düşer. Ussallığa yaslanmak iddiasındaki bir "çağdaşlık"-"laiklik"-İnkılâpçılık" programı önderinin dinsel kavramlarla sunulma nedeni budur.

"Heveskar"lar İçin Bir Temsil...

Yine 1933 yılında yayımlanan kayda değer bir örnek de, *İsimsiz Facia*'dır. Yazarı Baha Hulûsi temsili, "Halkevleri, Mektep ve Heveskâr Temsili" olarak nitelemiştir. Yapıtın başında yer alan, "Bir Mektup" ve yazarın "İsim ve Mevzu Hakkında"ki açıklamaları devlet-sanat ilişkileri ve Tek Parti döneminin toplumsal tarihi bakımdan zengin malzemelerle yüklüdür. Yazarın babası, Ahmet Hulûsi Bey oğluna mektubunda şöyle seslenir:

Oğlum Baha,

Yeni ve ileri bir telakkiye göre "san'at, san'at içindir şeklinden çıkıp, "muayyen bir gayenin tesir vasıtası" olduktan sonra, tiyatro da, yalnız bedii hislerin değil milliyet ve herhangi bir hissin aşılanmasına vasıta oluyor. Görülüyor ki hükümetimiz de; yaptığı inkılâbı ileri götürmek için yurtdaşlara, bu inkılâbın gayesini anlatmak ve yurt yavrularını böyle yetiştirmek istiyor; bunun için erbabı kalemi teşvikten hiç geri durmuyor.

İşini gücünü bıraktırıp köylüyü şehirdeki Halkevlerine getiremiyoruz, bari üç beş kişi toplanıp onların ayaklarına gidelim ve istenilen gayeye ulaştıracak bu piyesleri orada temsil edelim.

Yazıcılarımız maalesef şimdiye kadar bunları düşünmemişler. Onlar, inkılâbı sevdirip onun ehemmiyetini, anlatmak, milliyet hislerini aşılamak ve tam manâsıyle milletin kalbine girebilmek için bu tarzdaki piyesler bırakılmalı, yurdumuzun en ücrâ yerlerindeki köyceğizlerde masrafsız olarak oynanabilecek eserler yazmalıdırlar.

Yazarın açıklamaları da babasının düşüncelerini tamamlar ve daha ileri götürür. Öyle ki, eserinin bir ideoloji aktarma aracı olmasından gurur duyar:

Türk İnkılâbında iddialı piyeslerin sahneye konması, aşılama noktaî nazarından en kuvvetli bir müessir olduğuna iman edenlerdenim (s.3).

Bir inkılâp yapılırken herkesin kendine göre bir vazifesi olduğunu biliyorum; bunu göstermeğe savaştığım bu eserin tiyatro tasnifine göre bir faciâ (tragedya); fakat yaşanılmış bir vak'a olmak itibariyle de göğsümüzü iftiharla kabartacak bir kahramanlık destanıdır... (s. 5-6)

Piyesin kapak içindeki bir ilânda şöyle bir ibâre göze çarpmaktadır:

Baha Hulûsi'nin kitaphanemiz tarafından çıkarılan *eşhası tamamen erkekli* diğer piyesleri:

Bir Cesaret Rekoru
Kürsüden Uzakta

Çıkacak olanlar:

Meş'ale ve İspermeçet
Tahta Adamlar

Kadını toplumsal yaşama katmak çabalarının, Baha Hulûsi'nin "erkekli" piyesleriyle çeliştiği gözlense de, bu durumu yazarın kadınların sahneye çıkmasına karşı olmasıyla değil, daha pratik gerekçelerle açıklamak yerinde olacaktır; 1930'lar taşrasında "kız" oyuncu bulmak, kolay olmasa gerektir, çok değil on yıl kadar önce İstanbul'da bile kadınların sahneye çıkmasının büyük tepki çektiği düşünülürse[35]. Dolayısıyla, Baha Hulûsi kadın sorununu kısa vadede *ceteris paribus* değerlendirmiş, "bilâhare" ele alınmasını düşünmüş gibi görünmektedir.

İsimsiz Faciâ'da oyun kişilerinin tümü köylü ve öğrenim görmemiş olmakla birlikte, dönem aydınlarının ağzından konuşur, onların düşüncelerini seslendirirler. Örnekse: "Baba", elli yaşında, "münevver" bir köylüdür. Geçimini küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile sağlar. Varlıklı değilse de yoksul sayılmaz. Oğlunu İstanbul'da okutma gereğini de nasılsa duymuştur! "Muhtar"la "Baba" arasında geçen bir konuşma dönemin "münevver" köylüsünün "yurt ve ulus bilinci"ni gösterir:

Muhtar: Esâret zincirine, düşman hakâretine bir an bile tahammül edemiyen milletlerin başında geldiğimizi unutmayalım kafamızdaki için pek ala seve seve ölmeği biliriz.

Baba: Fakat inkılâp yapmağa hazırlanmış milletler için ölmeği hemen kabul etmek doğru mudur bilmem? (s.10).

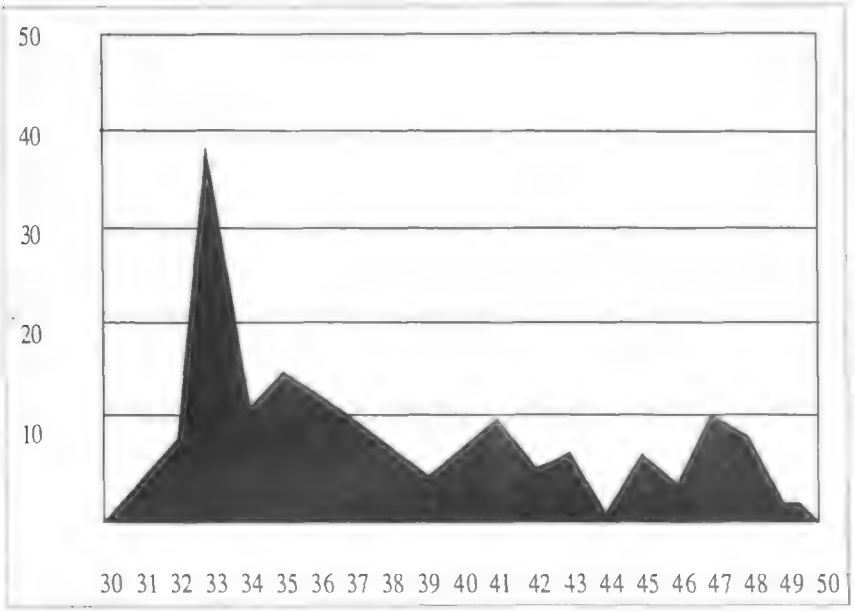

İnkılâp Temsilleri'nin Yıllara Göre Dağılımı

Piyesin gelişen olayları içerisinde, "Baba"nın yurt ve ulus bilinci daha da olgunlaşır ve tüm varlığı olan 120 baş koyunu Kuva-i Milliye'ye bağışlamaya karar verir. Ki bu yaşamını sürdürebileceği koşulları ortadan kaldırması anlamına gelir. Böylelikle Tekalif-i Milliye ideolojik bir örtüyle köylünün belleğinden silinmek istenmektedir.[36] Öte yandan, bu piyesin köy/kasaba için yazıldığı düşünülürse, örnek köy/köylü imgesi de hedefe iletilmektedir.

Oyunda, öteki İnkılâp Piyeslerinde olduğu gibi asla ihmal edilmeyen köy öğretmeni de yerini almıştır. Öğretmenin erdemi, umumî harpte yitirdiği sol koluyla ortaya konmaktadır. Fiilen savaşamamakla birlikte geceleri teşkilât işleri ile uğraşır. (*Sürecek*)

24 Bkz. Şerif MARDİN (1983) *Din ve İdeoloji* İstanbul: İletişim Yayınları.

25 Piyesin ithaf edildiği Dr. Reşit Galip'in aynı zamanda Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Genel Katibi olduğunu ve şu sözleri söylediğini anımsamak yerinde olacaktır: "... Uzun boylu, uzun, beyaz simalı; düz veya ince burunlu, muntazam dudaklı,çok kere mavi gözlü (!) ve göz kapakları çekik olarak değil, ufki açıdan Türk beyaz ırkın en güzel örneklerinden biridir. (Aktaran BEŞİKÇİ A.g.e. s.: 51).

26 Bkz. Abdülkadir İNAN (1986) *Tarihte ve Bugün Şamanizm* Ankara: TTK.

27 Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilişinin yıldönümlerinde resmi tarih anlayışının hala etkısında olan bazı bilim adamları/kadınlarının temcit pilavı gibi yineledikleri ve "tarihsel gerçek" imişcesine serdettikleri bir görüşü burada anmak yerinde olacak: "İslam'ın kabulünden önce Türk topluluklarında kadın-erkek eşitliği vardı." Bu tezin ne denli çürük ve ideolojik olduğunu söylemek bile gereksiz. Ne var ki, Cumhuriyet'in temel ilkesi olan laikliğin savunusu adına böylesi gülünç bir tezin önümüzdeki yıllarda da gündeme getirileceğine kuşku yok. Herhalde bu konudaki bulanıklığın giderilmesi görevi Orta-Asya Türk tarihi ile uğraşanlara düşüyor.

28 Mart 1930 tarihinde Mustafa Kemal, Vossische Zeitung muhabirine verdiği bir demeçte İslam'ın temel ilkelerinden olan "kaza ve kader"e iman" konusunda, "bu iki kelimenin arapça olduğunu ve Türkleri alakadar etmediğini" söyleyecektir (Taha PARLA 1991 *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları Cilt 2 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.).

29 1930'larda ırk ve ulus kavramlarının tam anlamıyla ayrışmadığı, birbiri yerine kullanıldığı öne sürülebilir. Nitekim, İslamcı /ümmetçi şair Mehmet Akif'in de İstiklal Marşı'nda ırk kavramını kullandığı görülüyor. Akif'in ırkçı düşünceler taşıdığı öne sürülemeyeceğine göre, bu durumu dildeki dalgalanmalar bağlamında değerlendirmek doğru olacaktır. Yine de Akif'in yeni rejimi benimsemeyip Mısır'a gittiği ama Behçet Kemal Çağlar'ın ateşli bir taraftar olduğu gözönüne alınmalıdır.

Öte yandan sık sık sözü edilen Atatürk Milliyetçiliğinde ırka dayanılmadığı iddiası da daha dikkatli gözden geçirilmelidir. Irk ögesine hiç önem vermediği ısrarla savunulan Mustafa Kemal, 1937 yılında Afet İnan'a direktif vererek, yapacağı fizik antropolojik bir dizi çalışmayla Anadolu'nun ırk bakımından Türk olduğunu kanıtlamasını ister. Afet İnan bu emri, *Türk Irkının Vatanı Anadolu* (1947 Ankara: TTK) adlı bir kitapla yerine getirir. Oysa bugün Anadolu'nun bir ırklar havuzu olduğu ve bin yıllar boyu oluşan karışımlar sonucu ırk bakımından "saf" olan Türklerden söz edilemeyeceği kabul edilıyor. Ayrıca, dünyanın neredeyse hiçbir yerinde arı ırka mensup insanlar olmadığı ve varsayılan ırkları ayırdetmede genelgeçerliği ve güvenilirliği olan ölçütler geliştirilemediği de kabul görmüş durumda.

30 Bkz. BEŞİKÇİ A.g.e.

31 Bkz. Taha Parla A.g.e. s.: 243-64

32 Bu piyesi o dönemde adet olduğu üzere Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyeleri de izlemiş olsalar gerektir!

33 Toplumun bir "rüşeym" durumunda olduğu; henüz kendisini idrak edemediği ve kendi dışında olup bitenleri doğru değerlendiremediği dolayısıyla, kendisini henüz değil "rüştünü ispat edince" yönetebileceği düşüncesi Ziya Gökalp"ın Cumhuriyet'e miras bıraktığı ve Rousseau'dan mülhem bir düşüncedir. Ülkenin o dönemdeki toplumsal durumuna denk düştüğü fikri ile tek parti yönetimi bu düşünceye dört elle sarılmıştır. Bu düşüncenin ana fikri, "gerçek milli irade"nin henüz olgunlaşmamış yurttaşlar tarafından değil, "hakikate ermiş" olanlar tarafından temsil edilebileceğidir. Aranırsa bu idealist siyaset felsefesinin kökenleri, "filozofların toplum adına toplumu yönetmesi" görüşünün öne sürüldüğü antıkiteye dek geçmişe uzatılabilir.

34 Tanrının takdiri olarak yahut ölümlülerin anlamayacağı bir biçimde iktidarı "tanrının yeryüzündeki gölgesi" olmak sebebiyle elde eden kişi mistifikasyonu Mustafa Kemal'in istemi dışında değil, tam aksine öyle istediği için edebi yapıtlarda işlenmiştir. *Bayönder* buna iyi bir örnektir.

35 Afife Jale'nin sahneye çıkmasına gösterilen şiddetli tepkilerin üzerinden pek uzun zaman geçmediği düşünülmeli.

36 İstiklal Harbi sürerken savaşa kaynak oluşturmak amacıyla 7-8 Ağustos 1921 tarihinde çıkartılan "Tekalifi Milliye Emirleri" ile zengin yoksul herkesin varlığının yüzde 40'ını vergi olarak vermesi kararlaştırıldı. Bu kararın altında, kanun niteliğinde emir vermeye yetkili kılınan Mustafa Kemal'in imzası vardı. (Doğu ERGİL 1981 *Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi*, Ankara: Turhan Kitabevi. s. 239)

I. Dünya Savaşı Sırasında İngilizlere Karşı Bir Hind-Osmanlı Planı Yahut "İpek Mektup Komplosu"

-CÜNUDU'R-RABBANİYYE-İSLÂM KURTULUŞ ORDUSU-

AZMİ ÖZCAN

XIX. yüzyıl İslâm dünyasında Pan-İslâmizmin en fazla revaçta olduğu yer, hiç şüphesiz Hindistan'dır. Bunun, İslâm inancının kendisinden kaynaklanan, bir takım tabiî sebepleri de vardı. Yaklaşık sekizyüz yıl süren bir İslâm hâkimiyetinden sonra XIX. yüzyılın ortalarında, İngilizler ülkeyi tamamen ele geçirmişler ve Müslüman idaresine son vermişlerdi. Bu değişikliğin, Hindistan'da nüfus olarak azınlıkta olan Müslümanlar üzerinde çok büyük tesirleri olmuştu. Üstelik İngilizler en tehlikeli düşman olarak Müslümanları görüyor ve her fırsatta onlara yükleniyorlardı. Bütün bunlara ilâveten, 1857 Büyük Hind ayaklanmasının faturası da Müslümanlara çıkarılınca, daha dün ülkenin hâkimi olan Müslümanlar sadece siyasî hakimiyetlerini kaybetmekle kalmayıp aynı zamanda hemen her alanda çok büyük sıkıntılara maruz bırakılmışlar ve bir anda Hindistan'ın en geri, en zavallı toplumu durumuna düşmüşlerdi. Bu şartlar altında Hindistan Müslümanlarına teselli veren tek gerçek, kendi dindaşları olan Osmanlıların hâlâ güçlü bir devlete sahip olmaları ve Osmanlı Sultanı'nın da bütün Müslümanların halifesi olmasıydı. Ancak ilerleyen yıllarda Osmanlıların Hindistan Müslümanlarına yardım etmeleri bir tarafa, büyük güçlüklerle karşılaşmaları neticesinde Hindistan Müslümanları Halife'nin devletinin de aynı akıbete uğramaması için kendi sıkıntılarını bir yana itip ellerindeki her türlü imkânlarıyla Osmanlılara destek sağlamaya başlamışlardı. Zira onlara göre, Yeryüzünde Müslümanların haysiyetle yaşayabilmeleri ancak Osmanlı Devletinin varlığı ile mümkün olabilecek, aksi halde tıpkı meselâ o zamanki Yahudiler gibi önemsiz azınlıklardan olup gideceklerdi. Büyük oranda 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşıyla başlayan bu tek taraflı trafik, Osmanlıların başlarının daraldığı hemen her olayda artarak devam etmiş ve özellikle Trablusgarb ve Balkan Savaşları sırasında fedakârlığın bütün sınırlarını zorlamıştı. Böylece 1914'e gelindiğinde Hindistan Müslümanları arasındaki bu coşkuyu değerlendiren İngiltere için, Osmanlı Devleti ile bir savaş durumunda Müslümanların takınacağı tavır nasıl bir endişe kaynağı idiyse, tam tersine Osmanlılar ve Almanlar için de bir güven unsuru idi. Zira Hindistan'da 100 milyona yakın Müslüman vardı ve eğer bunlar ayaklanırlarsa bir kaç yüz bin İngiliz askerini kolaylıkla alt edebilirlerdi. Bu beklenti ve rahatlığın içerisinde, gerek Osmanlılar gerekse Almanlar Cihan Savaşı gibi hayatî bir gelişmenin gerektireceği ön hazırlıklara ve tedbirlere o derece önem vermezken, İngilizler kesinlikle işi şansa bırakmamışlar ve olabilecek her türlü ihtimale karşı çok öncelerden hazırlıklara başlamışlardı. Nihayet Savaş başladığı zaman artık gelişmeler İngilizler'in hazırlandığı şekilde cereyan ediyor ve Osmanlılarla Almanları büyük hayal kırıklığına uğratıyordu. Cihad ilân edilmiş, Şeyhulİslam ve Halife bütün Müslümanları kâfirlere karşı ayaklanmaya çağırmış, Almanlar da bütün mazlum milletlere hürriyet vaad etmişti. Ancak bütün beklentilere rağmen, İngiliz hükûmetinin aldığı tedbirler yüzünden Hindistan Müslümanları arasında İngilizlere karşı kayda değer bir kaç kıpırdanma dışında etkili bir hareket gelişmemişti. Kısacası gerekli alt yapı tesis edilmeden ne cihad ilânı ve ne de mazlum milletler edebiyatı kendi başlarına bir sonuç

getirmemişti. Esasen o şartlar altında getirmesi de mümkün değildi.[1]

Bu çalışmamızda sözü geçen bir kaç kıpırdanmadan en önemlisini değerlendireceğiz. İngiliz gizli belgelerine "Silken Letter Conspiracy" (İpek Mektup Komplosu) olarak geçen ve adeta heyecanlı bir roman gibi gelişen bu olayın en önemli kahramanları ünlü Diyubend medresesi âlimlerinden Mevlâna Mahmudul Hasan ve Ubeydullah Sindi'dir.[2]

Mevlâna Mahmudul Hasan (1851-1920) Diyubend'in ilk talebelerindendir. Kabiliyet ve başarıları ile dikkat çekmiş ve tahsilini tamamladıktan sonra aynı Medresede hoca olarak kalmıştı. 1905'de ise Diyubend'e Baş Müderris oldu. Aslen bir Sih olan Ubeydullah Sindi (1872-1944) ise, daha küçük yaşta Müslüman olmuş ve Mahmudul Hasan'ın talebeleri arasında yer almıştı. Medrese eğitimini tamamladıktan sonra bir müddet Hindistan'ın değişik bölgelerinde dersler vermiş, nihayet 1909'da tekrar Diyubend'e çağrılarak aynı yerde hoca olmuştu. Bu süre içerisinde Mahmudul Hasan ile Ubeydullah Sindi arasında oluşan yakınlık ve görüşlerdeki müştereklik bu ikilinin o andan sonraki hayatlarında da bir hoca-talebe veya şeyh-mürid ilişkisi şeklinde devam edecektir. İhtilâlci ve mücadeleci bir yapıya sahip olan Ubeydullah Sindi daha bu tarihlerde bile Hindistan'ın değişik taraflarına yayılmış Diyubend medresesi mensupları vasıtasıyla genel bir cihad organize etmek düşünceleri taşımaktaydı. Ancak İngiliz hükûmetinin tepkilerinden çekinen Medrese yönetimi müessesenin geleceğini tehlikeye atmamak için Ubeydullah Sindi'nin işine son vermiş, bunun üzerine Sindi de Delhi'ye giderek orada dersler vermeye ve düşüncelerini yaymaya başlamıştı. Bu arada yazdığı bir kaç risale ile de İslâm dayanışmasının ve ittifakının önemi üzerinde durmuştu. Ubeydullah Sindi, Hindu-Müslim bütün Hindistanlıların ayaklandıkları takdirde İngilizleri Hindistan'dan kolaylıkla kovabilecekleri kanaatindeydi. İlişkileri hâlâ devam eden Mevlâna Mahmudul Hasan ise, bunun diğer Müslüman ülkeler ile iş birliği halinde daha da kolay olacağını düşünüyor ve organizasyonun dışarıda yapılması gerektiğine inanıyordu. Böylece I. Dünya Savaşı başladığında bu iş için kendisi Hicaz'a gitmeye karar verirken, talebesi Ubeydullah Sindi'ye de o sırada Osmanlı ve Alman heyetlerinin kol gezdiği Afganistan'a gitmesini söyledi.[3] Bu arada Hindistan'da aynı gayeleri hedefleyen diğer unsurlarla irtibatlarını sıkılaştırmışlar ve yaygın bir ağ kurabilmişlerdi. Bunlar içerisinde, Hindistan-Afganistan sınır bölgesinde meskûn olan ve İngilizlere karşı mücadeleleri ile tanınan kabileler arasında oldukça etkili idiler.[4] Bu bölgede ayrıca bir de daha XIX. yüzyılın ilk yarısında Hindistan'ın bağımsızlığı yolunda Sihlerle savaşırken Şehid olan Mevlâna Seyid Ahmed Barelvi'nin mücahidlerinin kampları vardı. İngilizlerin "Hindustani Fanatics veya Hindistani Vehhabiler" olarak nitelendirdikleri bu mücahitler son derece dinamik ve hareketli yapıları ile Hindistan'daki İngiliz idaresi için her zaman endişe kaynağı olmuşlardı.[5] Öte yandan bu bölgede bulunan bir diğer grubu da, savaşın başlamasıyla birlikte Hindistan'ın darü'l-harb olduğu gerekçesiyle ve Osmanlılara katılarak İngilizlere karşı savaşmak düşüncesiyle Lahor ve civarından gelmiş olan yaklaşık 15-20 kadar üniversite öğrencileri oluşturuyordu.[6] Bütün bunların yanında bir de Afganistan'ın stratejik önemi düşünülünce Mahmudul Hasan ve Ubeydullah Sindi'nin neden burasını faaliyet alanı olarak seçtikleri açıkca anlaşılmaktadır.

Fakat İngilizlerin gelişmelerden şüphelenmeleri sonucu Mahmudul Hasan Mekke'ye gizlice ve ancak Dr. Muhammed Ensari'nin yardımıyla gidebildi. Aynı şekilde Ubeydullah Sindi de Afganistan'a ulaştı.[7] Hicaz'da faaliyetlerine başlayan Mahmudul Hasan önce orada bulunan Hindistanlılarla, özellikle Diyubendi'lerle toplantılar düzenledi. Daha sonra bunların gayretiyle Hicaz Vali ve Kumandanı Galip Paşa ile bir görüşme tertip edildi ve bunu daha sonra diğer görüşmeler izledi. Görüşmeler neticesinde Galip Paşa ile Mahmudul Hasan arasında bir anlaşmaya varıldığı anlaşılıyor. Zira Paşa, Mahmudul Hasan'a bütün Asya Müslümanlarına, özellikle Hindistan ve Afganistan Müslümanlarına hitap eden imzalı ve gizli bir mektup vermiştir. Galipname olarak adlandırılan bu mektup bütün Müslümanları İngilizlere karşı mücadele etmeye çağırmakta ve bu yolda Osmanlıların her türlü desteği sağlayacakları taahhüdünde bulunmaktadır. Bunun yanısıra mektup Osmanlıların Mahmudul Hasan'a olan güvenlerini ifade etmekte ve Hindistan ve Afganistan'daki Müslümanların da aynı şekilde ona güvenmelerini istemektedir. Galip Paşa ayrıca Mahmudul Hasan'ın Hindistan'a dönmesinin ve orada Hindularla birlikte bir direniş organize etmesinin daha iyi olacağı kanaatindedir. Eğer Mahmudul Hasan bunu yapamayacak durumda ise en azından kendi adamlarından bazılarını Hindistan'a göndermelidir. Dahası yapılacak bütün çalışmalar bu aşamada çok gizli tutulmalı, fakat ileride vuku bulacak genel ayaklanma için şimdiden kadro genişletilmeye çalışılmalıdır.[8] Galipname'nin ilgili bölümü şöyle devam etmekteydi:

Asya, Avrupa ve Afrika'daki bütün Müslümanlar şu anda her türlü silâhlarla mücehhez olarak Allah'a hamdolsun ki, Türk orduları ve mücahitler İslâm düşmanlarının hakkından geldiler... Müslüman! Boyundurukları altında yaşamak durumunda olduğun zâlim Hıristiyan hükûmetlere karşı saldır. Onlara öcünüzü göstermek ve bütün gayret ve kararlılığınızla düşmanı yoketmek için acele et. Biliniz ki eskiden Diyubendi medresesinde müderris olan Mevlana Mahmudul Hasan Efendi bizimle irtibattadır. Bu mesele üzerinde tam bir fikir birliğimiz var ve bizden gerekli direktifleri almıştır.

Eğer Hasan Efendi size gelirse ona güveniniz ve ihtiyacı olan her türlü şeyle destek olunuz. [9]

Bunun yanısıra daha Hindistan'da iken Enver Paşa ile de görüşmek niyetinde olan Mahmudul Hasan bu gaye için İstanbul'a bile gitmeyi göze alırken, son anda Enver ve Cemal Paşaların Medine'ye gelmeleriyle bu görüşme Medine'de gerçekleşir. Enver ve Cemal Paşalar Mahmudul Hasan'a mevcut şartlar içerisinde Hindistan'ın bağımsızlığından başka hiç bir alternatifi kabul etmemelerini ve savaşı kazandıkları zaman kendilerinin de bu noktayı hemen gündeme getireceklerini belirtirler. Mahmudul Hasan aynı şekilde Enver Paşa'dan da bir güven mektubu alır ve hemen bunu Hindistan'a gönderir. Mektup oralarda fotoğrafla çoğaltılarak belirli kişilere dağıtılır. [10]

Artık Medine'deki görüşmeler bitmiş, gereken irtibat sağlanmıştır. Şimdi yapılacak iş bir an evvel Hindistan'a gitmek ve faaliyetlere başlamaktır. Ancak, İngilizler hakkında tutuklama kararı çıkarttığı için Mahmudul Hasan'ın kendisi Hindistan'a geri dönemeyecektir. Bunun üzerine etrafından Matluburrahman ve Murtaza isimli kişilerle, Muhammed ve Ahmed Mian kardeşleri Galipname ile birlikte gönderir. Mektubu yakalattırmadan Bombay'a ulaşan grup orada daha önceden irtibatta oldukları ve Mahmudul Hasan'ın tanıdığı olan kişilerle görüşmelerde bulunurlar ve gerekli bilgileri verirler. Bombay'da işlerini bitiren grup daha sonra Hindistan'ın değişik şehirlerini ziyaret ederek buralarda da muhtelif kişilere uğrarlar ve onlara Mahmudul Hasan'ın mesajlarıyla birlikte son gelişmeleri aktarırlar. Muhammed Mian bu arada ünlü Urdu Şairi Hasret Mohani ve Mevlâna Ebul Kelâm Azad ile görüşerek aynı şekilde bunları da durumdan haberdar eder. Muhammed Mian böylece Hindistan'daki görevini yerine getirdikten sonra, nihayet 1916'nın başlarında Afganistan'a geçerek sınır bölgesindeki kabileler arasında çalışmalarına başlar ve Ubeydullah Sindi ile buluşur. [11]

Öte yandan Ubeydullah Sindi, Afganistan'a ilk geldiği zaman evvelâ Emir Habibullah'le görüşmüş gayelerini ona iletmiş, arkasından da orada bulunan ihtilâlci Hintlilerle irtibata geçmişti. Hatta bu Hintlilerle uzun müzakerelerde bulunmuş ve onlar tarafından kurulduğu ilân edilen geçici Hindistan hükûmetinde Hindistan'dan sorumlu Bakan olarak bulunmayı bile kabul etmişti. Böylece Mahmudul Hasan'ın temsilcisi Muhammed Mian Afganistan'a gelinceye kadar şartları ve durumu değerlendirmiş ve Kabil'deki Osmanlı-Alman heyetiyle birlikte müşterek bir strateji tesbit etmişlerdi. [12] Biraz sonra geniş olarak verilecek olan "İpek Mektuplar" (üç tane) da bu çalışmaların bir neticesi idi.

İpekten mendiller üstüne yazıldıkları için bu isimle anılan ve Ubeydullah Sindi ve Muhammed Mian'ın kaleme aldıkları bu mektupların ilki, Hindistan'da tanınmış bir âlim olan Şeyh Abdurrahim'e, diğer ikisi de Hicaz'da bulunan ve hareketin beyni durumundaki Mahmudul Hasan'a hitaben yazılmıştı. Mektuplar Afganistan'daki son gelişmeleri bildirdikten sonra kurulan geçici Hindistan hükûmetini açıklıyor ve nihayet İngilizleri Hindistan'dan çıkarmak için gerekli olan "Allah'ın Ordusu yahut Kurtuluş Ordusu"nu kurmak için yapılması istenen çalışmaları anlatıyordu. Şeyh Abdurrahim'e yazılan mektup, aynı zamanda ondan Mahmudul Hasan'ın mektubunu da sahibine ulaştırmasını istiyor ve gerek bu konuda, gerekse kendisinden yapılması beklenen hususi maddeleri ihtiva ediyordu. Mahmudul Hasan'a hitaben yazılanlar ise daha yumuşak bir tonda, detaylı olarak İngilizlere karşı uygulanması plânlanan hareketi açıklıyordu. Buna göre, harekete katılanlar, "gayesi yeryüzündeki bütün Müslümanları gayri Müslim zulmünden kurtaracak olan bir ordu kurma aşamasında" idiler. Bu ordu, Kabil'de İngilizlere karşı faaliyet gösteren başka gruplarla da işbirliği yapacak ve bu yolda bütün imkanları kullanacaktı. Ordu'nun merkezi Medine olacak, fakat İstanbul, Tahran ve Kabil gibi önemli şehirlerde şubeleri bulunacaktı. Bu ordunun en büyük kumandanı Medine'de bulunan Mahmudul Hasan'dı ve Ubeydullah Sindi de Kabil'de ona vekâlet edecekti. Kurtuluş Ordusu'nun diğer büyük rütbeleri, farklı İslâm memleketlerindeki meselâ Enver Paşa gibi güvenilir ve tanınmış isimlere verilmişti. Yakın plânda mesâisi beklenilen görevliler ise daha çok Hindistan'dan seçilmişti ve bunlar genelde Mahmudul Hasan ile Ubeydullah Sindi'nin tanıdığı ve güvendiği isimlerdi. Bunların arasında Dr. Ansari, Ebul Kelâm Azad ve Hasret Muhani gibi ünlü isimler de vardı. Mektupta dikkat çeken bir diğer nokta da, 1 Aralık 1915'de kurulduğu bildirilen geçici Hindistan hükûmeti hakkındaki bilgilerdi. Ünlü ihtilâlci Mahendra Pratap bu hükûmetin Başkanı, ünlü Pan-İslâmist Mevlana Barakatullah Başbakanı, Ubeydullah Sindi ise Hindistan bakanı idi. [13]

Şimdi bu mektupların münderacatını daha geniş bir şekilde ele alalım.

Birinci mektup :

Şeyh Abdurrahim Sahip,

Lütfen bu emaneti gecikmeden Medine'deki Hazreti Mevlâna Sahib'e (Mahmudul Hasan) ulaştırınız. Bu vazife, uğrunda gerekirse ebediyyen Hindistan'dan ayrılmanız lâzım gelebilecek derecede önemli bir vazifedir. Şayet bunu yerine getirebilecek güvenilir bir kişi bulabilirseniz ona söyleyin ki, Hazreti Mevlâna Sahip kesinlikle buraya gelmeye çalışmasın. Eğer bu sene Molla Mansur Hacca gelemezse anlasın ki Mevlâna Sahib'in buraya gelebilmesi imkânsızdır. Bu görevi ifa ettikten sonra siz de hemen buraya, benim yanıma geliniz. Bunu Allah aşkına yapınız, çünkü burada yapılacak son derece âcil işler var. Eğer Allah korusun, güvenecek birisini bulamaz iseniz ve kendiniz de gidebilecek durumda değilseniz bu konuda Panipatlı Molla Ham-

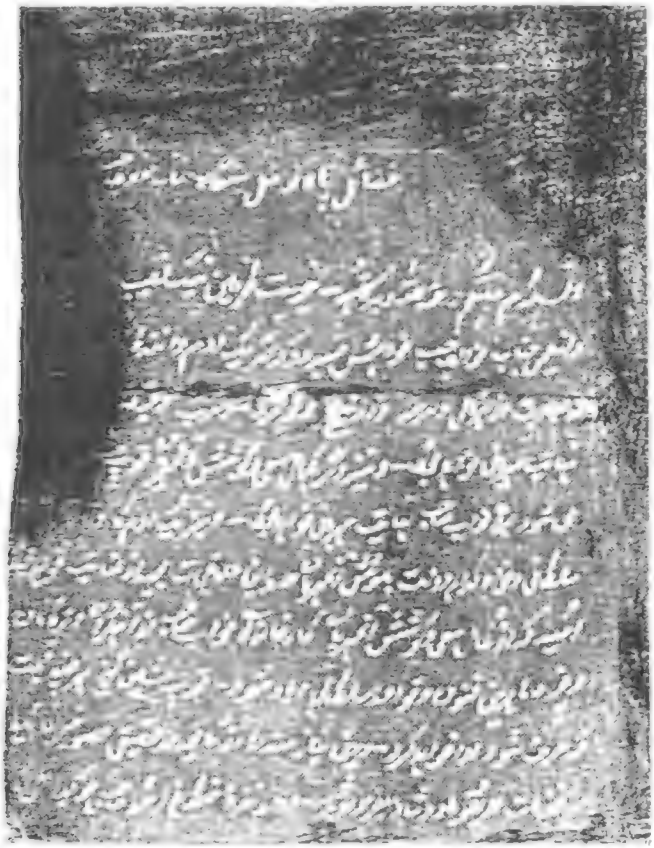

İpek Mektuplardan bir sahife

dullah'dan yararlanabilirsiniz. Mektubun Hac zamanına kadar Hazreti Mevlâna'ya mutlaka ulaşması gerekli. Ondan alınacak bilgiler ve mesajları da bize Lahorlu Molla Ahmed vasıtasıyla ulaştırınız.

İkinci Mektup :

Hazret Mevlana Sahip,

(Birkaç iltifat cümlesinden sonra...)

Size Cidde'den sonra neler olduğunu anlatayım. Güvenlik içinde Bombay'a ulaştık... Allah'a hamd olsun. Mevlâna Murtaza bu işin mümkün olamayacağını düşündüğünden onu aramıza almadık. Bu arada bizi karşılamaya gelen Molla Zahur Sahib'le görüştük. Rander'de teberru toplama işimiz Syed Sahib'in muhalefeti yüzünden pek başarılı olamadı. Galipname'yi gösterdiğimiz Gazi Sahip bizi desteklemeye söz verdi... Hasret Muhani ve Ebul Kelâm Azad ile de görüştüm. Onlardan pek fayda yok. Geriye dönmemeye kararlı olduğum için Hindistan'daki turumu tamamladıktan sonra Yağıstan'a gittim. Burada Galipname'nin müthiş tesiri oldu... Yağıstan'da bir ay kadar kaldıktan sonra Kabil'e ulaştım... Burada vaziyet şu şekildedir: Cihad fetvaları ile Türk ve Alman ajanları buraya geldi. Çok iyi karşılanmalarına rağmen, ne yazık ki istediklerini elde edemediler. Bunun sebebi şu idi; tarafsızlık zamanında Türkiye'nin İran ve Afganistan'ı bu konuda hazırlaması, silâh ve diğer gerekli malzemeler ile desteklemesi ve nihayet onlarla bir ittifak yapması gerekirken bütün bunlar yapılmamış. Bu durumda Afganlılar böyle büyük bir savaşa girebilecek derecede imkânlara sahip olmadıkları gibi, onlara destek verecek kimse de yok. Bu yüzden Afganistan savaşa giremez. Ancak eğer destek, toprak bütünlüğü ve ihtiyaç duyulan her türlü malzeme garantisi verilirse Afganistan savaşa girmeye hazırdır. Buna rağmen Serdar Naibü's-Saltanat (Nasrullah Han) sınır bölgesindeki kabileler... üzerindeki nüfuzunu kullanarak onları şuurlandırmakta ve savaş durumunda onların desteğini almaya çalışmaktadır. Bu çalışma bitmek üzere. Alman heyeti de geri döndü, fakat Türkler hâlâ buradalar. Bu görevlilerin hazırlıksız ve elleri boş gelmeleri son derece garip bir şey. Bu şartlar altında ne yapılır. Mevlâna Nazım sıhhattedir. İngilizlerin aleyhdeki bütün gayretlerine rağmen Afgan hükûmeti ile arası çok iyidir. Burada bulunan bazı diğer ihtilâlci Hindliler de serbestçe dolaşmaktadırlar. Bunların burada yaptığı işler de şöyledir: Hindistan'ı kurtarmak için bir teşkilât kurmuşlar. Bu teşkilâtın başkanı Kabil'de bulunan bir Hindli Raca. Avrupa'dan buraya gelirken beraberinde hem Alman Kayzer'inden hem de Osmanlı Sultan'ından birer itimatname getirdi. Mevlâna Nazım ve Mevlâna Barakatullah onun teşkilâtında yer almaktadır. Bu teşkilat Hindistan'ın muhtelif yerlerinde organize olmak ve diğer ülkelerle ittifak yapmak için harekete geçmiş bulunmaktadır. Bu alanda bazı mesafeler de alınmıştır. Bu teşkilâtın en dinamik üyeleri buradaki öğrencilerdir ki, bunlardan bazıları İstanbul'a uğradıktan sonra inşallah sizi de ziyarete geleceklerdir.

Diğer bir cemaat ise özel olarak kurulan ve askerî prensipler ile çalışacak olan el-Cunudu'r-Rabbaniyye teşkilâtıdır. İlk hedefi de Müslüman idareciler arasında bir birlik oluşturmaktır. Siz askerî ifadelerle General diyebileceğimiz bir konumda bu teşkilâtın lideri olarak tayin edildiniz. Medine de bu teşkilatın hakiki merkezi olacak. Siz Medine'de olduğunuza göre, orada Osmanlı Devleti (Büyük Hilafet merkezi), İran ve Afganistan ile ittifak oluşturmaya çalışmalısınız. Eğer yukarıda belirtilen şartlar ve ihtiyaçlar sağlanırsa Afganistan savaşa dahil olacaktır. Lütfen bunları en çabuk yoldan Osmanlılar'a bildiriniz, zira Hindistan'da kâfirlere karşı tesirli bir darbenin indirilmesi ancak bu şekilde mümkün olacaktır... Hindistan'daki bir kısım ulema sizi geriye davet ediyorlar, fakat kesinlikle böyle bir daveti kabul edip Hindistan'a gelmeyiniz. Ben sizin yanınıza gelmeye çalışıyorum.

İyi dilekler ve selâmlar vs..

Ubeydullah Sindi'nin mektubu ise, Cünudu'r-Rabbaniyyenin (Kurtuluş Ordusunun) ayrıntılı bir teşkilâtlanmasını ihtiva ediyordu.

İslam Kurtuluş Ordusu, (el-Cünudu'r-Rabbaniyye)

Gayesi : Müslüman ülkelerin İttihadı ve Kurtuluşu

Aslî merkez : Medine

Faaliyet Merkezleri : İstanbul, Tahran ve Kabil

Diğer merkezler : Kâfir nüfuzu altındaki diğer Müslüman ülkelerin başkentleri

Merkezlerin faaliyet bölgeleri;

İstanbul : Avrupa ve Afrika

Tahran : Orta Asya
Kabil : Hindistan

Kurtuluş Ordusu'nun Hâmileri ve Manevî Liderleri:

1- Osmanlı Sultanı ve Müslümanların Halifesi
2- İran Şahı Ahmed
3- Afganistan Emiri Habibullah Han

Kurtuluş Ordusu'nun Mareşalleri

1- Enver Paşa
2- Osmanlı Veliahtı
3- Osmanlı Başbakanı
4- Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa
5- Mekke Şerifi (o sırada henüz isyan etmemişti)
6- Afganistan Emiri'nin Nâibi Nasrullah Han
7- Emirin yardımcısı Mayatullah Han
8- Haydarabad Nizamı
9- Bhopal Emiri
10- Rampur Nevabı
11- Bahavalpur Nevabı

Kurtuluş Ordusu'nun Generalleri

1- Sultanu'l-Ulema Hazreti Mevlana Sahip (Mahmudul Hasan)
2- Mevlana Ubeydullah Sahip, Kabil'de

Kurtuluş Ordusu'nun Kor Generalleri

1- Mevlâna Muhyiddin Han
2- Mevlâna Abdurrahim Han
3- Mevlâna Gulam Muhammed
4- Mevlâna Tac Muhammed
5- Mevlâna Hüseyin Ahmed (Medine)
6- Mevlâna Hamdullah
7- Dr. Ensari
8- Hekim Abdurrezzak
9- Babralılı Molla Sahip
10- Kohistan'lı Molla
11- Bacaur'lu Can Sahip
12- Molla İbrahim (Kamvi)
13- Molla Muhammed Mian
14- Hacı Said Ahmed Ambetvi
15- Şeyh Abdulaziz Şaviş (Mısırlı ve Genç Türk hareketinin önemli isimlerinden)
16- Molla Abdulkerim Sahip
17- Şeyh Abdulaziz (Rahimabad)
18- Molla Abdurrahim Azimabadi
19- Molla Abdullah (Gazipur)
20- Nevab Zamirüddin Ahmed
21- Molla Abdulbari Sahip

Bunlardan sonra Ordunun diğer alt rütbelerine de çoğunluğu Hindistanlı olmak üzere yaklaşık elli isim sıralanmıştı.

Mektupta ayrıca, kurulan Hindistan geçici Hükûmeti ile ilgili bilgiler vardı. Hükûmetin Başkanı olan Mahendra Pratap ile Başbakan Mevlâna Barakatullah'ın Afganistan'a gelinceye kadar olan çalışmaları anlatılıyor ve onlarla İslâm menfaatleri gözetilmek kaydıyla bir antlaşma yapıldığı belirtiliyordu. Buna göre,

1- Günlerce süren müzakerelerden sonra, geçici hükûmet eğer Afganistan savaşa dahil olursa Afganistan Emiri'nin veliahtının Hindistan kralı olmasını kabul ediyordu. Bu gelişme Afganistan Emiri'ne iletilmiş, fakat Emir henüz savaşa dahil olmadığı için bu mesele sonraya bırakılmıştı.

2- Hindu ve Müslümanlardan oluşan bir heyet geçici hükümet adına görüşmelerde bulunmak üzere Rusya'ya gitmiş ve faydalı neticelerle dönmüştü.

3- Aynı gaye ile bir başka heyet İstanbul ve Berlin'e gitmek üzere yola çıkmıştı ve onların da çok iyi sonuçlarla dönecekleri ümid ediliyordu.

4- Hindistan'a gönderilen heyet pek başarılı olamamıştı ve ikinci bir heyet daha gönderilecekti.

5- Japonya ve Çin'e de bir heyet gönderilmek üzere idi.

6- Bir kaç gün içinde Berlin'e diğer bir heyet daha gönderilecekti.

Son olarak, Ubeydullah Sindi, Kabil'deki Alman Büyükelçisi ile çok iyi ilişkiler içinde olduğunu ve bunun da İslâm davasına faydalı olabileceğini belirtiyor ve kendisinin geçici hükûmette Hindistan bakanı olarak yer aldığını bildiriyordu.

Böylesine büyük hayallerle dolu olan mektuplar sahiplerine ulaştırılmak için hemen gönderildi. Ancak durumdan haberdar olan bir kişinin ihbarıyla İngilizler çok geçmeden mektupları ele geçirdiler ve böylece daha işin başında bütün planlar açığa çıktı. Akabinde Kurtuluş Ordusunda isimleri geçen ve o sırada henüz Hindistan'da bulunan bir çok kişi tutuklandı. Keza Ubeydullah Sindi de İngilizlerin baskısıyla Afganistan'da tutuklandı. Öte yandan Mekke Şerifi'nin Osmanlılara karşı isyan etmesi de Mekke'de bulunan Mahmudul Hasan'ın da planlarını bozmuştu. Nitekim İngilizlerin teşvikiyle Şerif Hüseyin Mahmudul Hasan'ı tutuklattı ve akabinde İngilizlere teslim etti. Mahmudul Hasan daha sonra üç arkadaşıyla beraber Malta'ya sürgün edildi. [14]

Bütün bu gelişmelerle, Medine'deki görüşmeler dışında, Enver Paşa ve arkadaşlarının rolünün ne kadar olduğunu ortaya koyabilmek için elimizde yeterli bilgi yok. Fakat böylesine büyük, çok taraflı bir beynelmilel bir projenin sadece bir kaç kişinin hayal dünyasından çıkmış olmasını düşünmek de oldukça zor görünmektedir. Ancak Ubeydullah Sindi'nin maceralı hayatı ve ihtilâlci kafası dikkate alınırsa, yine de büyük oranda bu projeden onun sorumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte projenin hiç bir garanti olmadan sadece tahminler ve beklentiler üzerine kurulu olduğunu da ifade etmek gerekir. Zira neredeyse bütün plân Osmanlılar ve Almanların Afganistan'a aktif destek sağlamaları üzerine kurulu idi ki o günkü şartlarda en azından Osmanlılar açısından bunu yapabilmek için fırsat kaçırılmıştı ve mümkün değildi. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birisi, belki de en önemlisi, bu gelişmelerin genelde Hindistan'da Diyubendiler olarak bilinen bir dinî eğitim geleneğine sahip kişiler tarafın-

dan organize edilmesidir. Zira Diyubendiler hem köklü bir geleneğe dayanmaları, hem de ta başından biri Hindistan'da İngiliz hâkimiyetine karşı olmaları ile tanınırlar. Her ne kadar Diyubendi medresesi fiilen 1867'de faaliyete başlamış olsa da, buraya mensup olanlar ta Şah Veliullah (1703-1762) ve oğlu Şah Abdulaziz'den (1746-1824) beri gelen radikal düşüncelerin mirascısı idiler.[15] Bu gelenekte önemli yeri olan ve Şah Veliullah'ın torunu Mevlâna İshak 1841'de Osmanlı hâkimiyetinde olan Hicaz'a göç etmiş ve daha o zamanlarda Osmanlılarla iş birliği imkânlarını geliştirmeye çalışmıştı. [16] Ancak bu anlayıştaki ulemanın 1857 Büyük Hind Ayaklanmasındaki rollerinden dolayı İngilizler tarafından sert bir muameleye tâbi tutulmaları, onları en azından zahiren sinmiş görünmeye mecbur etmişti.[17] Bu andan sonra toparlanabilmek için bir on senenin akabinde Veliullahi ulema, Müslümanların Hindistan'da bir toplum olarak varlıklarını devam ettirebilmelerinin en azından belli bir süre ancak kendi içlerine dönmeleri ve eğitime ağırlık vermeleri gerektiği anancıyle Diyubend medresesini açmışlar ve siyasi meselelerden uzak durmaya çalışmışlardı. Bununla birlikte Diyubendi ulema Mevlana Muhammed İshak'la başlayan Osmanlı irtibatını da bırakmamışlar ve özellikle Sultan II. Abdulhamid devrinde mümkün olduğu kadar gizli olmak kaydıyla bunu daha da ilerletmişlerdi.[18] Ayrıca Diyubendi uleması Osmanlı hilâfetinin meşruluğu noktasında Hindistan'daki en önemli teorik desteği sağlıyordu. Bu açıdan kısaca ifade etmek gerekirse, Diyubendi uleması kökleri Şah Abdulaziz'e kadar giden bir düşünceyle şartlar ve imkânların olgunlaşması halinde hep İngilizleri Hindistan'dan kovmak hayaliyle yaşamışlardı. Bunun için de en tabiî olarak Osmanlı devleti ve Halife ile iş birliği yapılacaktı ve onların desteği sağlanacaktı. Öyle anlaşılıyor ki, I. Dünya Savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin karşı karşıya gelmeleri Diyubendilere bu işareti verdi. Ancak gelişmelerin gösterdiği üzere bu beklentilerini gerçekleştirebilmek için hazırlıksız yakalanmışlardı. Bir kere savaş öncesindeki hayati önem taşıyan bir kaç aylık dönemde İngilizler son derece dikkatli ve yerinde tedbirlerle doğabilecek her türlü gelişmelere karşı tedbirlerini çoktan almışlardı. Bir başka deyişle herşey için çok geç kalınmış ve çok geç başlanmıştı. Bunun sonucu olarak da en azından yarım asırdan beri olgunlaştırılmaya çalışılan bir düşünce o günkü şartlar içerisinde bir ham hayal olmaktan ileri gidemedi. ☆

1 Bundan önceki bir çalışmamızda, savaşa giden yolda Osmanlılar, Almanlar ve İngilizler'in Hindistan Müslümanlarına yaklaşımını ve özellikle İngilizler'in her hangi bir tehlike ile karşılaşmamak için aldıkları bütün tedbirleri geniş olarak değerlendirmiştik. Bu bakımdan burada tekrar etmeyeceğiz. Ancak yeri gelmişken söylemekte fayda var ki, savaş öncesi Hindıstan şartları düşünüldüğünde, hilafetin kaldırılışı ile ilgili tartışmalar arasında, neden cihâd ilânına Hindıstan Müslümanları beklenen ilgiyi göstermedi, sorusu pek gerçekci ve geçerli görünmemektedir. Bkz. A. Özcan, *Pan-İslamizm, Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere, 1878-1914*, İstanbul 1992, bl. V.

2 İngilizlerin üzerinde hassasiyetle durdukları bu konu hakkında mevcut Türkçe kaynaklarda bir bilgiye rastlayamadım. (Fakat 1914'den sonraya ait açılmamış arşiv belgelerinde olması kuvvetle muhtemeldir.) Bu bakımdan burada anlatılan hadiseler İngiliz ve Hindistan kaynaklarına dayanmaktadır.

3 Bu konuda bkz. N.K. Baroah, *India and Official Germany 1886-1914*, Bern, 1977, s. 167-213; ayrıca bkz. F. Ahmad, "1914-1915 Yıllarında İstanbul'da Hind Milliyetçi Devrimcileri", *Yapıt*, No. 6, 1984, s. 5-15.

4 Bu kabilelerin İngilizlerle mücadeleleri için bkz. Lal Baha, *NWFP Administration Under British Rule 1901-1919*, İslamabad 1978.

5 Seyid Ahmed Şehid ve mücahitleri için bkz. Qeyamuddin Ahmad, *The Wahhabi Movement in India*, Calcutta 1966.

6 Bu öğrencilerden biri, Zafer Hasan Aybek, daha sonra Türkiye'ye yerleşti ve Türk vatandaşı oldu. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı ve 1988'de vefat etti. Olaylar ve öğrencilerin maceraları için bkz. Zafer Hasan Aybek, *Ab Biti*, Lahore ty, s. 21-63.

7 Home Political, D. January, 1916, *National Archives of India, (NAI)*. Dr. Muhammed Ensari Balkan Savaşları sırasında Türkiye'ye yardım için gelen Hindistan Kızılay heyetinin başkanıydı. Hayatı ve mücadelesi için bkz. M. Hasan, *A Nationalist Conscience; M.A. Ansari, the Congress and the Raj*, N. Delhi 1985.

8 Home, Political, D. January 1916, NAI; Galipname etrafında gelişen olayların detayı için bkz. L/P. S/10/633, nr. 4260, Part I, 1916, India Office Record, Londra, (IOR).

9 P.C. Bamford, Histories of the *Non-Cooperation and Khilafat Movements, (Resmi yayın)*, Delhi 1925, s. 124; *Sedition Committee Report*, 1918, (Tıpkı basımı, N. Delhi 1973), s. 17. Galip (Pasınler) Paşa 1888'de Harb Okulundan mezun oldu. 1915'de Hicaz Vali ve Komutanlığına getirildi. Şerif Hüseyin'in isyanından sonra İngilizlere esir oldu. 1920'de Ankara'ya geldi, bürokrasinin çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra 1968'de vefat etti.

10 I. Husain Qureshi, *Ulama in Politics*, Karachi, 1972, 251.

11 *Sedition Committee Report*, s. 178-179.

12 Ubeydullah Sindi'nin Afganistan'daki faaliyetleri için bkz. M. O'Dwyer, *India as I knew it (1885-1925)*, London 1925, s. 172-180.

13 Foreign Department, Frontier, A, 1918, nr. 241-430, NAI; Y. D. Prasad, *Indian muslims and World War I*, N. Delhi 1985, s. 135-149. Şerif Hüseyin, isyan ettikten sonra Mahmudul Hasan'dan kendisini destekleyen bir fetva imzalamasını istemiş, kabul etmeyince hemen İngilizlere teslim etmiştir. İngilizler Mahmudul Hasan'ı sorguladıktan sonra, o sırada esir edilmiş olan Galip Paşa'yı da aynı konuda sorgulamışlar ve Galip Paşa sözü geçen Galipname'yi kabul etmiştır, *Sedition Committee Report*, s. 179.

14 I. Husain Qureshi, age., s. 251-252; *Sedition Committee Report*, s, 179.

15 Diyubend medresesi ve Hindistan'daki yeri için bkz, B. Metcalf, *Islamic Revival in British India, Deoband 1860-1900*, N. Jersey, 1982.

16 Mevlâna Muhammed İshak için bkz, A. Ahmad, *Studies in Islamic Culture, in the Indian Environment*, Oxford 1964, s. 63; I. Husain Qureshi, *age.* 219-220.

17 1857 olayları ve sonrasında Müslümanların durumunu işleyen literatür oldukça fazladır. Meselâ bkz. *A History of Freedom Movement, V*, Karachi 1957; W. Hunter, *The Indian Musulmans*, Lahore, 1974 (tıpkı basım).

18 Sultan II. Abdulhamid devrinde Diyubendilerin Osmanlılar ile ilişkileri için bkz. A. Özcan, *age.*, s. 92-115, vd.

Çırağan Hadisesi Bir İngiliz Tertibi midir?

YRD. DOÇ. DR. HÜSEYİN ÇELİK

Yüz yirmi dört yıl önce 20 Mayıs 1878 tarihinde meydana gelen Çırağan hadisesi, yakınçağ Türk tarihinin üzerinde en fazla spekülasyon yapılan konularından biridir. Olayın kahramanı Ali Suavi Efendi'nin şahsı gibi, Çırağan hadisesi ile ilgili olarak da birbiriyle taban tabana zıt hükümler verilmiş, üzerinde yorumlar yapılmıştır. Bazı yorumlara göre Ali Suavi bir İngiliz ajanı idi ve bu hadiseyi onların desteği ile gerçekleştirdi. Bazı yazarlar hadisenin ortaya çıktığı kadarıyla basit olmadığını, aslında tertipçileri arasında yüksek rütbeli subayların ve bakanların da bulunduğu bir komplo olduğunu ancak küçük bir hesap hatasından dolayı başarısız olduğunu iddia ederlerken, diğer bir kısım yazar olayın Ali Suavi'nin basit bir maceracı olarak değerlendirirler. Namık Kemal, Suavi'nin bu hareketi Ruslar namına yaptığını söyler. Olayı, Sultan Abdulhamid'in, ağabeyi Sultan V.Murad'ı ortadan kaldırmak için, düzenlediğini söyleyenler bile vardır.

Yukarıdaki iddiaları sorgulamadan önce olayı ana hatlarıyla hatırlatmakta yarar vardır:

18 Cemaziyelevvel 1295 (20 Mayıs 1878) tarihinde Ali Suavi Efendi, daha önce organize ettiği birkaç yüz muhacir ile Çırağan Sarayı'nı basmış, nöbetçileri etkisiz hale getirerek Sultan Murad'ın harem dairesine girmiş ve "*Mahlı*" Sultan'ın kolundan tutup, "*Sultan murad çok yaşa*" naralarıyla onu dışarıya çıkarmaya çalışırken Beşiktaş Zabıta Amiri Hasan Paşa, askerlerle beraber olay yerine gelmiş, askerlerle muhacirler arasında meydana gelen çatışmada 23 muhacir ölmüş, 15'i yaralanmış ve bu arada Ali Suavi Hasan Paşa'nın kafasına vurduğu sopa darbesiyle öldürülmüştür. Sağ kalan muhacirler askerlerce kuşatılmış ve tutuklanmışlardır.

Çırağan hadisesinin meydana gelişini iki cepheden incelemek mümkündür. Bunlardan biri Suavi'nin şahsiyeti ve mizacıyle ilgili, diğeri sosyal ve siyasi sebeplerle ilgilidir.

Ali Suavi 1867 yılında Mustafa Fazıl Paşa'nın teşviki ile Avrupa'ya kaçmış, Londra'da, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olarak *Muhbir* Gazetesini çıkarmış, arkadaşlarının çıkardığı *Hürriyet* Gazetesine yazılar yazmış ve onlarla arasının açılması neticesinde Paris'e çekilerek tamamen kendisine ait olan *Ulûm* Gazetesini el yazısı ile yayınlamıştır. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı dolayısıyla Paris'den ayrılarak Lyon ve Marsilya'da "*Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*" isimli dergiyi çıkarmış, 1871 yılı başlarında Paris'e yeniden dönmüş ve 1876 yılı Kasımında yurda dönünceye kadar orada çeşitli eserler yayınlamakla meşgul olmuştur.

Ali Suavi'nin Londra'da meşhur Türk dostu David Urquhart'la tanışması ve onun yakın çevresine girmesi Mustafa Fazıl Paşa ve diğer arkadaşları ile arasının açılmasına sebep olan faktörlerin başında gelir. Çünkü Urquhart Mustafa Fazıl Paşa'yı en sert şekilde tenkit eden onun fikirlerini Osmanlı Devleti için tehlikeli bulan, şahsı için *"sefih", "her türlü idrakten mahrum", "muazzam servetini Paris'te Avrupa'nın bütün pisliklerine bulaşarak harcayan ve Türk karakterinden zerre kadar iz taşımayan"*[1] ifadelerini kullanan bir kimsedir. Suavi sadece Urquhart ile değil, onun kurduğu ve 1876 yılında İngiltere'de 21 şubesi bulunan Foreign Affairs Committees (Dış İşler Komiteleri)in mensuplarıyla da samimi dostluk ilişkileri kurmuştur.[2] Bu komiteler İngiltere kamuoyunda hemen her meselede Türkiye'yi savunmuş ve başta Sultan Abdulaziz olmak üzere Osmanlı Devlet adamlarına, Avrupalıların Osmanlı Devleti ile ilgili entrikalarını haber veren, onların bu konuda dikkatlerini çeken yüzlerce mektup yazmışlardır. Bu mektuplar yakında tarafı-

Hakan Akçaoğlu Koleksiyonu

mızdan yayınlanacaktır.

Ali Suavi, Sultan Abdulhamid'in iradesiyle 1876 Kasım'ında yurda döner dönmez mabeyne alınmış, Sultan'ın kitapçıbaşılığına ve Şehzadelerin hocalığına tayin edilmiştir.[3] Ardından 1 Şubat 1877 tarihinde Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) müdürlüğüne atanmıştır.[4] Avrupaî tarzdaki ilk Türk okullarından biri olan Mekteb-i Sultani'de, Suavi bir hayli radikal değişiklikler yapmıştır. Okuldaki kozmopolit havayı millileştirme ve İslamîleştirme yönünde faaliyet gösteren Suavi bu yüzden Batılı elçilikleri hatta Maarif Nazırı Münif Paşa'yı karşısına almıştır. Yaptığı değişiklikleri bir rapor halinde Padişaha arzeden Suavi, aynı raporda Münif Paşa'yı faaliyetlerine engel olduğu için şikayet etmiştir.[5]

Sultan Suavi'yi, dönemin Batılı tarzdaki en yüksek eğitim müessesesinin başına tayin ederek onun yıllarca sadece yazdığı, söylediği şeyleri icra etmesine fırsat vermişti. Bu arada o sadece Mekteb-i Sultani Müdürü değil, aynı zamanda İstanbul'daki Selatin Camilerinin kürsülerinde halka hitap eden, sıkıntılara çareler öneren bir vaizdir. Muhacirlere yardım cemiyetleri ile ilgileniyor, gazetelerdeki makaleleriyle halkı devam eden Osmanlı-Rus savaşı karşısında cesaretlendiriliyor, Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan daha güçlü olduğuna halkı inandırmağa çalışıyordu. Diğer taraftan başta Butler Johnstone[6] olmak üzere, Avrupa'dan gelen Türk dostu misafirleriyle beraber Rusya'ya boyun eğilmemesi hususunda devlet adamları ile görüşmeler yapıyordu. Bütün bunlara Macaristan halkının gösterdiği dostluğa karşılık verme gayretinin başındaki kimse olduğunu da ilave etmek lazım.

Bu dönemde, *"İzzetlü"*, *"Devletlü"* olarak vasıflandırılan Ali Suavi, gerek okuldaki radikal tavrı gerekse gazetelerde İngiltere aleyhinde yazdığı yazılarla üzerine şimşekleri çekmiştir. Onun *Vakit* Gazetesinde İngiltere aleyhine yazdığı bir seri yazı[7] İngiltere Büyükelçisi Henry Layard'ın, onun görevden alınması için Babıâli'nin kapısına dayanmasına sebep olmuştur. Elçi, 2 Kasım 1877 tarihli raporunda[8] onun görevden alınacağına dair Sadrazam'dan söz aldığını, 14 Aralık 1877 tarihli raporunda[9] ise Suavi'nin görevinden azledildiğini ve Bombay'a konsolos olarak gönderilmesine mani olduğunu bildirir. Aslında Sultan, Suavi'yi görevden alırken bir hayli tereddüt etmiş olmalıdır. Çünkü onun görevden alınması için, Sultan'a arz edilen yazının tarihi ile iradenin çıkması arasında 34 günlük bir süre vardır.[10]

Görevden alınan Ali Suavi, başka bir göreve de tayin edilmemiştir. İkbalini kaybeden Suavi'ye artık gazeteler de sütunlarını kapamıştır. Yurda dönerken büyük çapta Le Play ve David Urquhart'ın tesir ve telkinleriyle tam bir muhafazakar olan Suavi, yaratılışı itibarı ile kendi haline bırakılmışlığa, unutulmuşluğa tahammül edemezdi.

O, iyilik ve destek gördüğü insanlara her zaman, her konuda, hele inandığı fikirlere ters düşüyorlarsa, sonuna kadar sadık kalmayı kabullenen bir tip değildir. M. Fazıl Paşa'nın parasıyla çıkardığı *Muhbir* Gazetesinde ona ters düşen fikirlere yer vermiş, aynı gazetede Paşa'nın düşmanlarına isim vermeden övgüler yağdırmıştır. Babıâli'nin aleyhinde yazmaması için Hidiv İsmail Paşa'nın kendisine verdiği paraya rağmen susmamıştır. Bu açıdan biraz uzlaşmaz ve hırçın bir mizaca sahip olan Suavi, Sultan Abdülhamid kendisini affedip bazı görevlere getirdi diye ona da her konuda itaat etme mecburiyeti hissetmemiştir. Bu tavrı, kimine göre nankörlük, kimine göre de izzet-i nefis sahibi olmaktır.

Galatasaray'ın müdürlüğünden azledilen Suavi, artık Sultan Abdülhamid'i *"ateist ve Rus ajanı"* olarak nitelediği Münif Paşa'yı kendisine karşı destekleyen, yabancı elçilerin baskısına boyun eğen biri olarak görmekteydi. Sultan'a okul'un ıslahı ile ilgili olarak sunduğu raporda, okuldaki zararlı unsurları temizlediğini bildirmiş ve bunları önce Allah'a sonra Padişah'a güvenerek yaptığını arz etmiştir. Bu durumda o, kendisini milli ve İslamî bünyeye zararlı unsurlarla mücadele ettiği için azledilmiş bir mağdur, zulme uğramış biri olarak görebilirdi. Eğer yapılan zulüm ise bu zulmün aslî sorumlusu, son karar mercii olan Sultan Abdülhamid'ti. Suavi aynı

zamanda son derece mağrur bir insandır. Kendisine göre, o, sözü dinlenecek, hatırı sayılacak bir insandır. Fakat birdenbire boşluğa itilmesi onu kahretmiş olmalıdır. Kanaatimizce Suavi, 1878 yılı başından 20 Mayıs'a kadar geçen beş aylık sürede hayatının en zor dönemini geçirmiştir. Ve hemen belirtelim ki, bu her an galeyan halindeki adamı boş bırakmak en büyük hata idi. Belli bir görevi varken bile her gittiği yerde idareye karşı olan şikayetlere öncülük etmiş, cemiyetçilik yapmış olan Suavi, boşlukta kalacak, kendini tam bir yalnızlık, terkedilmişlik ve unutulmuşluk içinde melankoliye kaptırıp bir köşede ağır ağır sönecek yaratılışta bir insan değildi.

Çırağan Hadisesini hazırlayan sosyal ve siyasi sebeplere gelince:

Suavi'nin kendisi Anadolu'lu olduğu halde, Rumeli'lilerle kader birliği etmiştir. O Filibe'de bulunduğu yıllarda çok sevilmiş olmalı ki, Filibeli dostları ölümüne kadar kendisi ile beraber oldular. Avrupa'da iken bile onlarla yazışıyor, haberleşiyordu. Çırağan Hadisesi'nden sonra Divan-ı Harp kararıyla mahkûm edilenlerin dörtte üçü Filibelidir.

93 Harbiyle beraber binlerce Rumelili göçmen perişan vaziyette İstanbul'a doluşmuştu. Savaştaki bozgun yetmiyormuş gibi yapılan ateşkes antlaşması ve Ayastafanos Muahedesi Osmanlı'nın Rumeli'deki varlığını büyük nisbette sona erdirmişti.

Suavi, Avrupa'da iken yazdığı Fransızca eserlerde hep Balkanlardaki Müslüman-Türk halkının haklılığını, mazlumluğunu savunmuştur. Şimdi o bölgede Rus ve Rus'un himâye ettiklerinin hakimiyeti vardı. Rusya'nın galibiyetinden dolayı şımaran Balkan Hıristiyanları Müslümanları perişan etmişti. Çar, Savaş'ı kutsal bir savaş şekline sokmuş, Romanyalısından Sırplısına kadar bütün Ortodoksları yanına almıştı.

Rus Çarı, Islav milliyetçiliği nâmına kutsal savaş ilan ederken, Suavi ve ekibi Sultan Abdulhamid'in bütün Müslümanlara mukaddes cihat çağrısında bulunmasını istemişlerdir. Ancak bu yapılmamış, çok ağır hükümler ihtiva eden Edirne Ateşkes Antlaşması ve ardından Ayastefanos Muahedesi imzalanmıştır.

Suavi, mütarekeyi ve antlaşmayı bir teslimiyet olarak görmüştür. O'na göre Sultan Abdulhamid elindeki avantajlarını kullanmamıştır. Halbuki Osmanlı Sultanı'nın Büyük gücü ve prestiji vardır. O, padişahın bu gücü için bir zamanlar şöyle diyordu: *" Müslümanlar Padişahı bir kral gibi itikad etmezler, kraldan çok büyük itikad ederler. Şöyle ki 'Peygamber postunda oturuyor, Peygamber vekilidir', derler. Halife, imam, emir-ilmü'minin' derler. Nazarlarında o derecedir ki Müslümanlığı Padişah muhafaza ediyor bilirler. Bu cihetle şimdi bizim padişahımız camilere gelse, minberlere çıksa, Müslümanları muharebeye davet etse ve bu davetini ilân eylese değil yalnız teba'sı, bütün dünyada Arabistan ve Türkistan ve Hindistan ve Çin'de, hâsılı Şark'ta ve Garp'ta tecemmü' olan ikiyüz milyon müslüman silahlanır, hepsi padişahın başına toplanır. Çünkü kendilerini cemaat ve padişahı imam bilirler. Padişah Londra'ya geldiği vakit Hintli bir Müslüman imamü'l-müslimînin cemalini gördüm diye sevincinden ağlamıştı".*[11]

Şüphesiz ki, o günkü şartlarda İslâm âleminin param parça vaziyetini bilen Suavi, böyle bir beklenti içersinde olmakla çok fazla iyimserdi.

Ateşkes antlaşmasına rağmen Kırcaali Halkı, Rusların Türklere vurduğu darbeyi hazmedememiş ve silahlarını bırakmamıştı. Suavi'nin çok yakın, Sultan Abdulhamid'in de eski dostu İngiliz Subay Saint Clair, Kırcaali'deki Müslüman ahalinin başında Ruslara karşı savaşmağa devam ederken, Suavi de elbette İstanbul'da bir şeyler yapmalıydı.

Yukarıda *Muhbir*'den zikrettiğimiz yazısında, halifenin Müslümanların koruyucusu olma sıfatını yitirmesi halinde, kendisine artık eski gözle bakılmayacağını da belirten Suavi için Sultan Abdülhamid artık bu noktada idi.

Suavi, bütün faaliyetleri için dinden fetvalar bulan insandır. O, haksızlık yapan zalim bir idareye itaat edilmemesini savunurken[12] de, Avrupa dönüşü, Le Play'ın Counter-revolutionist ekolünün tesiriyle, sem' u taat'çı olurken de kendisini haklı kılan dini deliller öne sürüyor, Padişah'a itaat edilmesi gerektiği fikrini savunuyordu.[13]

Suavi'nin başkaldırdığı ve yazılarının çoğunda dile getirdiği konulardan biri de "*müdahalât-ı ecnebiyye*", dış müdahalelerdir. O, idarenin Bâbıâli'den Saray'a geçmesiyle bu müdahalelerin önüne geçileceğini ümid etmiştir. Aynı müdahalelere bu sefer Saray'ın boyun eğmiş olması bu derdin devam ettiğini gösteriyordu.

Bütün bunlardan sonra Suavi, on yıl önceki haline rücu etmiş, yine tam ihtilâlci kesilmiştir. Zalim olan yöneticilere isyan etme fikri Suavi'de bir fikr-i sabit halindedir. Onun 1867 yılından itibaren bu konuda yazdıklarından bazı örnekler, bunu doğrular mahiyettedir:

"Ma'arifte terakki eden millet hukûk-i milliyeyi paymâl eden despot vükelâ üzerine ihtilâl dahi yapar.[14]

"Ey Bâbıâli, tırnaklarıyla toprak kazarak senin zevk ve sefâna para yetiştiren Türkcağızların bir kerecik eninden hazinini dinle, sonra pişman olursun ha."[15]

Suavi, Müslümanların vazifesinin "*emr-i bil-ma'rûf nehy-i ani'l-münker*" (kötülüğü engelleyen ve iyiliği emreden) olduğunu belirttikten sonra İslam tarihinden bir örnek verir. Hz. Ömer, hutbesinde, cemaate hitaben yanlış yapması halinde tavırlarının ne olacağını sorar. Sahabilerden Bilal-ı Habeşî ve Selman-ı Farisî "*yanlışta ısrar edersen seni kılıçlarımızla doğrulturuz*" demişlerdir. Hz. Ömer cemiyetinde kendisini doğrultacak insanların bulunmuş olmasından dolayı Allah'a şükr eder. Aynı konuyu teyid eden Ayet-i kerime ve hadis-i şerifler'den örnekler veren Suavi millete şöyle seslenir:

"Ey adalet isteyenler, sümüklü böcekler gibi başınızı saklayarak gezmek isterseniz hiçbir vakitte zalimler size baş çıkarttırmayacaktır. Eğer Selman ve Bilal gibi seyf-ı dermeyan, merd-ı meydan olursanız, zalimlere karşı durursunuz, insansınız, hürsünüz.

İşte miskin davranışımıza dikkat edelim de artık Hıristiyan teba'nın nâil olageldiği imtiyazâtını ve bizi fersah fersah müsabakatını çiğnememek etmeyelim.[16]

"Bugünkü za'fiyete bir sebep dahi zalimlerin harekâtına millet tarafından sükût olunmaktır."

O zalim üzerine hücum edip baltasını yani rütbe ve mansib ve servet gibi âlât-ı kudretini elinden alanlar bil-cümle ebnâ-yı vatanlarının hayat ve bekasına ve lede'l-tahkik bizzat nefs-i zalime bile hüsn-ı hizmet etmiş olur.

Eyvah eyvah ki Osmanlılara miskinlik çöktü. Erkekler karı oldu. Baltalılara sükût ve müdâhane olundu. Koca sefine-i devlet deliniyor.»[17] (Burada kullanılan "sefine" ve "balta" kelimelerini yazar cemiyette yanlış yapanlara müdahale edilmesi gerektiği ile ilgili bir hadis-i şerifften almıştır). *"Yahu, memleketimizde efkâr pek galeyana vardı. Halk aç, vatan tehlikede, hal fena, ilerisi belâlı. Bu muamele devam edip gidemez. Bugün, yarın bıçak kemiğe dayanacak. Küçük nazarla bakılan halk işte o vakit kalkar hukûkunu ve saadet-i halini kolunun kuvvetiyle almak ister. Galeyân-ı efkâr bir seyl-ı belâdır. Dünyada ne kadar esaret zinciri, ne kadar zulüm şemşiri var ise toplansa da önüne sed edilse yine hepsini kırar geçer. Fakat harekât-ı nassin nihayet dereceye varması, gazabın hudûd-ı aklı tecavüz etmesinden neş'et edeceğinden, düşmanların istemeyeceği ve en vehhâm olanların tahattur edemeyeceği şeyler gelir çıkar".*

"Eğer (idare) anlamak istemezse teba'a hakkını zorla alacaktır."[18]

"İcrâyı adalet etmek hükümetin en büyük ve birinci vazifesidir. Çünkü sebeb-i teşekkül ve bekasıdır. Devlet bu vazifesini düşünmezse ahali bittabi düşündürmeğe mecbur olur."[19]

Şüphe yok ki bir kimse zalim veya muîn-i zalimi katl ederse, şer'an katıl helâl ve kâtil mesab ve me'cûrdur.[20]

İşte *"haksızlık gördüğü ya işittiği anda sabrı yanar, ateş kesilir."*[21] Bir babanın oğlu olan Suavi, kendince mevcut durumu bir zulüm olarak görüyordu.

Ona göre hem şahsına zulmedilmişti, hem de bütün Müslümanlara.

Kanaatimizce Suavi'nin esas maksadı Sultan Murad'ı tahta çıkarmaktan çok, Sultan Abdülhamid'i indirmekti. Ancak Sultan Murad'ı tahta çıkarabilmesi halinde kendisinin doğru bulduğu fikirleri ona uygulatabileceğini de ümit etmiş olabilirdi.

İstanbul'daki açlıktan sefil ve perişan muhacirler, Suavi'nin onlar arasındaki şöhreti, Çırağan Baskınını daha da kolaylaştırmıştır. Bu hareketin, *"gazabın hudûd-ı aklı tecavüz etmesinden neş'et"* etmiş olabileceğni Suavi onbir yıl önce söylemiştir. Zira, onun bu son davranışının akılla izahı mümkün değildir. Birkaç yüz zavallı muhacir ile Padişah değiştirmek elbette ki imkânsızdı, göle maya çalmak gibi bir şeydi. Ancak *"ya tutarsa"* ihtimali vardı. Suavi galeyan halinde olan halkın, kendisinin attığı ilk kurşundan sonra arkasından geleceğini de ümit etmiş olabilirdi. Çünkü o günün İstanbul'unda buna çok müsait bir ortam vardı. Özellikle medreseliler Rus Elçiliğine yakın kimselerin iş başına getirilmesinden müthiş rahatsızdırlar. Daha 1877 Nisanında Damat Mahmut Paşa Seraskerliğe getirildi diye Medreseliler muazzam bir gösteri yapmışlardı. Layard henüz göreve başlamadan elçiliğe vekâlet eden Mr. Joleyn'ın Londra'ya yazdığı bir raporda *"kan dökülmesi her an ihtimal dahilindedir"* denmektedir.[22]

Bu, Çırağan Hadisesi'nden bir yıl önceki havayı yansıtıyordu. Layard göreve başladıktan ve Osmanlı-Rus Savaşının çıkmasından sonra yazılan başka bir raporda Osmanlıların savaşta çok kayıp vermesi halinde bir padişaha (Sultan Abdülaziz'e) tahtını kaybettiren gösteri ve ayaklanmaların yeniden başlayabileceği ve kamuoyunun çok gergin olduğu bildiriliyordu.[23]

Çırağan Hadisesi'nden sadece 22 gün önce Layard'ın Londraya gönderdiği çok gizli bir rapora göre, Rus düşmanlığı ülkede o derece şiddetli hale gelmiştir ki, birçok İslam beldesinden (Bağdat, Suriye, Mısır, Laziztan, Asya Azınlıkları), İngiltere'nin kendilerini ilhak edip korumasına dair İngiliz Elçiliğine mektuplar yazılmıştır.

Layard'a göre, eğer İngilizler iyi bir politika uygulayabilirlerse bu havadan yararlanıp Rusya'nın Osmanlı ülkesini harap etmesini engellemeye karşılık onlara her şartı kabul ettirmek mümkündü.[24]

Padişahın bizzat kendisi de, halkının dökülen bunca İslâm kanından kendisini sorumlu tuttuğunu, dolayısıyla artık sevilmediğini söylemişti.[25]

Tarihindeki en büyük darbelerinden birini yiyen Türk Milleti'nin bu şartlarda Padişahtan hoşnut olması tabiatıyla beklenemezdi.

İşte, Suavi, bu hava içerisinde yapacağı bir teşebbüsün halktan da destek görebileceğini, belki de haklı olarak, ummuştu. Toplumun galeyan halinde bulunduğu anlarda ilk adım, ilk kurşun her zaman çok mühimdi. En azından Türk tarihinde bir Patrona Halil örneği vardı.

Bütün darbeler için genel kaidedir: Darbeciler başarılı olurlarsa, kendileri iktidarda kaldıkları sürece, kahraman olurlar. Darbe başarısız olursa, vatan haini sayılırlar.

Eğer Suavi'nin darbe teşebbüsü gerçekleşseydi belki de o yine *"izzetlü"*, *"devletlü"* olacak, belki de darbenin lideri sıfatıyla Sadrazam yapılacaktı. Ancak tersi oldu ve Suavi *"hâin-i din ü devlet"* olarak Osmanlı resmi tarihinde yerini aldı.

Suavi Londra'da *Muhbir*'i çıkarırken, orada öldüğü haberleri İstanbul'da yayılmıştır. Bunun üzerine kendisine yazılan bir mektupta ölüp ölmediği sorulur. Bu-

na cevabı şudur:

"Vefata gelince, ben Suavi'yim, ölüp ölmediğimi yine benden soruyorlar. Yalnı ben ölmedim ve ölmesini de canım istemiyor. Zira görülecek işler var" diyordu. Onun göreceği son işin Çırağan Sarayı'nı basmak olacağını o zamanlar kimse aklından geçiremezdi.

Yine Paris'te çıkarmağa başladığı *"Kamusu'l-ulûm ve 'l-Ma'arif"* ansiklopedisinin 10 cilt olacağını ve 26 yılda tamamlanacağını bildirdikten sonra: *"henüz otuziki, otuzüç yaşında olup, bugüne dek ağrı sızı görmeyen, kalemiyle bunca a'dâyı din ü adalet muzmahil olacağı maznun bulunan bir Suavi'ye 26 yıl daha ömrü ilm ü adalet isteyen Allah çok mu görür?"* diyen Suavi Çırağan'daki akibetini hesaba katmamıştı.

Gelelim İngiltere'nin Çırağan Hadisesi'nde müdahalesinin olup olmadığı ve olayla ilgili diğer iddialara;

İngiliz Devlet Arşivinde gizli belgeler üzerinde yaptığımız araştırmalara göre Çırağan Hadisesi ile ilgili belgeleri, yazışmaları dört gruba ayırmak mümkündür:

1- Çırağan Hadisesi hakkında haberler, gelişmeler ve sansasyonlar. Bu arada Suavi'nin şahsı ile ilgili yorumlar.

2- Çırağan Hadisesi'nin Sultan üzerindeki tesiri, Sultan'ın içinde bulunduğu psikolojik durum.

3- Çırağan Hadisesi'nin yarattığı atmosferde cereyan eden Kıbrıs Pazarlıkları.

4- Suavi'nin İngiliz olan karısı ile ilgili bilgiler.

İngiliz Elçisi Henry Layard'ın olayla ilgili ilk raporu olayın olduğu günün tarihini taşır ve bilinenin ötesinde bir teferruat vermez. Layard olayın fazla abartıldığı kanaatindedir.[26]

Layard'ın 21 Mayıs tarihli raporu daha çok Suavi'nin kendisi ile ilgilidir. Dış İşleri Bakanı Lord Salisbury'e Suavi adını hatırlaması gerektiğini çünkü kendisinin onu Galatasaray Lisesi Müdürlüğünden aldırdığını bildiren Layard, Suavi'nin fitne çıkarmak için defalarca İstanbul'un duvarlarına afiş astırdığını, Müslümanların fanatizmini tahrik etmek için camilerde va'z ettiğini, entrikacı ve muzır bir kimse olduğunu söyler. Aynı raporda Elçi İstanbuldaki aç susuz muhacirlerin durumunu tasvir eder, bunların gerginliği artırdıklarını bildirir.[27]

Layard'ın özel evrakı arasında bulduğumuz, Mr. Carme'ye yazdığı bir mektupta olayı haber verir, yapılanları tasvip etmez, şayet hadisenin uzantıları yoksa Suavi'nin kendi hayatını yaktığını, ordunun ve halkın Padişaha sadık kalmağa devam ettiğini yazar.[28]

Layard'ın 27 Mayıs tarihli raporuna göre Çırağan Hadisesi'nin mahiyetini araştırmak ve tutukluları sorgulamak üzere Said Paşa'nın başkanlığında kurulan komisyon henüz olayın herhangi bir uzantısına rastlamamıştır. Rapora göre, İstanbul'da olayın Ruslar tarafından düzenlendiğine dair söylentiler vardır. Ancak Layard buna ihtimal vermez. Çünkü olay akşamı Suavi ile görüşen, fakat Türk olmayan birisi kendisine Suavi ve arkadaşlarının Rus düşmanlığının galeyan halinde olduğunu söylemiştir. Sözkonusu şahsın naklettiğine göre Suavi, dökülen bunca Müslüman kanından sonra Sultan Abdülhamid'in mukaddes cihad ilan etmeyip, antlaşma imzalamasını tenkit etmiştir.

Layard burada, Suavi'nin Kırcaali'de Müslümanların başında Ruslara karşı direnen ve onlara komutanlık eden Subay Saint Clair[29] ile haberleştiğini ve ikisinin kendileriyle irtibatlı olan diğer İngilizlerle aynı görüşleri paylaştıklarını belirtir.[30]

Çırağan Hadisesi'nden sonra Padişahın evhamının had safhaya çıkması ve bunun sonucu gerekirse kendisini ve çoluk çocuğunu yurt dışına kaçırması için Sultan'ın İngiliz Elçisi Layard'a sığınması, bu kritik durumda Kıbrıs'ın idaresinin İngiltere'ye bırakılması teklifinin masaya getirildiği ile ilgili İngiliz belgelerinin *Tarih ve Toplum*'un 97 ve 98. sayılarındaki iki yazımızda ele aldık.[31] Onun için burada aynı konuya dönmeyeceğiz.

Layard'ın 6 Haziran 1878 tarihli bir raporuna göre Başbakan Sadık Paşa azledilmeden önce Suavi'nin olay için Ruslardan destek aldığını söylemiştir. Bunun üzerine Layard konuyu araştırmak için Elçiliğin dragomanlarından Mr. Mannich'i görevlendirmiştir. Mr. Mannich Çırağan Hadisesi'nden sonra Harbiye vekâletine getirilen, Sultan'ın kayın biraderi Damat Mahmud Paşaya konuyu sormuş, Paşa Suavi'nin Rus ajanı olduğunu ve her ay Ruslardan 5000 Frank maaş aldığını söylemiştir.[32]

Suavi'ye İngiliz ajanı diyenlerin bir diğer dayanağı onun İngiliz bir kadınla evli olmasıdır. Suavi Çırağan Hadisesi esnasında öldürülünce, karısının İngiltere'deki ailesi resmi mercilerine müracaat ederek kızlarının durumu ile ilgili bilgi istemiş ve ülkesine dönebilmesi için İngiliz Hükümetinin yardımını talep etmiştir. Yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre Suavi'nin karısı sıradan bir İngiliz vatandaşıdır. Ajanlıkla vs. ile ilgisi yoktur. İngiliz Elçiliğinin yardımları neticesinde 24 Temmuz 1878 tarihinde İstanbul'dan ülkesine gitmek üzere ayrılmıştır.[33]

Çırağan Hadisesi ile Sultan Murad'ı Çırağan'dan kaçırmaya veya yeniden tahta çıkarmağa yönelik diğer teşebbüsler arasında bir ilgi yoktur. Cleanti Scalieri'nin Çırağan Hadisesi'nden önceki ve sonraki teşebbüsleri tamamen masonluk namına yapılmış hareketlerdir. Bu konuyu *Tarih ve Toplum*'un 99. sayısındaki yazımızda ele aldık.[34]

Çırağan Hadisesi'nden sonra Türk Basını yönetime yaranmak için Ali Suavi'ye ağza alınmayacak küfürler savurmuştur. *Basiret, Vakit, Ruzname-i Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Şark* Gazeteleri Suavi'ye karşı, kelimenin tam manasıyla zebûnküşçe bir tavır takınmışlardır. Hele Suavi'nin ikbalinin parlak olduğu günlerde sütünlarını ona sonuna kadar açan *Basiret* ve *Vakit* Gazetelerinin tavrı tam bir aydın sefaleti örneğidir.

Basiret'in sahibi Ali Efendi gazetesinde Suavi'nin Galatasaray Lisesi'ndeki icraatları alkışlamış, onun yazılarını medihler düzerek yayınlamıştır. Çırağan Hadisesi'nden bir gün önce Suavi Basiret Gazetesine çok kısa bir yazı göndermiş, bu yazıda ülkenin çok kötü durumda olduğu ancak, çözümün ise kolay olduğuna dair bir sonraki gün *Basiret*'te uzun bir yazı yayınlayacağını bildirmiştir.[35] Ertesi gün *Basiret*'te Suavi'ye ait bir yazı çıkmamış, bunun yerine Çırağan Olayı meydana gelmiştir. Ali Efendi, kendisine ve gazetesine gelecek zararı hesaba katarak Suavi'ye en bayağı iftiralar etmekten çekinmemiştir.[36] Ancak bunlar *Basiret*'in kapatılmasını ve Ali Efendi'nin Kudüs'e sürülmesini önleyememiştir. Ancak garip olan şu ki II. Meşrutiyet ilan edilip, Suavi *"Pir-i Can-Fedâ-yı Hürriyet"* ilan edilince Ali Efendi bu sefer İttihatçılara yaranmak için Çırağan Hadisesi'nin ne kadar büyük bir kahramanlık örneği olduğunu ve Ali Suavi'nin büyük bir İslam alimi ve çok parlak bir devlet adamı olduğunu yazmıştır.[37]

Çırağan Hadisesi ile ilgili bazı belgeler yayınlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Basiretçi Ali Efendi'nin II. Meşrutiyetten sonra İttihatçılara yaranmak için yazdığı eserine dayanarak Suavi'nin Taşkışla'daki askerleri ve komutanları ayarladığı görüşüne katılır.[38] Halbuki Taşkışla'nın Komutanı Mehmed Paşa'ya, Çırağan Hadisesi'ni bastırmada gösterdiği yararlılıktan dolayı bizzat Sultan II. Abdülhamid tarafından *"ikinci rütbeden bir kıt'a nişan-ı osmanî"* ihsan buyurulmuştur.[39]

Çırağan Hadisesi ile ilgili çok değişik görüş ve iddialara makalemizin hacmi endişesiyle burada yer veremiyoruz. Konu ile ilgili teferruatı tezimize havale ediyoruz.[40]

Sultan Abdulhamid, Çırağan Hadisesi'nin şokunu üzerinden atınca, vehminin cinnet derecesine vardığı bu olay esnasında Kıbrıs'ı kaybedince olayın İngilizler tarafından düzenlendiğini düşünmüştür. Nitekim bir muhtırasında bunu açıkça ifade etmiştir.[41]

Çırağan Hadisesinde Yabancı Devletlerin Parmağı

Çırağan Hadisesi'nin tertiplenmesinde İngiltere'nin bizzat elçiliği veya ajanları vasıtasıyla rolü bulunmadığını kendi gizli belgeleri göstermektedir.

İngiltere'nin 1876-1878 yıllarında Sultan Abdülhamid'e karşı olması mantıken mümkün değildir. Çünkü Sultan Abdülhamid, saltanatının bu ilk yıllarında İngilizlerin menfaatine ters düşen bir politika uygulamamıştır. Sultan Abdulhamid'in, özellikle Gladstone'un 1880'de Benjamin Disraeli'yi mağlup ederek iktidara geçmesinden sonra görülen İngiliz aleyhtarı politikası ilk yıllarındaki politikasına benzemez. Çünkü Sultan, isteseydi bile, Türk ve Müslüman düşmanı olarak tanınan Gladstone ile samimi ilişkiler kuramazdı. Sonraki yıllarda Osmanlı politikasının Almanlar lehine gelişmesinin sebepleri arasında, İngiltere'de Liberal Parti'nin Muhafazakârları mağlup ederek iktidara gelmesi ön planda rol oynamıştır.

Layard'ın 28 Nisan 1878 tarihli bir raporunda, İngiliz politikasının İstanbul'da benimsenmesi ile ilgili olarak şu ifadeler görülür.

"İngiliz politikası o kadar güçlü ki (İstanbul'da) şayet Sultan Rusya ile ufak bir işbirliğine yanaşırsa muhtemelen tahtını kaybedebilir. Ancak güzel olan şu ki, Sultan'ın da halkı gibi İngiliz politikasının lehinde olduğuna elimdeki bütün delillere dayanarak inanıyorum."[42]

Sultan Abdülhamid İngilizlerin menfaatine dokunacak, onların şark politikasına ters düşecek bir politika takip etmediği sürece, onun yerine yarı deli ağabeyini tahta çıkarmak İngilizlerin işine gelmezdi. İngiltere Rusya karşısında büsbütün zayıf olan Osmanlı Devleti'ni başından beri istemiyordu. Sultan Murad'ın hasta haliyle tahta tekrar oturması işlerin çok daha kötüye gitmesi demekti ki, bu da Avrupa'da güçler dengesini bozardı. Aslında XIX. asırda dünyanın en büyük gücü olan İngiltere Osmanlı Devleti'ne kurudukça sulanan, göğerdikçe budanan bir ağaç muamelesi yapmak taraftarı idi. Bu ağaç ne kurumalıydı, ne de çok dal budak salmalıydı.

Sonra Suavi başından beri İngiliz politikasını benimsememiştir. Onun hiç bir yazısında İngiltere'nin lehinde topyekün bir fikir bulunmaz. Suavi'nin şahsı ile ilgili resmi İngiliz belgelerini geçen sayfalarda verdiğimiz için burada, bu konu üzerinde tekrar durmayacağız. İngiltere'nin Suavi'yi böyle bir iş için kullanmış olması eldeki bilgi ve belgelere göre mümkün değildir. Ancak İngiltere, Çırağan Hadisesi'nin yarattığı bulanık sudan yararlanarak Kıbrıs'ı avlamıştır.

Muhtemelen Suavi, Çırağan Hadisesi'ni planlarken Türk dostu olan İngilizlerden yardım görmüştür. Bu sırada Londra'da bulunan Butler Johnstone'nin Suavi'ye mali destekte bulunması ihtimal dahilinde olduğu gibi zaten Saint Clair, Kırcaali'de Türkler'in başında Ruslara karşı savaşmakta, muhtemelen İstanbul'daki Suavi'den takviye beklemekteydi. Ancak adı geçen İngilizlerin Suavi ile olan beraberliğinden bizzat İngiltere hükümeti ciddi olarak rahatsız ve şikayetçiydi.

Hadisenin bir Rus tertibi olduğu iddiasına gelince, bunun en zayıf ihtimal olarak dahi düşünülemeyeceği kanaatindeyiz. Suavi hayatının her safhasında amansız bir Rus düşmanıdır. Onun Rus politikası, Ruslar aleyhinde yazdığı yazılar toplansa birkaç cilt kitap olur. *"Hive"* adlı eserinde, Rusya'nın Orta Asya'daki Müslüman-Türk devletlerini ortadan kaldırıp hızla yayılmasını, Hersek üzerine Fransızca yazdığı üç kitapta, Rusya'nın Balkanlardaki entrikalarını işleyen Suavi, İstanbul Muhbir, Londra *Muhbir, Ulûm, Muvakkaten Ulûm Müşterilerine*'de konusu doğrudan Rus politikasını eleştirmek olan yüzlerce yazı yazmıştır. Ayrıca Suavi'nin Bulgaristan isyanı hakkında İngiliz, Fransız ve İtalyan gazetelerinde yazdığı ya-

zılarda da temel mesele Rusya'nın yayılmacılığıdır.

Ayrıca Suavi'nin şahsen hedef alıp aleyhinde yazdığı yabancılardan biri de, uzun yıllar Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olan General İgnatyef'tir.

Kanaatimizce Suavi'nin asla yapmayacağı bir şey varsa, o da Ruslar namına bir ihtilâl teşebbüsüne girişmekti.

Bizce, Sadık Paşa'nın Başvekil olduğu zaman Layard'a Suavi'nin Rus ajanları ile irtibatlı olduğunu ve Damat Mahmud Paşa'nın da Suavi'nin her ay Ruslar'dan 5000 frank aylık aldığını söylemeleri aslında ciddiye alınacak bir iddia değildir. Çünkü Çırağan Hadisesini araştıran komisyonun resmi raporlarından anlıyoruz ki Suavi'nin özel evrakı arasında adı geçenlerin iddialarını destekleyen hiç birşey bulunamamıştır. Eğer böyle birşey olsaydı, Rus düşmanlığının dorukta olduğu İstanbul'da bu hemen ilan edilir, halkın Suavi'ye laneti daha da keskinleştirilirdi.

Ölümünden sonra ona yığınla iftiralar eden basın bile kendisinin Rus ajanı olduğunu iddia etmemiştir.

Aslında gerek Sadık Paşa'nın, gerekse Damat Mahmud Paşa'nın Suavi hakkında böyle bir iddiada bulunmalarının, hele bunu İngiliz elçisine söylemelerinin sebebi, Rusların Sultan Murad'ı desteklediklerini bahanesiyle Sultan Abdülhamid'e İngiliz desteğini temin etmektir. Ancak İngiliz elçisi buna kanacak kadar saf değildi. Raporunda Suavi'nin Ruslar namına çalıştığına inanmadığını açıkça belirtir.

Suavi bir yandan Rusya'ya karşı kesin tavır alırken diğer yandan bu tavrını İngiliz veya Fransız sempatisine kadar götürmüyordu. O da Avrupa'daki ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin hep tepkiler üzerine kurulmuş dış politikasının farkına varmış ve bunu tenkid etmiştir. O'na göre tek tehlike Rusya değildir. Rus tehlikesini gösterip, Osmanlı Devlet adamlarının bu korkusundan yararlanan Avrupalılar hakkında şöyle diyordu, Suavi:

"Avrupa bize hâlâ bu meseleyi söyleyecek. Artık bize kendi halini söylemeğe başlasa ya 'filan faidenizi Rusya kapacak' deyip kendisi kapmaktadır. Şimdiye kadar Rusya umacısı namıyla nelerimizi kapmadılar. Akibet bir hale getirdiler ki kıyafetimizi bozdular, lisanımızı bozdular, ahlak ve adetimizi bozdular, ticaretimizi aldılar. İyice anladık ki şimdiden sonra ecnebilere uşaklık etmedikçe geçinemeyeceğiz."[43]

Suavi'nin bağlı bulunduğu Urquhart ekolü'nün Osmanlı Devleti için selâmetin dış müdahaleden kurtulmak olduğu yolundaki görüşünü yukarıda belirttik. Dolayısıyla Suavi'nin Rus ajanı olması hiç varid olmayan bir ihtimaldir. Sultan Abdülhamid'in Mabeyn Müşiri İngiliz Said Paşa'nın görgü tanıklarına dayanarak bildirdiğine göre, Suavi, olay esnasında Sultan Murad'ın kolundan tutarak "*Aman Efendim, gel bizi Moskoflardan halas et*" demiştir.[44] ☆

"Comparison of Christendom With The Ottoman Empire", *The Diplomatic Review*, April 3, 1867 s 53

Ali Suavi'nin adı geçen cemiyetlerin yardımıyla Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin lehinde yaptığı propaganda faaliyetleri ve yayınlar ile ilgili Bkz Hüseyin Çelik, "Ali Suavi Hayatı ve Eserleri" (İ.Ü.Sos.Bil.Enst Doktora Tezi)

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 9 Teşrin-i Sânı 1292 (1876)

Sadakat nr. 72 1 Şubat 1877

B B A Yıldız Esas Evrakı Kırım: 14, Zarf: 126 Evrak 1277

İngiliz Milletvekili Butler Johnstone, Türkiye ve Türklerle ilgili üç tane eseri olan, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşında şahsî servetiyle Osmanlı Devletine silah temin eden bir Türk dostudur. Johnstone, David Urquhart'ın ekolune mensuptur. 1876 yılında Foreign Affairs Committee'lerin bir mektubunu Sultan Abdulazız'e sunmak üzere İstanbul'a gelmiş, ancak Sultan'la görüşebilmek için yardımına başvurduğu İngiliz elçisi Henry Ellot Johnstone'nin sultan'a arz etmek istediği mektubu İngiltere'nin aleyhinde bularak buna yanaşmamış, hatta Johnstone'u yazılı olarak hükumetine şikayet etmiştir. Bkz. Public Record Office F.O. 78/2454 nr.56) 1877 yılında Osmanlı Devleti'ne yardımından dolayı bu kez elçi Henry Layard tarafından Londra'ya şikâyet edilmiştir. (Bkz. P.R.O/F.O: 78/2572 40 : 523)

Vakit, nr. 684 20 Eylul 1877, nr. 730, 734, 763, 599 Teşrın-i Sâni, 7 Kanun-i evvel 1877

P.R O F.O : 78/2590 nr. 1290

P.R.O F.O : 78/2594 nr. 1481

B B A Meclis-i Mahsus İrade, no : 2672

Le Mukhbir, nr. 27, 14 Mart 1868, s.4

Le Mukhbir, nr. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s 4.

Vakit, nr. 630, 28 Temmuz 1878

Le Mukhbir, nr. 10, 12 Novembre 1867, s.2.

Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre 1867, s.1.

Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre 1867, s.2.

Le Mukhbir, nr. 19, 10 Janvier 1867, s.4.

Le Mukhbir, nr. 26 7 Mars (Mart) 1868, s.2.

Le Mukhbir, nr. 28, 28 Mars (Mart) 1868, s.1.

Ulûm, nr 9, s. 552

Ulûm, nr. 15, s.893.

P.R.O F.O 78-2567, From Mr. Jolyn to F.O., 3 April (Nisan) 1877, No. 387

P.R.O F.O. 78-2572, From Layard to Marquis of Salisbury, 28 May (Mayıs) 1877,

P.R.O F.O. 424-70, From Layard to Marquis of Salisbury, No 56.

P.R O F.O. 78-2789, From Layard to Marquis of Salisbury, No 693, 31th May (Mayıs) 1878

P.R.O F.O : 78/2819 No: 494

P.R O F.O : 424/70 no: 711

B M Mss, 34131 May 22 14 1878

Saint Clair, uzun yıllar Tuna vilayetinde yaşamış, anne tarafından Polonyalı olan, bunun için Polonya ihtilaline katılan Clair, Kırım savaşına subay olarak katılmış ve birçok yararlılıklar gostermiştir. Suavi Bulgar isyanı üzerine yazdığı The Question of The Day isimli eserinde onun Bulgaristan'da yaşadığı sırada müslümanların haklılığı ile ilgili tanık olduğu olaylara uzunca yer vermiştir. (Clair ile ilgili teferruatlı bilgi için Bkz. Hüseyin Çelik a.g. Tez s. 202 n: 496)

Sözü edilen İngilizler Suavi'nin evinde bir süre misafir kalmış Butler Johnstone ve onun Osmanlı Ordusuna yardım etsinler diye kendi servetinden maaş vererek İstanbul'a getirdiği bazı İngiliz subaylardır. Amiral Mr. Adams, Yüzbaşı Drummund, Amiral Selwyn, Albay Monthrop bunlardan bazılarıdır.

(Bkz. P.R O F.O : 78/2572 No: 523)

Dr. Hüseyin Çelik, "İngiliz gizli belgelerine gore Kıbrıs'ın idaresi İngiltere'ye Nasıl Bırakıldı" *Tarih ve Toplum* nr. 97 Ocak 1992 ve İstanbul'daki İngiliz Elçisi Henry Layard'ın Londra'daki Bakanına yazdığı iki mektup *Tarih ve Toplum* nr 98 Şubat 1992

P R O F.O : 78/2790 no: 732

Suavi'nin karısı ile ilgili belgeler için Bkz. P RO F.O. 195/1169, F.O: 78/2893 ve Hüseyin Çelik, a.g.tez S. 313-314

Dr Huseyin Çelik, "Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayından Kaçırılma veya Yeniden Tahta Çıkarılma Teşebbüslerinde İngiltere'nin parmağı var mıydı? *Tarih ve Toplum* Sayı: 99, Mart 1992

Basiret, nr 2444 17 Cemaziyelevvel 1295 (19 Mayıs 1878)

Basiret, nr. 2446, 2447 9-10 Mayıs 1294 (21-22 Mayıs 1878)

Ali, *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi-i Mühimme*, Dersaadet, 1325 S.58

"Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası", *Belleten* 1944, Cilt: VIII Sayı: 29 S 97

Vakit, nr. 931 26 Mayıs 1871

Huseyin Çelik, Alı Suavi, Hayatı ve Eserleri İ.Ü.Sos.Bil.Ens. Doktora Tezi, s.315-320

İ.Hakkı Uzunçarşılı, "II.Abdülhamid'in İngiliz sıyasetine Dair muhtıraları" İ.Ü. Ed. Fak. *Tarih Dergisi* 1967, Cilt: VII Sayı: 10 S.44

P.R.O F.O. 424-70. From Layard to Marquis of Salisbur , No: 525

Le Mukhbir, No: 36, 27 Mai 1868, s.1.

İ.H.Danışmend, *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, 1942, s.18.

Türk Sahnesinin Âbidesi
Muhsin Ertuğrul

TAHA TOROS

Tiyatro ile İlkTanışma

Anılarım arasında -lise öğrenciliğim sırasında - etkilendiğim bir olay, Muhsin Ertuğrul ile tanışmamdır. Gerçek bir tiyatro ile, ünlü bir dramla tanışmam Muhsin Ertuğrul sâyesinde oldu. Bizler, Adana'da, yalınızca bayramları gelen gezginci kantoculardan başka, konusu dram olabilen bir eser seyretmemiştik.

Dârülbedayiin Anadolu Turneleri

O yıllarda, bugünkü şehir tiyatrosunun adı (Dârulbedayi) idi. Ülkemizde, Türk sahnesinin tek temsilcisi bu kuruluştu. Dârülbedayi'in sanatkârları, İstanbuldaki sezonu kapadıktan sonra-kendi hesaplarına-Ertuğrul Muhsin'in başkanlığında, Anadolu turnesine çıkarlardı. Muhsin Ertuğrul'un o dönemdeki adı böyleydi. Soyadı kanunundan sonra, sanatkârımızın adındaki iki kelime yer değiştirdiler. (Ertuğrul Muhsin), (Muhsin Ertuğrul) oldu.

Anadolu turnesine çıkan (Dârulbedayi) sanatkârları, önce Ankaraya uğrarlar, İstanbul'da sahneledikleri eserlerinden seçtiklerini burada da tekrarlarlardı. Bu temsillerin bâzılarını Atatürk de izlerdi.

1929 Haziranının birinci günü bu sanatkârlar Adana'ya geldiler. Şehirde salonu en büyük olan (Türkocağı Sineması)nda, dram ağırlıklı eserleri sahnelediler. (İşsizler), (Üç kişi arasında) adlı tiyatro eserlerinin yazarı olan Vedat Nedim (Tör) ün, gözleri nemlendiren, ruhları heyecanlandıran (Kör) adlı piyesi bunlar arasındaydı. Sahneye her gece değişik eserler getiren sanatkârlar, sanırım, meslek hayatlarının en coşkulu anılarını Adana'da bu eseri oynarken yaşadılar, en uzun alkışları da burada aldılar.

Ertuğrul Muhsin'i Seyredebilmek

Lisemizdeki öğrenciler, haftada bir gece sinemaya götürülürdü. O dönemde şehirde tiyatro yoktu. Şehir şehir dolaşarak Adana'ya da uğrayan bazı şarkıcı tuluat kumpanyalarının temsilleri de pek kalitesizdi. Öğrenciler böyle yerlere gidemezlerdi.

Edebiyat ve sanat heveslisi öğrenciler-bütcelerinin imkânları içerisinde- ortaklaşa, İstanbuldan gelen iki gazeteyi alarak, konuları izlerlerdi. Darülbedayiin oyunlarını bu gazetelerin kritiklerinden öğrenirdik. Bu oyunlardan bir kaçını görebilmek için, Dârülbedayiin Adana'ya gelmesini dört gözle beklerdik. Tek arzumuz İstanbul'da gözler yaşartan (Ertuğrul Muhsin'in baş rolünü üstlendiği (Kör) piyesini görmekti. Nihayet Dârülbedayi, 1929 yılının Haziran başında Adana'ya geldi. Oynanacak eserlerin günlerini ilan etti! Hayal ettiğim arzum paramparça oldu. (Kör) piyesi, hafta tatili gecesine rastlamıyordu. Nerde ise ağlamaklı oldum.. Bu acılı oyunu mutlaka seyretmek istiyordum. Aklıma mâsûm bir çocukluk hilesine başvurmak geldi! Şöyle ki:

Lise'nin uslu, sessiz ve içine dönük öğrencilerindendim.Yörenin 2 gazetesinde ve bir dergisinde yazılarım yayınlanıyordu. Hatta, Ankara'da maarif vekâletinin patentinde yayınlanan, o dönemde tek edebiyat ve tarih dergisi olan,Şair Faruk Nafiz'in yönettiği (Hayat) dergisinde bile -şimdi çocukca bulduğum- şiirlerim yayınlanıyordu! Lise müdürüm, edebiyat hocam ve 7 vilâyeti içerisine alan kültür teşkilâtının başında bulunan İsmail Habip Bey'in teveccühünü kazanmıştım. Bu teveccühten, bir kere de olsa, yararlanmayı düşündüm.

(Kör) piyesinin oynanacağı gece izinli sayılmam için müdürümüze başvurdum.

- 10 gün sonra imtihanlarınız başlıyor. Bu sıralarda hiç tiyatroya gidilir mi? dedi.

Öylesine üzüldüm ki... Müdürümden böyle bir cevap beklemiyordum. Ama bir kere aklıma koymuştum. Mâsûm bir çocukluk hilesine başvurmaktan kendimi alıkoyamadım. Annemin kuzeni olan ve tüm Adanalılarca sevilen (Türkocağı) Müdürü Hüsnü Beye, bu ateşli arzumu duyurdum. Rahmetli Hüsnü Bey (Yurtçu), saf görünümlü olması yanında, her müşkülü halleden tutumuyla ve nüktedanlığıyla herkesin dostluğunu kazanmıştı. Hüsnü Bey, yakın dostlarından olan müdürümüze bir mektup yazdı. Bir aile toplantısı dolayısıyla, benim, piyesin oynanacağı gün için, evindeki akraba toplantısına katılmak üzere evci çıkmamı rica etti. Müdürümüz bu mektup üzerine beni çağırdı ve imâlı bir tavırla :

- Filan gün Hüsnü Beyin evinde akrabalarınız toplanacaklarmış. O gün izinlisin. Umarım ki bu aile toplantısını tiyatroda yapmazsınız, dedi!

Hüsnü Bey tedbirli bir kişiydi. (Kör) piyesine lise müdürüyle bâzı öğretmenlerin de gideceğini sezmişti. Beni tiyatroda görmeleri halinde disiplin cezasına çarptırabilirlerdi. Onların görmemeleri için,salonun arka taraflarında 3 kişilik yer kapatmıştı. Biz arka kapıdan salona en sonra girdik. Hızlı bir kalp atışıyla oyunu seyrediyor, perde aralıklarında -kimseye görünmemek için- iskemlenin altına saklanıyordum. Düzenlediğimiz aile toplantısının tiyatroya gidebilmek için yapıldığının sezilmesi, benim okul disipliniyle cezaya çarptırılmama neden olabilirdi. Piyesin sonu, seyircileri hıçkırıklara ve gözyaşlarına boğacak derecede acıydı. Karısının ihanetini sezen iki çocuklu emekli körün intiharı... Perde kapanırken yaşlı gözlerimle, herkesten evvel, salonun arka kapısından sokâğa fırladım. Alkışlar tiyatronun tavanını çınlatırken ben köşeyi dönmüş evin yolunu tutmuştum.

Taha Toros, lise 2. sınıf öğrencisi iken, Muhsin Ertuğrul ile ilgili bir yazısı üzerine, ünlü sanatkârımız tarafından kendisine yukarıdaki fotoğraf imzalanarak armağan edilmiştir. (Haziran 1929)

O gece Hüsnü Beylerde gözüme uyku girmedi. Heyecanı doruğa çıkartan böyle bir piyes seyretmemiştik. Bu benim ilk seyrettiğim, yaratıcı Ertuğrul Muhsini ilk gördüğüm bir eserdi. Seksenine geldim. Pek çok oyun seyrettim. Ama, ilk seyrettiğim (Kör) piyesinin heyecanlı etkisini hiç birinde hissetmedim. Eğer, Ertuğrul Muhsin hayatta olsa, bu piyesi oynayacak olsa, bu yaşımda bile her gece giderim...*

Uykusuz Bir Gecenin Ürettiği Manzume

Ertuğrul Muhsin, eşi Neyyire Neyyir, İ.Galip ve Emin Beliğ gibi dört sanatkârın rol aldıkları (Kör) piyesi, bizlere, her günkü dünyamızdan, başka bir dünyanın da bulunduğunu tanıttı: Sanat dünyası..

(Kör) piyesinden öylesine etkilenmiş, öylesine duygulanmıştım ki, ıslak gözlerime sabaha kadar uyku girmedi. O çağlarda bâzı öğrencilerde olduğu gibi, sürükleyici bir hevesle, zaman zaman şiirler yazıyordum! Bunlar o günki çocuksu duyguların ürünleri olmakla beraber, mâzi denilen o cennet günlerin unutulmaz anılarıdır. O gecenin gönlümdeki titreyişlerini (Sanatkâr) başlıklı bir manzumeye yerleştirdim. (Kör temsili münasebetiyle), Ertuğrul Muhsin Beye ithaf ettiğim manzumeyi, sabahleyin okula dönerken (Türksözü) gazetesine verdim. Ertesi gün, çerçeve içerisinde yayınlanan bu manzume beni hem sevindirdi, hem de üzdü. Bir aile ve akraba toplantısı için aldığım iznin, tiyatroya gitmek için olduğu, okul idaresince anlaşılacak ve bana kim bilir nasıl bir ceza uygulanacaktı?

Ertuğrul Muhsin Beni Aratıyor

Öğleye doğru, merkezi Adana'da olmak üzere 7 vilayetin millî eğitim hizmetlerinin başında bulunan ve resmî ünvanı Maarif Eminliği olan, ünlü Edebiyat tarihçisi İsmail Habip Bey, lise müdürümüz Nahit Cemal Beye telefon etmiş, beni istemiş. Korku ile

karışık bir endişe içesirisinde, Vilayet konağındaki odasına gittim. İsmail Habip beyin kapısının girişinde, heybetli bir Venüs heykelinin kopyesi vardı. Üstad, benim de yazı yazdığım (Memleket) adında, bir dergi yayınlıyordu. Edebiyatla uğraşan öğrencileri teşvik eden, psikolog yönü güçlü bir hoca ve idareciydi. Daima ciddi görünümlü bir tutum içerisindeydi. Pek gülmezdi de.. Beni gülümser bir yüzle karşılaması, içimi ferahlattı. Söze şöyle başladı :

- Seni, bugünkü gazetede kendisine ithaf ettiğin şiir dolayısıyla, Ertuğrul Muhsin Bey görmek istiyor. Önce (Türksözü) gazetesine telefon edip, senin kim olduğunu sormuş. Lisede öğrenci olduğunu öğrenince bana telefon etti. Seni tanımak istiyor. Öğleden sonra kaldıkları otele git. Kendini tanıt. Benim de selamlarımı söyle.

Bende şafak attı! Kalbim öylesine hızlı ve âdetâ sesli atıyordu! Benim gibi, taşralı bir öğrenci parçası, Ertuğrul Muhsin gibi, tiyatromuzun cihangiri'nin huzuruna nasıl çıkabilir? O'nunla nasıl konuşabilirdi? Beynimde bunun tartışmasını yaparak yola çıktım. Âcebâ bana neler soracak? Şaşırmadan cevap verecek güce sahip miyim? diye karmaşık düşüncelerle Dârülbedayi sanatkârlarının kaldıkları oteli buldum.

Eski Bir Adana Konağından Bozma Otel

O yıllarda Adanada kalınabilecek 2 otel vardı. Bunların en iyisi, içerisinde lokantası da olan ve merkezi bir yerde bulunan (Yeni Otel)di. Ötekisi ana cadde üstündeki (Cumhuriyet) oteliydi. Dârülbedayi sanatkârları, her iki otelde kalmıyorlardı. Kiselerine uygun olsun diye, yeni açılmış, müşterisi az, bir eski zaman konağından bozma, uydurma bir oteli seçmişlerdi. Otelin bulunduğu semtin adı (Melek girmez)di! Adana'da bu sokağa neden (melek girmez) adını verdiklerini bilmiyorum, ama ünlü aktristlerimizden-Muhsin Ertuğrulun eşi Neyyire Neyyir ile Bedia Muvahhit, pek âlâ buraya girebilmişlerdi! Otelin sokak kapısındaki, yarı bekçi yarı garson tipli birine:

Asıl adı (Münire) olan Muhsin Ertuğrul'un ilk eşi, Neyyire Neyir Hanım (1902-1943)

- Dârülbedayi sanatkârları burada mı kalıyor? diye sordum. Adam yüzüme ters ters baktı. Günün sıcağından şakağından patlamış olan damla damla terleri elinin tersiyle silerek şu karşılığı verdi:

- Bizim otelde sanatkâr, manatkâr yok! Tüm müşterilerimiz, İstanbul'dan gelen teleturacılardır!

- Hah, dedim. Ben de onları soracaktım. Acaba rejisörleri Ertuğrul Muhsin Bey hangi odada kalıyor?

Otel kâtibi veya garsonu olan cahilce bir adamdı. Umursamazlık içinde, sıcaktan bunalmış tavrı ile:

- Şu merdivenden sofaya çık. Sofayı çevreleyen odaların her birinde bir kadınla bir erkek kalıyor. Ben adlarını bilmem. Kapılarında adları yazılı kâğıtlar var. Aradığın teleturacıyı böylece bulursun! dedi. Uzunca ve dikçe merdivenlerden çıktım. Kapıların üzerindeki kartvizitleri okuyarak (Ertuğrul Muhsin - Neyyire Neyir) yazısını gördüğüm kapıyı, titreyen parmağımla tıkırdattım. İçeriden önce bir karyola gıcırtısı duyuldu. Bir kaç sanayi sonra, Adana'nın sıcak havasında öğle uykusuna uzanmış, atletli kıyafetiyle, kırmızı yüzlü biri kapıyı açtı. İki gün önce, bizleri (Kör) piyesinde ağlatan aktör bu olmalıydı. Titrek, utangaç bir sesle adımı söyledim ve:

- Beni emretmişsiniz, diyebildim.

- O, o sen misin diyerek, otelin sofasını çıktı. Oradaki tahta iskemlelere oturduk. Bir dakika içinde odasına girip, kısa kollu beyaz bir gönlek giyerek masaya döndü. Az sonra da (Kör) piyesinin tek kadın oyuncusu -eşi- Neyyire Neyir, odasından çıkıp yanımıza oturdu. Karşılarında ben, zor bir dersten imtihana giren öğrenci gibiydim.

Heyecanımı kamufle etmek için olanca gücümü kullanıyordum. Ertuğrul Muhsin, moral vermesini çok iyi bilen, deneyimli bir rejisördü. Benim çok mahcup bir öğrenci olduğumu hemen sezdi. Yumuşak ve rahatlatıcı konuşmasına başlarken, otelin giriş kapısındaki görevliyi çağırdı. Yakındaki bir kahveden üç soğuk gazoz getirmesini istedi. Eşi Neyyire Neyyir Hanım, pek söze karışmadı. Adana'nın keskin gazlı gazozunu içerken, çehresinin yegâne özelliğinden olan gözlerinden yaş geldi! Buranın gazozları çok değişik diye gülümsedi. Bu arada Ertuğrul Muhsin Bey bana, kaçıncı sınıfta okuduğumu ve kaç yaşında olduğumu sordu. Lisenin ikinci sınıfında okuduğumu ve 17 yaşında olduğumu söyledim. Kendisi için o günkü gazetede yayınlanan manzumeme değindi. Odasına gidip getirdiği bir fotoğrafı imzaladı. Ve:

- Benim de sana bir mukabelem olsun diye uzattı. Sevinçle aldım. Yaştan söz açılınca:

- Ben de 37 yaşındayım. Demek senden 20 yaş büyüğüm. Münire de (Muhsinin eşinin asıl adıdır. Neyyire takma adıdır.) 27 yaşındadır, dedi.

Okula dönmek için iznini rica ettim.

- Yoo, sen şu serbest giriş kartını da al, her akşam bizim temsillerimize gel, dedi.

Lisede yatılı okuduğumu, her akşam serbestçe dışarı çıkamayacağımızı belirterek, serbest giriş kartını almak istemedim. Tebessümle iki elini açarak, temsilleri süresince bana izin verilmesi için Lise müdürüne ricada bulunacağını söyledi. O anda koca bir dünya benim olmuştu. Yüreğim mutlulukla dolmuştu. Zevkine doyulmaz bir sevinçle okula döndüm. Arkadaşlarım beni heyecanla bekliyorlardı. Onlara Ertuğrul Muhsinin bana imzaladığı fotoğrafla her gece ücretsiz oyunları izleyebileceğim beyaz kartı gösterdim. Aralarında, bu olaya benim kadar sevinen arkadaşlarım vardı. Müdürden ceza beklerken takdir dolu sözler işittim.

Muhsin Ertuğrul, mütareke yıllarında, dönemin tanınmış yazarları arasında. (oturan: Arapzade Cevdet Bey daha sonra Karadoğan soyadını aldı. Mütareke döneminde Kılıbık adlı piyesi, Kuşdili açık hava sahnesinde oynandı.) Ertuğrul Muhsin, solda eli pantalonunun cebinde. Ayakta ortadaki, eski Mabeyn kâtibi ve sonraları Tanin gazetesi başmuharrirlerinden İsmail Müştak. İsmail Müştak Mayakon, Cumhuriyet döneminde Şark İstiklal mahkemesine verilenlerdendi. Daha sonra Milletvekili olarak Atatürk'ün yakınında bulundu. Sağdaki, döneminin tanınmış muharrirlerinden Necip Bey.

Tiyatroya Giden Öğrencilere Köpüren Öğretmen

Ertuğrul Muhsin'in verdiği giriş kartı ile, okuldan izinli olarak, her gece temsillere gidiyor, gurur ve iftihara benzeyen duygular içerisinde, ön sıradaki iskemleme oturuyordum. Beni her gece bu temsillerde ön sırada gören kimya hocamız, ertesi sabah derse geldiğinde beni kaldırır, vermediği derslerden bile sualler sorarak, notumu kırardı. Ondaki bir kıskançlık da, yazı yazanlara, karşı oluşuyla, ayyuka çıkmıştı. Edebiyatcıların düşmanıydı. Her öğrencinin mutlaka kendi dersini en üstün ders olarak benimsemesini isterdi. Edebiyat dersine eğilimli öğencilere kızardı. Hatta bu yüzden iki arkadaşımla beni -bütün derslerden başarılı olarak geçtiğimiz halde-kimya'dan, kasten ikmale bıraktıydı. İkmale bırakırken bana söylediği şu sözünü hiç unutmadım:

- Her gece tiyatroya gidip, paşalar gibi, ön sırada kurulacağına kimya dersine çalış kimya dersine!

Bu olay, öğrencilerin san'at ve edebiyata eğilimini yasaklamak isteyen bir dengesizlik örneği olarak, hayat takvimimin acılı bir yaprağını oluşturmuştur.

Bir Yıl Sonraki Temsiller

Ertesi yıl Dârülbedayi, yeni oyunlar sergilemek için, yine Adana'ya geldi. Yüreğindeki soylu sevgiye bakınız ki, Ertuğrul Muhsin, Lisemizin müdürüne telefon ederek, benim bütün temsilleri seyretmemi sağladı. 2 serbest giriş kartı gönderdi. Birini kimya hocasına mı vermeliydim? Asla... İkmale bıraktığı dersinden rahatlıkla imtihan vermiştim. Öte yandan o'nun, bizim sınıfımızda dersi yoktu. Kibar bir edebiyat hocamız vardı. Ertuğrul Muhsin'in gönderdiği iki kişilik dâvetiyelerle, tüm oyunları, o'nunla birlikte, doya doya seyretmek mutluluğuna eriştiydik. Liseyi bitirip İstanbul'a yüksek tahsil için geldiğimizde -1930 sonbaharında- Tepebaşındaki tiyatroya gidip Ertuğrul Muhsini görmüştüm. Kendisinin de, sonradan öğrendiği olay dolayısıyla, kimya hocasının o sevimsiz azizliğini, gülerek anımsatmıştı.

İlk Dramdan Son Drama

Muhsin Ertuğrul, Meşrutiyet döneminin yetiştirdiği, batı üsluplu bir dram aktörüydü. Cumhuriyetin ilk yıllarında parlayan bir sanat yıldızı oldu.

Çocukluğumda, ilk defa (Ateşten Gömlek) filminde izlediğim Muhsin Ertuğrul'u 1929 yılında (Kör) oyunundaki, gözlerimizi yaşartan rolünde görmüştüm.

Diyebilirim ki, ölümüne kadar, İstanbul ve Ankara'daki oyunlarının tümünü, zevkine doyulmaz bir tutku ile, izlemiş olan mutlulardan sayılırım. Bâzı oyunlarının gereği, ince titrek sesi hâlâ kulaklarımdadır.

İlk gördüğüm dramı üzerinden 51 yıl geçti. Türk tiyatrosunun bir âbidesi olan Muhsin Ertuğrul, son dramı ve en müthişini, İzmir'de sergiledi. Yerlere kadar inen son perdenin ardından, Levent camiinin avlusunda, tabutunu çerçeveleyen vefalı seyircileri, hüzün dolu kalpleriyle, hayatındaki gerçek oyununun kritiğini yaptılar. Anılarla, dostluklarla, üstatlıktan oluşan hayranlık dolu bir kritikti bu... ☆

"Kör" piyesi, 1950 yılının Nısan ayında, Paris'te de (Théatr de Poche) da, sahneye konuldu. Eseri, Feridun Çölgeçen ile Cep Tiyatrosu müdürü (Piérre Deroauad) sahnelediler. Her ikisi de rol aldılar. Fransızcaya adapte edilen (Kör) piyesi, (L'Ombre et la Lumiere) Gölge ve Işık, adı, ile oynandı.

Bu, Paris'te sahneye konulan ikinci Türk piyesidir. İlki, İzzet Melih (Devrim)in (Leyla) adlı eseriydi.

Hayat Tarih Mecmuası

NADİR ÖZBEK

1965 yılının Şubat ayında yayına başlayan *Hayat Tarih Mecmuası* Türk okurunun tarihe olan ilgisini artırmış, geniş bir çevrede belli bir tarih sevgisi yaratmıştır. Dergi popüler bir yayın olmayı amaçlamış, bunu da büyük oranda başarmıştır. Bunda diğer birçok nedenin yanında derginin ticarî bir kuruluş olan Hayat Neşriyat Müessesesi tarafından çıkarılıyor olmasının da payı vardır.

Derginin imtiyaz sahipliğini başından sonuna kadar Şevket Rado yapmıştır. Neşriyat müdürlüğünü ise 1975 yılı Haziran ayına kadar Yılmaz Öztuna götürmüş, daha sonra bu görevi de Şevket Rado üstlenmiştir. 1978 yılı Nisan ayında ise, derginin adı *Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası* olarak değiştirilmiştir.

Bu yazıda, *Hayat Tarih Mecmuası* hakkında bir fikir sahibi olabilmek amacıyla, esas olarak, her sayının sonunda yer alan "Tarih Postası" başlıklı kısımdan yararlanılmıştır. Bu bölüm okuyucu mektupları ve bu mektuplara verilen cevaplardan oluşmaktadır. Dergi mektupların tamamını yayınlamayı ilke edindiğini söylemektedir. Cevaplar ise imzasız olarak basılmaktadır. Bu malzeme kullanılarak derginin niteliği, amaçları, işlevi hakkında bir fikir edinmek mümkün olduğu gibi, derginin okuyucu kitlesinin niteliği ve beklentileri hakkında da bir fikre ulaşılabilinmektedir. Bir derginin okuyucu kitlesi ve onun düzeyi, ilgi alanı o dergi hakkında önemli bir veri oluşturmaktadır. Mecmuada, "Tarih Postası" bölümünde tartışmalar gerçekleşmiştir. Bu köşeye okuyucuların da bir hayli ilgi gösterdikleri görülmektedir. Aşağıda bu tartışmalar, belli başlı konulara göre sınıflandırıldıktan sonra bol miktarda örneklenmiştir. İnceleme boyunca dergideki yazıların konulara göre dağılımı da dikkate alınmış ve yeri geldikçe bunlardan da örnekler sunulmuştur.

Popüler bir dergi olmak ve geniş bir kesime hitap edebilmek için hemen hemen her sayıda klasik tarih dışındaki bir çok konuda yazı yayınlanmış, böylelikle tarih'in yanısıra bir kültür ve edebiyat dergisi görüntüsü korunmaya çalışılmıştır. Oysa bu kimliğin ardında Osmanlı tarihine, Osmanlı öncesi Türklerin tarihine bakışları ve genel olarak tarihten ne anladıkları incelendiğinde güçlü bir İslâmcı, milliyetçi ideolojik kimlik ortaya çıkmaktadır. Bu büyük ölçüde yayın müdürü Yılmaz Öztuna'nın etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu ideolojik amaç batı medeniyetçisi, fakat Türk ve İslam tarih ve kültürüne saygılı kalarak Türklük şuurunu geliştirmek, şeklinde özetlenebilir.

Derginin yayın politikası ve ideolojik yönelimi hakkında okuyucu mektupları ve bu mektuplara verilen cevaplar aydınlatıcı olmaktadır.

1971 yılı Mayıs ayında dergiye yazan bir okuyucu şöyle demektedir: *"Tarih ilmi bugün daha çok propaganda maksadıyla kullanılmaktadır. Böyle bir ortamda Hayat Tarih Mecmuasının tuttuğu yol, olaylara hiç bir ideoloji katmaması, tarafsız, fakat milliyetçi bir görüşle hadise ve olayları yansıtması, çok prestij toplamaktadır. Yıllardan beri derginizin bu ağır başlı durumunu değiştirmediniz. Tebrik ederim."*

Bir başka okuyucu 1972 yılı Aralık ayında İslâm tarihine ilişkin yazılara niçin yer verilmediğini sormaktadır. Buna verilen cevap şöyle olmuştur: *"Biz 11 yıldan beri çıkarız ve istikametimizi hiç değiştirmedik... Dine, milliyete, Türk-*

lük'e tek harfle saygısızlık etmedik... Milli kültüre, belki uzun vadeli, ama mutlaka gerçek hizmeti bizim tutumumuzda olanların yaptığına kaniiz."

Yine aynı sayıda *"millî hisleri kuvvetlendirici yazılara ağırlık verilmesini"* istiyen bir okuyucuya buna dikkat edildiği şeklinde bir cevap verilmiştir.

Derginin 1977 yılı Nisan sayısında bir okuyucu, dergi ve kendi konumunu şu sözlerle ifade etmektedir: *"Bugün güçlü bir Türk milliyetçisi oluşumu, önce babama, sonra sizin derginize borçluyum. Belki derginiz olmasaydı, ben de tarihî gerçekleri göremiyecek, kendimi soysuz bir akıma kaptıracaktım. Belki de bugün Türkiye'nin karşısında bir belâ olurdum. Bu sebeple bugünkü durumumu büyük ölçüde Hayat Tarih Mecmuasına borçlu olduğumu söylesem yalan olmaz."*

Derginin en önemli iddialarından birisi, tarihin ideolojiye çok yatkın bir ilim olmasına rağmen kendilerinin tarihi, ideolojik bir amaçla kullanılmaktan kurtarmaya çalıştıkları ve bütün meselelere tarafsız ve objektif yaklaştıkları, tarih ilmini gerçek yerine oturtmaya çalıştıkları şeklindedir. Bu tarafsızlığın ve objektifliğin bir icabı olarak resmî tarih, devlet tarihi eleştirisi yapılmaktadır. Yine bu konuda okuyucu mektupları ve bunlara verilen cevapları incelemek ilginç olacaktır.

1975 yılı Temmuz ayında yayınlanan bir okuyucu mektubunda şu satırlar geçmektedir: *"Tarihe bakış ve onu işleyiş tarzınızı beğeniyorum. Resmi ve şartlanmış tarih okumaktan hoşlanmıyorum."*

Derginin bir başka sayısında bir okuyucu şöyle yanıtlanmıştır: *"11 yıldan beri... tarihi tahrif eden ve resmi veya ideolojik tarih veren tek yazı koymamaya çok dikkat ettik. Değiştirilmek istenenlerin gerçek yüzlerini anlatmaya çalıştık. Tarih sevgisi uyandırmaya gayret ettik."* Burada "değiştirilmek istenen"le kastedilen daha çok özellikle Mustafa Kemal döneminde Türk tarihinin kökenine ilişkin aşırı abartmalar ve 19. yüzyıl siyasi tarihine ilişkin bazı görüşlerdir. Bunların bazılarına ilerde değinilecektir. Okuyucular tarafından üzerinde sıkça durulan konulardan birisi Hitit ve Sümerlerin Türk olup olmadığı konusudur. Bu konuda Yılmaz Öztuna tarafından kaleme alınan "Hititler, Sümerler ve Talim-Terbiye Dairesi" [Mart, 1969] başlıklı yazı şimşekleri üzerine çekerek uzun süre devam edecek olan bir tartışmayı başlatmıştır. Bu konuda derginin 1976 yılı Nisan ayında yayımlanan uzun bir yanıttan derginin Türkiyede tarihçilik ve resmî tarih hakkında neler düşündüğünü ayrıntılı bir şekilde anlamak mümkün olmaktadır. Bu yanıtta şunlar söylenmektedir: *"Tarih fevkalâde güçlü bir propaganda vasıtasıdır. Onu saf ilim halinde telakki edip kullanan ilim ve fikir adamları azdır... Atatürk, tarih öğretiminin kudretini ve neticelerini çok iyi kavramış, bizzat meşgul olmuştur. Onun devrinde, Osmanlı öncesi ve Osmanlı dışı Türklük, mevcut ağırlığından bile adeta fazla ağırlık kazanmış, çok koyu bir milliyetçilik ve Türkçülük telkin edilmiştir. Fakat Cumhuriyetin ve inkılapların tabiatından da gelen, ve o devir için makul sayılabilecek bir tepkiyle- Osmanlı tarihi, medeniyeti, kültürü hatta sanatı, inkar edilmenin eşiğine getirildiği ve rejim iyice yerleştikten sonra dönemeç alınmadığı için, sonradan buhran başlamıştır. Zira tarih ilminin gerçek ilim olarak ilerlemesi, batıya açılmanın fazlalaşması, demokratik teamüllerin gelmeye başlaması, 1938'den önceki şartları, o devir için rejimin mantığına uygun şartları değiştirmiştir. Üstelik 1938'den sonra koyu Türk milliyetçiliği sistemli şekilde yok edilmiş, büsbütün ortadan kaldırılmış, kozmopolitliğe, hümanizma, liberalizme ve demokrasi maskeleri altında milliyet düşmanlığı ve inkara kadar gidilmiştir. Binaenaleyh eksik ve o zamanki tarih bilgilerinin yetersizliği yüzünden yer yer hatalı ve mübalağalı [Türk olmayan pek çok kavmi Türk saymak gibi], nihayet iki cihan harbi arası dünya konjonktürüne geniş ölçüde uygun, fakat mutlaka ve muhakkak koyu milliyetçi nesiller yetiştirmeyi hedef alan Atatürk tarih öğretimi, temelinden yıkılmıştır. Yeni konjonktürde milliyetçi dozun mübalağalı taraflarının bırakılması, fakat milliyetçi ruhun muhafazası icab ediyordu... Buna Osmanlı kültür ve tarihinin Türklük için olanca ve vazgeçilmez ağırlığının da eklenmesi şart ve farzdı. Artık bunda çekinilecek hiçbirşey kalmadığı aşikârdı. Fakat bunlar yapılamadı."*

Açık bir milliyetçi yönelime sahip olunmakla birlikte 60'lı yıllarda, resmi tarihin bir milli tarih yaratma konusundaki abartmalarının eleştirilmiş olması ilginçtir. 1970 Şubatında Sümerlerin ve Hititlerin Türk olmaması daha o zamanlar Türklüğün teşekkül etmemiş olmamasına bağlanmaktadır.

Okuyucu mektuplarında sıkça tartışılan bir diğer konu da Timur'un ve kurduğu devletin Türk sayılıp sayılamıyacağıdır. Okuyucular Timur'un Türk sayılmaması gerektiğini savunurken dergi buna karşı çıkmaktadır ve kendisine Mustafa Kemal'i referans almaktadır. Timur meselesi 60'ların sonunda sağ kesimin çeşitli bölmeleri arasında ayrımlara yol açmıştır. Timur'un Türk sayılıp sayılamıyacağını soran bir okura verilen cevapta şu bilgiler aktarılmaktadır: *"Biliyoruz ki, Türkiye'de İslâmî akım, Timur'un çok karşısındadır. Anadolucu akım da kısmen öyledir. Milliyetçi akım ise, Timur'u savunmaktadır. Atatürk'e göre Timur tarihimizin 'en büyük' şahsiyetidir. Tarih siyasi ve ideolojik akımlara göre tasvir edilirse gerçeği bulmak mümkün değildir. Biz Hayat Tarih Mecmuası olarak tarihi ideolojik açıdan almadık ve bu tutumumuza sonuna kadar devam edeceğiz."* [Mart, 1971]Bu tarafsızlık ve objektiflik vurgusuna rağmen derginin milliyetçi kanada çok daha yakın olduğu bu alıntıdan da anlaşılmaktadır.

Derginin bu ısrarlı çabalarına rağmen okuyucular da eski görüşlerinden vazgeçmemekte direnmektedirler. 1972 yılında bu konuda hala inat eden bir okuyucuya şu cevap verilmiştir: *"Biz bu sütunlarda okuyucularımıza, tarih ilminin son neticelerine göre cevap veririz ve her cevabımız büyük sorumluluk taşır. Yerleşmiş yanlışların zihinlerden silinmesinin ne kadar müşkül olduğu, birkaç mesele dolayısıyla*

bu sütunlarda ortaya çıktı... Türk tarihi, böyle fantazilere muhtaç olmayacak derecede zengin ve azametlidir. Gerçekle övünelim. Fantaziler bize birşey kazandırmaz." [Mart, 1972]

Zamanında hayli iddialı olmuş bir tarih dergisinin tarih, tarihçilik ve tarihte yöntem konusundaki görüşlerine göz atmak da bir hayli ilginç sonuçlar vermektedir. Bunları okuyucu mektuplarından ve verilen cevaplardan izleyelim. *"Tarihçi kime denir, nasıl tarihçi olunur?"* şeklindeki bir soruya şöyle bir cevap verilmiştir: *"Tarihin bir dalında bir sahasında ihtisas derecesinde bilgi seviyesine yükselmiş ve bu mevzuda eser vermiş kimseye 'tarihçi' denir. Tarih okuyan veya orta öğretimde tarih okutan yahut mütehassıs olduğu sahada kitabı olmayan kimse tarihçi değildir. Tarihçi olmak için ne lâzımdır bir de bunu soruyorsunuz. Tarihçi doğmak lâzımdır. Öyle doğmamışsanız, sittin sene tarih tahsili yapsanız birşey olamazsınız."* [Mart, 1975]

Tarih okumak isteyen lise mezunu bir gencin yardım isteğine verilen aşağıdaki cevap tarihçilikten ne anladıklarını çok iyi aydınlatmaktadır: *"Şunu söyliyelim ki, 20 yaş civarı tarihçi yetişebilmek için bilhassa bugünkü eğitim sisteminde hayli gecikmiş bir yaş sayılır. 15 yaşında başladı iseniz, şansınız hayli büyüktür. Daha evvel başladı iseniz sakın bu mevzuu bırakmayınız. Mutlaka ihtisasa kadar yükselirsiniz."* [Ağustos, 1977]

Resmi tarih meselesinde bir hayli eleştirel bir konuma sahipmiş gibi görünen derginin, tarih ve tarihçilik konusunda yukarda aktardığımız görüşlerinden, düzeyi hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Tarihte geçmişe nasıl bir yöntemle yaklaşılması gerektiğine ilişkin aşağıda aktarılacak olan görüşleri bununla uyum halindedir: *"Tarihçi, zaman parçalarını, rejimleri, şahısları devirlerine göre değerlendirir. Devlet ve milleti kısmen bahtiyar etmiş, büyüklüğünü muhafaza etmiş şahıs ve rejimler beğenilir. 2. Abdülhamid Türkiyesi bahtiyar bir zaman parçasıdır. Atatürk Türkiye'si çok iyi bir devredir. Fatih veya Kanuni Türkiye'si şahanedir. Tarihçi böyle hükümler verir. Bu hükümler o zamanlar içindir, yoksa hiç birinin 75 Türkiye'si için tatbik kabiliyeti yoktur ve bunu tek kişi istemez. 1975 Türkiye'si bugünün şartları içinde iyi idare edilir veya edilemez. Onun için İttihad ve Terakki devrini, ikinci Abdülhamid devrini şu veya bu devri bugün için ideal göstermek mümkün değildir ve bu bakımdan bugünle hiçbir bağlantıları olamaz. Değerlendirmeler o devire aittir."* [Nisan, 1975]

Dergide işlenen konuların dağılımı incelendiğinde ağırlığın Osmanlı tarihine verildiği görülmektedir. Bu durumun bilinçli bir tercihin sonucu olduğu şu satırlardan anlaşılmaktadır: *"En çok Osmanlı tarihinden bahsediyoruz. Okuyucularımız bu bahse mutlak ağırlık verilmesini istiyorlar. Milli mücadele devrine ait de epey yazı koyduk ve koymaya devam edeceğiz. Ancak Cumhuriyet tarihimizin daha yakın bahislerine fazla temas etmek istemiyoruz. Çünkü bu bahisler, hala aktüeldir ve siyasi tarafları ağırlık taşır."* [Haziran, 1973]

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal olarak güçlü olduğu döneme ayrı bir vurgu yapılmaktadır. Gerçi, Osmanlı öncesi Türklük Yılmaz Öztuna'nın hemen hemen her sayıdaki kısa yazılarıyla hatırlatılmaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı toplumuna ilişkinde, özellikle çeşitli anılar olmak üzere bir çok yazı çıkmıştır. Ama buna rağmen, 16. yüzyıl Osmanlı toplumu uyumlu, güçlü, imrenilecek bir bütün olarak yansıtılmak istenmektedir. Bu konuda özellikle Metin And'ın yazıları dikkat çekmektedir. Metin And'ın bu tür yazılarına örnek vermek gerekirse:

- 16. Yüzyılda Av ve Avcılık [Aralık, 1969]
- 16. Yüzyılda İstanbul [Ağustos, 1969]
- 16. Yüzyılda Eğitim ve Öğretim [Ekim, 1969]
- 16. Yüzyılda Hükümdarlar [Nisan, 1971]
- 16. Yüzyılda Şehzadelerin Sünnet Düğünü [Ocak, 1969]
- 16. Yüzyılda Temizlik ve Hamamlar [Eylül, 1969]
- 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı [Nisan, 1969]

Derginin Osmanlı Devleti ve toplumu hakkındaki görüşlerini yine okuyucu mektupları ve yanıtlardan takip edebiliriz. Osmanlı Devletinin emperyalist bir kuruluş olup olmadığını soran bir okuyucuya şöyle bir cevap verilmiştir: *"Osmanlı Devleti bütün imparatorluklar, bir Roma, bir Britanya, bir Rus imparatorluğu gibi emperyalist bir tarafı elbette vardır. Ama bu teşhis, meselenin ancak bir cephesini teşkil eder. Milli, jeopolitik, beşeri faktörler de aynı kudrettedir. Bu bakımdan 'Osmanlı İmparatorluğu emperyalist bir teşekkül idi demek belki tamamen yanlış bir tarif değildir ama, pek çok eksik kalan bir açıklama olur. Yalnız şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti, 20. asırda tasfiyesi zaruri bir imparatorluktu. Ancak bu tasfiye, meselâ İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi kendiliğinden değil, dış baskılarla ve büyük mağlubiyetlerle olduğu için, Türkiye ağır zararlarla Cumhuriyet dönemine geçebildi."* [Şubat, 1971]

Osmanlı toplumundaki sosyal tabakalaşmaya ilişkin de şunlar söylenmektedir: *"Osmanlı aristokrasisi tabiri pek doğru değildir. Zira Osmanlı toplumunda Batı'daki manasıyla, imtiyazlı, halktan tamamen ayrı, kapalı bir asalet sınıfı yoktur. İslam öncesi Türk toplumlarında vardı. İslam bunu yasakladığı için İslami Türk devletlerinde Batı manasında kapalı aristokrasi yoktur. Vezirlerin çoğu köylüdür ve gelip padişah kızı alıp sadrazam olmuşlardır. Fırsatlar ve şanslar eşittir. En mütevazi adamın sadrazam olması için bir engel yoktur."* [Nisan, 1975]

Bunların yanında Osmanlı toplumunun çeşitli dönemlerinde sosyal yaşantıyı anlatan, bir çeşit "sosyal tarihçilik" yapan yazılara da sık sık yer verilmiştir. Bu tür yazıların ciddi bir araştırmaya dayandığını söylemek mümkün değildir. Ancak bu yazılar çok geniş bir kesime hitab etmekte ve insanlarda tarihe bir ilgi ve merak uyandırmaktadır. Okuyucularda belli bir tarih sevgisi oluşturmaya

en çok hizmet eden yazılar da yine bunlardır. Bu tip yazıları genellikle Reşad Ekrem Koçu yazmıştır. Bunlara bazı örnekler aşağıda sıralanmıştır.

Reşad Ekrem Koçu'nun yazıları:

- Araba ve Arabacılar [Şubat, 1971]
- Ahlak Zabıtası [Temmuz, 1970]
- Babıâli [Temmuz, 1974]
- Çiçek ve Çiçekler [Kasım, 1971]
- Çöp ve Çöpçüler [Aralık, 1972]
- Çubuk Tiryakiliği [Kasım, 1974]
- Dilenciler [Mart, 1970]
- Esirler ve Esirciler [Mayıs, 1972]
- Eski İstanbul'da Bekar Uşakları [Mart, 1972]
- Eski İstanbul'da Bekçiler [Nisan, 1974]
- Eski İstanbul'da Berberler [Mayıs, 1974]
- Eski İstanbul'da Çengiler [Temmuz, 1970]
- Eski İstanbul'da Çırak çıkarma [Eylül, 1974]
- Eski İstanbul'da Dayak [Şubat, 1970]
- Eski İstanbul'da İşçi Statüsü [Haziran, 1973]
- Eski İstanbul'da Deniz Hamamları [Ağustos, 1972]
- Osmanlı Devrinde Bakkal [Ocak, 1970]
- Osmanlı Tarihinde Cellatlar [Haziran, 1971]
- Tarih Boyunca Fes [Ocak, 1972]
- Yeniçeriler ve Bektaşilik [Ekim, 1970]

Osmanlı tarihinin son dönemlerine ilişkin, okuyucularla dergi arasında, derginin niteliği hakkında fikir yürütmemize imkân veren yazışmalar olmuştur. Okuyucular genellikle 2. Abdülhamid hakkında birbiriyle çelişen görüşler olduğunu ve bunların hangisinin doğru olduğunu anlamakta zorlandıklarını ve kafalarının karıştığını belirtmektedirler. Derginin 2. Abdülhamid hakkındaki görüşleri belli bir olgunluğa sahipmiş gibi görünmektedir. Bu döneme ilişkin dengeci bir tutum takınmışlardır. Bunu tarafsız ve objektifliklerinin bir sonucu olarak sunmaktadırlar. Aslında Abdülhamid dönemine dengeci yaklaşmalarının gerçek nedeni, daha önce aktarmış olduğumuz [Nisan, 1975] bir alıntıdan da anlaşılabileceği gibi, bu dönemde Osmanlı topraklarının bütünlüğünün kısmen korunabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu konuda bir okuyucuya verilen bir yanıtta şunlar söylenmektedir: *"2. Abdülhamid Türk inkılâp tarihinin başlangıç safhalarından biridir. Cumhuriyete götüren olaylar o devirde, hatta Sultan Aziz devrinde filizlenmiştir... Gerçek tarihçi olmayan yazarlar bu ortam içinde, 2. Abdülhamid ve devrini çeşitli tefsirlere tâbi tutuyorlar. Ekseriya çok kötülüyorlar. Bir kısmı da o devri 'devri saadet' olarak göstermeye çalışıyorlar. Gerçek ikisinin ortasıdır. Ancak 2. Abdülhamid çok iftiraya maruz kalmış bir şahsiyet olduğu için bir ölçüde rehabilitasyona muhtaçtır."* [Ekim, 1971]

Okuyucu mektupları bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda en çok tartışmaya yol açan konunun Enver ve Talât paşalar ve İttihad ve Terakki meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Yılmaz Öztuna tarafından Talât ve Enver paşalar hakkında yazılmış olan yazılara, İttihad Terakki'yi hem savunan hem de kötüleyenler tarafından eleştiriler yöneltilmiştir.

*"İttihad ve Terakki hakkında düşmanlık eseri, hiç olmazsa hissi yazılar koyulduğu"*nu [Haziran, 1975] iddia eden bir okuyucuya şöyle bir cevap verilmiştir: *"İttihadçıların topu iyi veya topu kötü denemez. Tarihçi neticeye bakar. Netice iyi ise işi tatlıya bağlar. İttihadçılar içinde olumlu olanlar da vardır, ama İttihad ve Terakki devlet batıran ve bir milyon Türk'ü harcayan bir teşekkül olarak tarihe geçmiştir, aldığı netice budur. Bu konuda yalan, uydurma, resmi tarihlerle çok zihin şerbetlenmiştir."* [Haziran, 1975] Bir başka sayıda ise *"Enver paşa düşmanlığının son bulmasının, Paşanın hata ve sevaplarıyla tarafsızca takdimine alışılmasının hayırlı bir gelişme olacağı"* [Mart, 1971] söylenmektedir. Bu alıntılardan da anlaşılabileceği gibi soruna objektif ve tarafsız yaklaşıldığı görüntüsü yaratılmaya çalışılmaktadır. Oysa temel kriter -sınırları muhafaza etmek- burada da devreye girmiştir.

Bu genel taramadan sonra Dergide en çok iz bırakmış olan Yılmaz Öztuna'nın yazılarından bahsetmek uygun olacaktır. Öztuna en üretken yazarlardan birisidir, hemen hemen her sayıda bir yazısı yayınlanmıştır. Bunların çoğunluğunu milli duygu ve düşünceleri geliştirici yazılar oluşturmaktadır. Sık sık ülke gündemindeki ideolojik ve fikri konularla ilgili yazılar da yazmıştır. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

- Atatürk ve Komünizm [Ekim, 1965]
- Dünya'da Kaç Türk Var? [Aralık, 1965]
- Dünya'da Ne Kadar Müslüman Var? [Ocak, 1966]
- Eski Türkler'de Ticaret hayatı [Aralık, 1971]
- Göç destanı [Eylül, 1970]
- Hz. İsa'nın Gerildiği Haçın İstanbul'a Getirildiği Bir Gerçektir. [Mayıs, 1965]
- Hititler, Sümerler ve Talim-Terbiye Dairesi [Mart, 1969]
- Kürşad İhtilali [Temmuz, 1970]
- Oğuz Han Destanı [Ekim, 1970]
- Orhun Abideleri [Ağustos, 1970]
- Türk Akıncıları [Mayıs, 1973]
- Türkiye Devleti 900 Yıl Önce Kuruldu [Temmuz, 1971]
- Türkler'in Menşei [Aralık, 1970]

Yukarıda, dergide yayınlanmış olan birçok yazıdan bahsedildi. Bu yazılar, tahmin edilebilineceği gibi bir çok kişinin ilgisini çekebilecek niteliktedir. Yazılar ağır değildir ve dergi kısmen açık bir milliyetçi kimliğe sahip olmasına rağmen çok geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmiştir. *Hayat Tarih Mecmuası*, bir çok eksikliklere ve milliyetçi, İslâmcı bir ideolojik misyona sahip olmasına rağmen, popüler olabilmeyi başarmış, okuyucuların ilgisini ve katılımını sağlamış, kısaca başarılı olmuş ve bir döneme damgasını vurmuş bir yayındır. ☆

Sağlıksız Bir Eleştiri

MUSTAFA CEZAR

Tarih ve Toplum'un Mart 1992 tarihli 99. sayısında "XIX. Yüzyıl Beyoğlusu" adlı kitabım hakkında bir eleştirinin yayınlandığını öğrenince, ilk etapta gerçekten sevindim. Eleştiriler, eleştirilen şeye karşı duyulan ilginin göstergesi olduğu kadar, bilimsel gerçeklerin elde edilmesine hizmet edecek uyarılar da içereceğinden, elbette sevinçle karşılanacaktı. Ancak, Behzat Üsdiken imzalı bu eleştiriyi okuyunca sevincimiz yarıda kaldı. Zira, sözkonusu eleştiri, yanlış anlama ve değerlendirmelere neden olabilecek, sağlıksız bir eleştiri örneği idi.

Okuyanlarda rahatsızlık yarattığı anlaşılan bu eleştiriye, sayın Uğur Tanyel *Arredamento Dekorasyon*'un Nisan 1992 tarihli 36. sayısında bir yanıt yayınlamıştır. Sayın Tanyel, "gaddarca" diye nitelediği bu eleştiriye ilişkin yazısının sonunun, "... Kitap eleştirisinin olağan bir tanıtma boyutunu aşıp da, bir bilimsel tartışmaya dönüştüğünde ne denli zor bir uğraş olduğunu hatırlatmakta yarar var. Böylesi bir bilimsel tartışmaysa amatörce bir merakla yapılamıyor. Konunun bilimsel arka planını bilmek gerekiyor" diye, bitiriyor.

Sayın Üsdiken'in eleştirisinin, kitabımız hakkında, sadece bu eleştiriyi okuyan ve konunun yabancısı bulunanlarının zihinlerinde şüphe bulutlarının belirmesine neden.olma ihtimali karşısında, ayrıntılı bir yanıtlamada bulunmanın uygun olacağını düşündük. Açıklama niteliği de arzedecek yanıtımızda, sayın Üsdiken'in yazısındaki sıranın olabildiği ölçüde gözetilmesi, sanırız en uygun yol olacaktır. Bu nedenle, önce geniş çerçeveli sorun özelliği gösteren noktalara değinecek, sonra da teferruat şeklindeki kısımlara yanıtlar vermeye çalışacağız. Yanıtlarımızın neyin karşılığı olduğunun kolayca anlaşılabilmesi için, ister istemez sayın Üsdiken'in söylediklerine de kısaca işarette bulunacağız.

Sayın Üsdiken, mutlaka eleştirmek için eleştiride bulunma amacını güttüğünden olacak, daha ilk paragrafından itibaren önemli açmazlara düşüyor. Örneğin, kitabımızın ilk dokuz bölümünü (bu dokuz bölüm 354 sayfa tutuyor) meydana getiren bir metni XI. Türk Tarih Kongresi'ne bildiri olarak sunduğumuzu ve son üç bölüm hariç aynen yayınlandığını söyleyerek eleştirisine başlıyor.

Bilindiği gibi, kongrelerde bildirilerin sunulmasına genellikle 15-20 dakikalık zaman ayrılır. Bildiriler de bu 15-20 dakikalık süre içinde anlatılacak hacımda olur. Benim XI. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğum bildiri de bu ölçüde idi. Üsdiken'in kaydettiği şekilde 350 sayfalık bir bildirimin yayınlandığından ben haberdar değilim. Gerçeklerle ilgisi olmayan sözlerle yazısına başlayan Üsdiken bu çizgiyi sürdürerek kitabımızın önsöz, metin, notlar ve resimlerinin miktarlarının dökümünü yapıyor ve yazar, bu bildiriden sonra yeni bir şey getirmemiştir, diyerek cümlesini bağlıyor. Bu kitapta bir şey yoksa, sayın Üsdiken neden eleştiri zahmetine katlanıyor? Harcadığı zamana yazık değil mi?

Bir kimsenin kitabının bir bölümünü daha önce bildiri halinde bir kongreye sunması, ya da kongre bildirisini daha sonra genişleterek kitap haline getirmesi kusur değildir. Bu vesile ile belirtmeliyim ki, ben daha önce de bazı bildirilerimin konularını ilâve araştırmalarla genişleterek kitap haline getirdim. Bildiriler ilâve araştırmalarla kitap haline gelince yeni bilgileri de beraberinde getirir. Sözkonusu bildirimin yanında bu kitap da öyledir.

Sayın Üsdiken'in arşiv belgesi ve kaynaklar konusunda takındığı anlaşılmaz tavır ile, kitabın sayfa dökümünü yapışı arasında bağlantı kurulunca, amacın ne olduğu anlaşılabiliyor, Onun küçümseyip gereksiz gördüğü 21 sayfalık dipnotları esere kuvvet veren temel direklerdir. Arşiv belgeleri bu direklerin çelikten olanlarıdır. Resimler de süs olarak konmuş değillerdir. Bunlar da resim altı yazılarıyla oldukça iyi bir şekilde değerlendirilmişlerdir.

Sayın Üsdiken'in yazısındaki genel havadan anlaşıldığına göre, kendisi Beyoğlu'yu sokak sokak bina bina dolaşarak görsel olarak çok iyi öğrenmiştir. Böyle bir özellik saygı ve takdirle karşılanır. Ancak onun gibi sokakları dolaşamamış, bu yöndeki eksikliğini kitaplara, kadastral haritalara başvurarak gidermeye çalışan kimselerin küçümsenmesi de doğru olamaz. Üsdiken'in Tatavla ve su konusuna değindiği satırları alay kokan çiğ sözlerden oluşmakta. Arşiv belgesinden kişiliğe uzanan çizgide alay kokan çiğ sözler yeralmakta. Eleştirisini şu ifade ile yapan bir kimseden bilimsel bir görüş beklenebilir mi? "... Acaba sayın yazar, ilk kez 1940 yılında (II. Dünya Savaşı sırasında) askerlik nedeni ile İstanbul'a geldiğinde, merak saikası ile veya ilerde bunları yazarım düşüncesi ile "Tatavla"yı, "Tatavla Tepe"yi, "Ayazma" yı görmüş veya buraları gezme-isteği duymuş mu? Pera'nın bir köyü veya dış mahallesi olan burada hangi "azınlık"ların oturduğunu etüd edebilmiş mi yoksa etüd yerine arşiv belgelerini yeterli mi bulmuş?"

Her yerin apatmanlarla dolduğu son yıllardaki durumu bir yana bırakalım, tesadüf bu ya, 1940'da askerliğimizi yaptığımız sırada Tatavla'yı yabana atılamıyacak ölçüde görmüştük. Zira, yedeksubay öğrencileri olan bizleri çok defa Abide-i Hürriyet'e, haftada bir iki defa da Feriköy mezarlığı yakınındaki boş araziye talime götürürlerdi. Bu vesileyle çevreyi görür tanırdık. Ne var ki, o yıllarda karşımıza, buraları iyi etüd et, ilerde lâzım olur diye ders veren biri çıkmadığından, etrafa genç bir insanın gözü ile bakmaktan öteye gidemedik. Meğer ne büyük fırsatlar kaçırmış, ne büyük kusurlar işlemişiz.

Burada hemen bir noktaya işaret gereği duyuyoruz. Sayın Üsdiken'in aynen naklettiğimiz sözleri arasında Tatavla'yı Pera'nın dış mahallesi olarak tanıttığı görülüyor. Biraz sonra, Pera'nın gerçek sınırları diye vurguladığı yerde ise, Pera'nın Lüleci Hendek Sokak ile Taksim arasındaki sahadan ibaret bulunduğunu belirtiyor. Ne garip! İki sayfalık eleştirisinin bir sayfasını Pera'nın sınırlarına ayıran sayın eleştirmen, üzerinde en çok durduğu noktada bile çelişkiye düştüğünün farkına varamıyor.

Sayın Üsdiken, Beyoğlu'nun sınırlarını çok geniş tuttuğumuzu söyleyerek, yerli ve yabancı bazı yazarlardan da pasajlar nakletmek suretiyle, iddiasını kuvvetle vurgulamak istiyor. Hayır sayın Üsdiken, ben yanlışa düşmedim. İşaret ettiğiniz yazarları ve daha fazlasını ben de okudum. Öncelikle belirteyim, eserimde Beyoğlu için kesin bir sınır çizmedim. Ben asıl Beyoğlu'yu ev ev, sokak sokak tanıtacak bir turist rehberi hazırlamak için yola çıkmadım. Aslında sınır konusunda, herkesi tatmin edeceğini umduğum açıklayıcı satırlar eserimizde mevcut. Eserimizin 11-13. sayfaları Beyoğlu adlandırmasiyle sınır sorununa yanıt oluşturacak satırlar içeriyor. Tekrar tekrar vurgulayarak belirtelim ki, eserimizde işlenen çevre, Pera diye tanınan kısımdan ibaret olmayıp, "kozmopolit kültür sahası ile birlikte Batı'dan etkileşimin maddi sonuçlarının mimari ürünler ve top-

lum yaşamında belirginlik kazandığı sosyo-kültürel çevre"dir.Bunun için, sadece, Pera diye nitelenen alana bağlı kalınmayarak bunun dışına taşılmış ve tanımını yaptığımız çevreye göre bir işleme yolu tutulmuştur.

Onsekizinci yüzyılın ortalarından itibaren Beyoğlu'nun gelişiminde rolü olan etkenlerin başında suyun geldiğinde ısrarlıyız. Binlerce seneden beri şehirlerin kuruluş ve gelişiminde çözülmesi gereken sorunların başında su sorunu gelmiştir. Bu kural, kuşkusuz başka yerler için olduğu kadar Beyoğlu için de geçerli olmuştur. Kitabımızdaki "Beyoğlu'yu Doğuran Ana: Su" başlığını sansasyonel etki yaratmak için koymuş değiliz. Bu başlık uzun zamanımızı alan araştırmalar sonunda ulaştığımız sonucu ortaya koyan bir başlıktır. Ancak, Beyoğlu'nun gelişmesinin sadece suya bağlı bulunduğu iddiasında da değiliz. Zaten bu noktalar da su sorunundan sonraki bahisler arasında işlenmiştir.

Sayın Üsdiken'in Rum, Ermeni, Musevi ve Levantenlerin Müslümanlardan uzak durmak için önce Galata sonra da Pera'yı yarattıklarını iddia etmesi, "çünkü müslümanlardan tek uzak yer Pera idi" demesi, tutarlı bir görüş olarak görünmüyor. Bu görüş, tarihi gerçeklerle çatışan bir varsayımdan başka bir şey değildir. Üsdiken'in iddiası şayet doğru olsaydı, sadece İstanbul'da değil çeşitli dil, din ve kültürdeki insanları bir yönetim altında tutan Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkler ve gayrımüslimlerin birarada yaşadığı bir çok şehrinde, gayrımüslim grupların Müslümanlardan uzakta olacakları yerlere doğru kaçış içinde olmaları gerekirdi. Bu vesileyle belirtmek gerekir ki, böyle bir iddia, değil bir kaç satırı, yüzlerce sayfayı arkasından sürükleyecek özellikte bir iddiadır.

Eserimizde, Üsdiken'in, Müslümanlardan kaçış sonucu doğduğunu söylediği, bizim ise, kozmopolit kültürün yoğunluk arzettiği bölüm olarak nitelediğimiz Pera ile birlikte onun hemen yakınında ve etrafında, bazı yerlerde ise onun içine sokulmuş durumdaki bölümleri oluşturan yerlerde; yeni mimari ürünler, altı yapı tesisleri ve yeni kurumlar ile şehir ölçeğinde farklı bir maddi görüntü kazanan sosyo-kültürel çevrenin oluşum ve gelişim çizgisi anlatılmıyor mu?

Bu açıklamalardan sonra, şimdi de, haklı görünen iki tanesini öne almak suretiyle, onun, hata diye niteledıklerine geçelim. Haklılık arzeden noktalardan birisi, önce doğrusunu yazmışken sonra yanlışa düşmüş göründüğümüz St. Antoine Kilisesi'nin ilk yeri konusu, diğeri de Varyete-Sirk Tiyatrosu'na ilişkin ifade. Bu iki noktadan başka bir de Societa Operaia'nın kuruluş yılı hatalı görünüyorsa da bu dizgi hatasından başka bir şey değildir. 1876 yerine dizgi hatası olarak 1886 çıkmıştır. Bu vesile ile, kitabımızda tashih sırasında gözden kaçmış daha bazı dizgi hatalarının varlığını belirtmek isteriz. Kitap satışa çıkmadan önce tespit ettiğimiz 46 adet dizgi hatasının ayrı bir kâğıda basılarak kitap arasına konması bir şanssızlık eseri mümkün olamamıştır. Yanlışların çoğu kelimelerdeki harf fazlası, eksikliği, değişikliği, kelimenin ayrılması ya da bitiştirilmesi şeklindeki yanlışlardır. Okuyucu bunların dizgi hatası olduğunu anlayabilecektir. Ne var ki, bazı kelimelerdeki harf değişikliği ya da rakamlardaki değişiklik bilgi hatası izlenimi verebilmektedir. Dizgi hatalarının bu özellikte olanlarını burada belirtmemiz başka eleştirmenlerin de bunlara takılmamalarına yardımcı olacaktır.

sayfa	yanlış	doğru	sayfa	yanlış	doğru
20	Mıhrımah	Mıhrişah	379	1848-1940)	(1840-1940)
32	1897	1797	420	Sakraoza	Sakoza
83	(1559-1560)	(1557-1558)	461	Betes	Actes
102	1490/95	1494/95	461	Archipelaga	Archipelago
111,116	Panagiya Panaiya	Panayıa	461	Dress and and Mannersthe Turks	Dress and Manners of the Turks
250	1841,1841	1844,1844	464	Kılıçkay	Kılıçbay
265	3467	3567	465	1584-1562	1584-1602
354	1948	1978	467	Plan-Nauritti	Plon-Nourrit

St. Antoine de Padoue Kilisesi'nin Galata ile ilişkisi, Galata Yeni Cami'nin yerindeki kiliseyi ellerinde tutan Conventuel rahiplerine ait bir yer olması şeklinde belirir. P.G. İnciciyan'ın Fransız elçilik şapelinin yukarı tarafında diye tarif ettiği sözkonusu bina, başlangıçta Conventuel rahiplerinin ruhban okulu idi. 1724'te kiliseye çevrilmesine karar verilince, yapı 1726'da yenilenmiş ve bir kilise olarak ortaya çıkmıştır. Yani ruhban okulundan St. Antoine de Padoue kilisesi binası doğmuştur. Bina 1762'de yanmış, Fransız elçisinin gösterdiği ilgi ile manaştırı ile birlikte yeniden yapılmıştır. 1831 Beyoğlu yangınından sonra tamir gören kilise son olarak Mongeri'nin planına göre yeni bir yapıya kavuşmuştur.

Yaşam çizgisi böyle bir durum arzeden St. Antoine kilisesinin Beyoğlu'da olduğunu (s.109) belirttikten biraz sonra (s.111) bunun da St. Marie Draperis gibi XVIII. yüzyılda yangından sonra yenilenişini, tekrara düşmeden kısa yoldan açıklamak isterken hatalı bir cümle kuruluşuna yer vermişiz.

İkincisine gelince: Said N. Duhani'nin "Eski İnsanlar Eski Evler" adlı eserinin 68. sayfasında Halep Pasajı ve Varyete-Sirk Tiyatrosu konusu ile ilgili ifade aynen şöyle: "Halep Pasajı (şimdi Ses Tiyatrosu) Halep'li M. Hacar'a aitti, bugün buranın sahibi Süreyya Paşa'dır. "Ses Sineması"nın yerinde "Varyete-Sirk Tiyatrosu" bulunuyordu. Değerli bankacılar yetiştiren Tournière ailesi burada müthiş numaralar sunardı, dizginsiz at, Richard vari uçuş ve başka binicilik hünerleri gibi..." "Müthiş" diye nitelenen binicilik numaralarının kapalı bir salonda değil de açık bir yerde yapılabileceğini düşünmemiz böyle bir yanlış algılamaya düşmemize neden olmuş bulunuyor. Duhani'nin kitabındaki ifade böyle bir algılamaya müsait olmakla beraber elbette kusur bizde..

St. Antoine Kilisesi'nden sözettiğimiz kısımda, neden dolayı korkunç bir hataya düştüğümüzü anlayamadık. Binanın proje mimarının G. Mongeri olduğu 119 ve 207. sayfalarımızda belirtilmiştir. Mongeri'nin mühendis De Nari (dizgi Denari şeklinde çıkmıştır) ile işbirliğinde bulunması proje bazında değil de statik hesaplar ve inşaatın yürütülmesi konusunda olmalıdır. Ne var ki burada zaten ayrıntıya girilmeyerek yapım işinin ikisi tarafından gerçekleştirildiği belirtilmekle yetinilmiştir. Benim yararlandığım kaynaklarda inşaatın 1905'te başlayıp 1908'de bittiği yazılıdır. Sayın Üsdiken ise, inşaatın mimar Semprini tarafından yürütüldüğünü ve 1906'da sona erdiğini 25 ağustos 1906 tarihli The Levant Herald'ı kaynak göstererek belirtiyor. Zamanında yayınlanmış bu gazete haberi, kuşkusuz, bizim yararlandığımız ikinci elden yazıya nazaran daha fazla değer taşıyacaktır.

Osmanlı aydını olarak toplumda önemli bir yeri olan Vak'anüvis Ahmed Lütfü Efendi'nin, örnek belediyecilik uygulamasına Beyoğlu'dan başlanmasını yadırgayışını belirtmemizi, sayın Üsdiken'in eleştiri konusu yapmasını anlamak mümkün değil. Lütfü Efendi, İstanbul'un başka semtleri Altıncı Daire'deki kumar ve fuhuş yerlerinden dileriz örnek almazlar demiş. Osmanlı Vak'anüvis'inin bu görüşüne işarette bulunmamız (s.185) bir kusur mu? Sayın Üsdiken, Ahmed Lütfü Efendi'nin böyle bir şey söyleyip söylemediğinden şüpheleniyorsa, yazarın aynen naklettiğimiz sözlerinin yer aldığı kitabın adı, cildi ve sayfa numarasını vermiş bulunuyoruz. Oradan kontrol edebilir.

Sayın Üsdiken, Ahmed Lütfü Efendi'nin sözlerini garip bulduğunu belirttiği cümlesinin arkasını "çünkü ilk kumar oynanan

kulüp Beyoğlu'nda değil İstanbul'da açıldı" diyerek sözlerinin baş tarafı ile ilgisi olmayan bir tarafa yöneliyor. Durup dururken kulüpten söz etmesi, herhalde bilgisinin genişliğini göstermek istemesinden kaynaklanmalı. Oysa kitabımızda (s.413, 426) İstanbul'da açılan ilk kulüple ilgili bilgi de var, ama bu bilgi Altıncı Daire Belediyesi'ni tanıttığımız bölümde değil de "Kahvehaneler ve Pastahaneler" başlığını taşıyan yerde. Ne garip, ilk kulübün açılışından söz ederken Lütfü Tarihi'nden yedi satırlık bir de nakil yapmışız. Yoksa Üsdiken, ilgisi olmayan yere ilk kulüp konusunu sokarken bizden aldığını bize satma çabasında mı?

Sayın Üsdiken İngiliz Elçiliği binasının mimarı konusuna da epeyce satırlar ayırmış. Ne var ki onun, mimara ve binanın mimari üslûbunun Londra'daki parlamento binası üslûbuna uymamasına ilişkin sözleri tutarsız. Bir mimar eserlerinin bütününü belirli bir üslûpta yapabileceği gibi değişik üslûplarda eserler de ortaya koyabilir. Kitabımızda bu konuda örnekler gösterilmiştir. Özellikle Vallaury ve Mongeri'nin eserlerine ilişkin satırlarımıza bakabilir.

Elhamra Sineması'nın mimarının Ekrem Hakkı Eyverdi olmadığını kesin bir dille belirten Sayın Üsdiken, 1991 Aralığının son günlerinde kendisiyle yaptığımız telefon görüşesinde; binanın 1868'te yapılmış olduğunu, kaynağımızda yanlışlık bulunduğunu iddia etmiş, yapının mimarisinin 1910'lu 1920'li yılların özelliğini taşıdığını hatırlattığımızda da, 1868 tarihinin binanın içindeki bir sütunda yer aldığını bildirmişti. Eleştirisinde 1868 tarihine değinmeden "bina zaten vardı, yalnız tadilât yapıldı" demekte. Binanın içindeki bir yerde böyle bir tarih bulunabilir. Ancak binanın cephe düzeni, ben 1910'lu 1920'li yılların ürünüyüm diye âdeta bağırmaktadır. Sayın Üsdiken Ayverdi hakkındaki yargısını "kaldı ki, sayın Ayverdi, kâfir kenti saydığı Pera'ya çıkmayı düşünmez, değil bina inşa etmeyi" sözleriyle, tatsız biçimde dile getirmektedir. Hakkın rahmetine kavuşmuş bulunan Ayverdi'den Beyoğlu'yu ayak basmayacak derecede kâfir kenti sayıp saymadığını sorup öğrenmek de mümkün değil! Dip notumuzda gösterdiğimiz kaynakta Ayverdi'nin eserleri arasında Süleymaniye'deki Botanik Enstitüsü, Taksim'de eski Belediye Gazinosu, Boyacıköy Camii ve Heybeliada Camii de var. Üsdiken bunlar için neden bir şey demiyor? Görülüyor ki merhul Ayverdi, Kâfir Kenti(!)nin hem de tam göbeğinde başka bir bina daha yapmış.

Sayın Üsdiken hata ararken anlam zorlamalarına başvurmaktan da geri kalmıyor. Abdullah Efendi Lokantası'na ilişkin sözleri bunlardan biri. Biz Abdullah Efendi Lokantası Cumhuriyet Devri lokantasıdır demedik. Bizim cümlemizdeki vurgulama lokantaya değil Beyoğlu'ya aittir. İşte cümlemiz (s.419): "... Pera Palas'ın lokantası Tokatlıyan'a nazaran diplomatik bir yer izlenimi verir. Pera Palas'ın lokantası 1950'li yıllarda Tokatlıyan'ın otel ve lokantalıktan çıkışından sonra da varlığını sürdürür. Lüks otel lokantaları arasına Cumhuriyet Devri'nde Park Otel Lokantası da katılmıştır. Cumhuriyet Devri Beyoğlusu'nun lokantaları arasında Abdullah Efendi Lokantası'nı anmadan geçmek olmayacaktır. Abdullah Efendi kendi adını verdiği lokantasını önce Karaköy'de açmış daha sonra Rumeli Hanı'nın altındaki yerine geçmiştir."

Sayın Üsdiken; sinema, tiyatro, otel, lokanta ve benzeri yapıların tam yerlerinin belirlenmesini istiyor. Bunu bulamayınca da yanlış gözüyle bakıyor. Bu vesile ile bir noktayı özellikle vurgulamak gereğini duyuyoruz. Kitabımızın 11. bölümünü oluşturan tiyatro, sinema, otel, pastahane, lokanta, kahvehane, pastahane ve meyhaneler Beyoğlu kültür çevresinin oluşumundaki rolleri nedeniyle ele alınmıştır. Amacımız, sadece bu yöndeki oluşum ve gelişimi özetle belirtmek olduğundan, ölçü buna göre tutulmuş, seçimlerimiz buna göre olmuştur. Bir taraftan ayrıntıya girmekten kaçınırken diğer yandan da bu kurumların durumlarını en canlı şekilde nasıl yansıtabileceğimizi düşünmekten geri kalmamış, bu arada bazılarının binalarının yerlerini yaklaşık olarak belirtmeyi yeterli görmüşüzdür, o kadar.

Sinemalarla ilgili kısa bilgiler verirken, bir sinemacı çocuğu olan ve ömrünün büyük bölümünü sinemalar çevresinde geçiren Giovanni Scognamillo'ya güven duyduk. Güvenimiz bugün de sürmektedir. Sinema konusunda ondan yararlandık. Kitabımızda ilk sinema, son sinema diye iddialı bir cümle yok ki ilk sinema "Eclaire" değil "Pathè" idi, diye ihtara gerek duyulsun. Kitabımızdaki ifade (s.393) şöyle: "Anlaşıldığına göre, Beyoğlu'nun en eski sinemaları 1909'da faaliyete geçen Éclaire, 1911'de açılan Santral, 1914'te açılan Majik idi. "Bunun dışında ayrıca sinema öncesiyle ilgili iddialı bir cümlemiz de yok. Bu konuda sadece (s. 391): "Sinemaların başlangıcını, Fransız Cambon'un 1898'de Cirque théatre des Variétés"de sinematograf oynatmasına kadar gerilere götürmek mümkünse de, gerçek sinemalar 1910'lu yıllarda başlar, demişiz.

Sayın Üsdiken'e göre, Karlman Mağazası'nın Karlman Pasajı'nın önemli bir bölümünü kapladığını söylemiş olmamız da büyük bir kusur. Oysa üst katta "Turquoise restauran" bulunuyordu demekle, Karlman Mağazası'nın pasajın bütününü kaplamadığını kendisi belirtmiş olmuyor mu?

Bizim yararlandığımız kaynakta; 1877 Tersane Konferansı'na katılan İngiliz delegesi Lord Salisbury'nin kaldığı Hotel d'Angleterre'in İngiliz Elçiliği yakınında olduğu belirtiliyor. Üsdiken ise, bu otelin Tünel'de olduğunu söylüyor. *Tarih ve Toplum*'un 99.sayısındaki "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri" başlıklı yazısında sayın Üsdiken, Hotel d'Angleterre'in 1841'de Grand Rue de Pera 463 numarada açıldığını belirtiyor. Beyoğlu'da binaların numaralama işlerinin düzene kavuşturulması Altıncı Daire Belediye teşkilâtının kuruluşundan sonraya rastladığına, öte yandan Tünel'in açılışından otuz yıl öncesine rastlayan bir zaman diliminde, Grand Rue de Pera'nın iki yanının binalar açısından biçimlenişi bakımından hayli erken sayılacak 1841 yılında 463 numarada böyle bir otelin varlığından söz etmek, kuşkusuz hayli önemli bir şey. Ancak ne var ki, otellere ilişkin gerçekten ilginç bilgiler içeren bu yazıda hiç bir kaynağa yer verilmemesi yazının inanırlığına gölge düşürüyor. 1841'de 463 numarada bir otelin varlığına nasıl inanacağız?

Biz (s.407) "Mıgırdiç Efendi'nin kızı ve damadının yönetime el koyarak babalarını Fransa'ya sürgün gibi göndermelerinden sonra" demişiz. Sayın Üsdiken ise, yok, Mıgırdiç Efendi'nin kızı ve damadı otele el koymamıştır. Mıgırdiç Efendi kendiliğinden Nis'e gitmiştir, diyor. Hacımlı bir araştırma olan kitabımızda meğer, eleştirilecek ne büyük hatalar işlemişiz!

Sayın Üsdiken, bir yerde çelişkiye düştüğümüzü belirtmek amacıyla, 1849'da Pera'da 28-30 bin kişinin yaşadığını söylediğimizi (s.133), başka bir yerde (357) ise aynı yıllarda 70 bin kişinin bulunduğunu bildirdiğimizi kaydediyor. Burada şayet bir yanlış anlama yoksa, yanlış yaratma çabası sözkonusu. Zira, 133. sayfada yazardan da sözederek J.H.A. Ubicini'nin Pera için verdiği rakamları belirtiyoruz. 357. sayfada ise 1848 Beyoğlu nüfusu için araştırıcı yazarların verdikleri rakamları naklediyoruz. İlkinde Pera, nüfusların cetvele döküldüğü ikincisinde ise Beyoğlu deyimi geçer. Öncelikle buna dikkat edilmesinin gerekliliği bir yana, her iki sayfadaki rakamlara ilişkin değerlendirmelerimiz 356. sayfanın son paragrafında yeralmaktadır. Burada, Devlet Salnameleri ve İstatistik Yıllıklarına dayanmayan rakamlara tahmini gözüyle bakılması özellikle hatırlatılmıştır.

Sayın Üsdiken, lokanta ve pastahaneler bölümü için bir şey

yazmak istemiyorum. Çünkü tamamı başkalarından alıntı diyor, Üsdiken burada da bizi asla anlamamış. Bir defa, buradaki durumu, başkalarından alıntı diye geçiştirmek önyargılı olumsuz tutumun tipik bir örneği. Başkalarının yazdıklarını kendi ifadesi biçiminde nakletmek başkalarından alıntı olur. Oysa burada, usta kalemlerden nakillerle konuyu işleme ve senteze gitme var. Beyoğlu'nun kahvehane, pastahane, lokanta ve meyhanelerini çok iyi tanıyan, buraların ruhuna nüfuz etmiş Haldun Taner, Fikret Âdil, Salah Birsel, Çelik Gülersoy, Sait Faik Abasıyanık ve daha bazı kimselerin görüş ve tanıtımlarına özel değer tanıyarak onların anlatımlarından parçalar almakla, isabetli ve güzel bir işleme yolu seçtiğimize inanıyoruz.

Sayın Üsdiken, Varlık Vergisi'ne ilişkin tek bir kaynak vermediğimizi söylüyor. Oysa, Varlık Vergisi uygulaması sırasında İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte'nin "Varlık Vergisi Faciası" adlı kitabiyle ilgili satırlarımız (s.447) dikkatinden kaçmış olmalı. Varlık Vergisi ile ilgili yazılara kaynaklık eden bu önemli kitabı ne yazık ki bibliyografyamızda göstermeyi, metinde ve dipnotlarda geçen daha bazı eserler gibi unutmuşuz.

Sayın Üsdiken'in en garip, garip olduğu kadar da adlandırmada güçlük çekilen eleştirisi, Varlık Vergisi ile ilgili fıkra konusunda görülüyor. Fıkra için hem kaynak istiyor, hem de fıkradaki isim ve rakamlar neden değiştirilmiş, diyor. Yazısının ilk paragrafında (21 sayfa not) ifadesiyle, dip notlarla kaynak gösterilmesini hafife almış olan Üsdiken burada kaynak bekliyor. Varlık Vergisi'ni, şayet, eserimizdekinden fazla biçim ve ölçüde irdeleme gereğini duymuş olsaydık, sayın Üsdiken umduğundan da daha fazla kaynak bulurdu. Bu husus bir yana fıkraya gelince, burada kuşkusuz espri önemli. Rum, Ermeni, Yahudi azınlıklar karşısında Türklerin az vergi vermesini azınlıklardan bir yükümlünün tatlı bir iğneleme şeklindeki espri ile ortaya koyması fıkranın özünü oluşturuyor. Bir fıkrada Kirkor yerine Agop, 9 bin yerine 10 bin denmesi neyi değiştirir ki?

State and Society in Mid-Nineteenth century Egypt

İLBER ORTAYLI

Mısır'ın köklü tarihi içinde herşey kaybolur. Bugün Osmanlılığın izlerine Mısır'ın mimari coğrafyasında, ama daha çok idarî yapısında rastlanıyor; fakat bu izler belki de 17-18. yüzyıllardan çok, Mehmed Ali Paşa ve Hidivlik devrine, yani 19. yüzyıla aittir. Türkiye'de bu dönemin Mısırı incelenmiyor ve bu ihmal Mısır'ın Tanzimat reformları için çok önemli bir model teşkil etmesine rağmen devam ediyor. Mısırın bu dönemi daha çok, yabancı araştırmacıların elindedir. Dış tetkiklerde de en önemli noksanlardan biri, Osmanlı 19. yüzyılı üzerindeki Türk literatürün ihmali ve bilhassa Türkiyedeki arşivlerin pek kullanılmamasıdır. Son yıllarda bizde modern Mısır için yapılan tetkikler; Takvim-i Vekâyî ve Vekayi-i Mısrıyye arasındaki polemiki ele alan Orhan Koloğlu ve Selim Deringil'in, Osmanlı Hidiv ilişkilerini ele alan makaleleri olarak zikredilebilir. Başbakanlık Arşivindeki Mısır Defterleri ve İrade tasnifleri dışında, tabii Fransız Dışişleri Arşivleri, Londra Public Record Office ve Viyanada Haus Hof und Staatsarchiv ve pek el atılmayan Rusya arşivlerinin önemini belirtmeye gerek yok. Bunlar hepsi yeni ufuklar ve yeni bilgilerdir.

Toledano'nun elimizdeki kitabı Mısır araştırmalarında bu kaynaklardan bazılarına el atan umut verici bir çalışma. Kitab; Mısır'ın geçmiş Osmanlı asırlarının güzel bir tahlili ile başlıyor. Mısır Mısırdır. Mehmet Ali Paşa bu ülkenin Osmanlı ülkesinden farklı bir yanı olduğu gerçeğini kısa zamanda kavramıştır. İktidarının, Mısırın içişleri ve iktisadi siyaseti ile sınırlı olduğunu görmüştür. O eski Mısırı yani Memlûkler Mısırını kuramayacaktır. 1250 ve 1517 arasında, Memlûklerin yönettiği Mısır; Suriye, Filistin, Hicaz ve Kızıldenize hükmeden bir devletti. Bu mülk Osmanlıya geçince ilk anda İstanbulun merkeziyetçi iktidarı altında yaşadı. 17 ve 18. asırlarda durum değişmeğe başladı. Memlûk beyleri ile yeniçeri garnizonunun mensubları ve İstanbuldan gelen yöneticiler arasındaki gerilim ve bitmeyen çatışmalarla tarih sürdü gitti. Toledano'nun bu tasvirleri ve Reymond ve Holt'tan yaptığı alıntılar ve mukayeseleri gerçeğe uyuyor. Çünkü bu dönemlerde bazı vakit Mısır Hazinesi dediğimiz eyalet salyanesinin (ki padişahın ceb-i hümayun denen özel gelirini teşkil ederdi) nin gönderilmesinde tehir ve hatta ihmal görüldüğüne rastlanır.

19. yüzyıl Mısır tarihi.. içinde Mehmed Ali Paşanın oğlu Tosun Paşa ve bilhassa onun oğlu Abbas Paşa; modern Mısırın ve bu ülkenin İstanbulla olan ilişkilerinin tarihinde merkez teşkil eden ilginç bir tarihi figürdür. Abbas Paşa dedesinin ak-

sine Bab-ıalî ve sarayla daha iyi ve sadıkane ilişkiler kurarak, Mısırdaki Kavalalı hanedanının hakimiyetini sürdürme yolunu tercih etmiştir. Mısır 1853 Kırım savaşına 20.000 asker ve donanmayla yardımcı kuvvet olarak katılmıştır. Abbas Paşa dış desteği de artık Fransadan değil, İngiltereden aramak eğiliminde dir ve böyle bir politika gütmektedir. Mısır ülkesinde bu zaman zarfında asayiş eskiye oranla hayli düzelmiş ve iktisadî hayatta da bünyevî değişiklikler başgöstermiş, tarım ve bazı küçük sanayie bu gelişmeler yansımıştır. Burada bir noktaya değinmeliyiz. Toledano; Said Paşa'nın 1858 de neşrettiği Arazî Kanunundan söz ediyor. 1858 tarihli Osmanlı Arazi Kanunnamesi'nden bir bahis, atıf veya mukayese yapılmadığını söylemek gerekir. Oysa bu ilginç ve gerekli bir mukayesedir.

Toledano'nın kitabında ilginç bir yaklaşım ve değerini arttıran konu 19. yüzyıl Mısırındaki sosyal tabakalaşma ve bu sınıfların, sosyal kültürel kalıplarının işlenmesidir. Bu yönüyle kitab kendi dalında çok uzun zaman bir başvuru kitabı olma niteliğini koruyacaktır ve doğrusu zevkle okunan akıcı bir uslubla kaleme alınmıştır. Mısırın sosyal sınıfları arasındaki uçurum canlı zengin örneklerle ele alınıyor. Bu sadece ekonomik refah göstergeleriyle değil, tarihin getirdiği kültürel-etnik farklılıklara da dayanıyor ve genelde Mısır Osmanlı imparatorluğunun içinde bu bakımdan çok farklı ve özgün bir yapıdır. Hattâ bu farklılık Maşrık Arab vilayetleri için de sözkonusudur kanımızca... Örneğin Kahire, 1840larda ikiyüzellibin nüfuslu iken 1860'da 300 bin oluyor bu nüfus. Beşbuçuk milyon nüfuslu Mısırda, bin kişilik bir elitin iktidarı yüzbin kişilik bir asayiş kuvveti ve hizmetli ile elde tutuluyor. Servet farkları çarpıcıydı. Ancak bu nedenle Mısırda, İstanbulda bile görülmeyen bir maddi zenginlik, mimarî üst sınıf hayatının görkemi vardı.

Mısırlı hanedan üyelerininin Tanzimat dönemi İstanbulunda yarattıkları kültürel kalıpları ve modayı biliyoruz. Teledano'nun bu dönemin Mısırının sosyal tarihi üzerindeki betimleme ve yorumları bize bunun nedenini açıklamaktadır. Kitabın II. Bölümü tamamen bu konuya ayrılmış. Eliti yaratan okullar, daha önemlisi hakîm grubun dili olan Türkçenin kullanımı, bu grub arasındaki yaygınlığı, Türkçe bilgisinin ayırıcı özelliği üzerinde canlı renkli örneklerle kuruluyor. Kıyafet, nihayet bir ayrıcalık olarak silâh taşıma gibi statü sembolleri var. 19. yüzyılın Mısırında köylerdeki durum, askere alınmanın getirdiği problemler, nihayet şehre göç üzerinde duruluyor. Şehirlerdeki istihdam olanakları ve biçimleri, sözü çok edilen fakirliğin tarifi ve betimlemeleri, paranın ne ölçüde kullanıldığı üzerinde duruluyor. Para kıttır. Aynî mübadele büyük şehir dışında yaygındır ve hatta kırsal merkezlerde para bozdurmak bile bu nedenle çok zordur. Toledano'nun kitabı 19. yüzyılın Mısırını yeni boyutlar ve yeni bilgilerle tanımamızı sağlayan kullanışlı bir kitab. Uslübu akıcı. Mesela Afaf Lütfi al-Sayyid Marsot'nun "Egypt in the reign of Muhammed Ali" adlı çalışmasına göre önemli bir farkı da, Türkçe ve Osmanlıca tarih literatürüne müracaat etmesi..

Kitabta özellikle birinci bölümde cevabını bulamadığımız bir ufak sorun var. Hidiv Said Paşa'nın ölümünden sonra Halîm Paşa ve İsmail Paşa arasındaki mücadele. Bir başka önemlice eksik de Mısırın idarî yapısı üzerindeki şemalar. Bunun bir başka çalışmada ele alınmasını temenni ederiz. Fakat bunun dışında 19. yüzyıl Mısır Tarihi için uzun zaman başvurulacak bir kaynak ve zevkle okunan bir tarihyazıcılık örneği var önümüzde. Bu çalışmanın diğer araştırmacıları bu konuda yukarda saydığımız yeni kaynaklara teşvik edeceğini ve yeni monografilerin kaleme alınmasını da teşvik edeceğini sanıyoruz.

Orhan Şaik'in "Muaheze"sini Tekzip

DOÇ. DR. TAHİR ÜZGÖR

Günümüz için ateşten deniz üzerinde mumdan bir gemiyi andıran bin başlı ejdere binip bin yıllık gam harabelerini geçerek devler, periler, sesi gök gürültüsünü andıran gulyabaniler, nakışlı yılanlarla mücadeleden sonra ele geçirilen "kimya" herhâlde "ilim" olmalıdır. Bu yolda insanın ayağının sürçmesi, kayması ve hatta düşmesi pek mümkündür, esasında bunun aksi tabiate aykırıdır. Bu noktada anahtar kelimeler, "hüsn-i niyyet" ve "ciddiyyet" tir. Bu disiplinle herkes, ilim binasının inşasında cirmine göre, kaldırabildiği ağırlıkta bir taş koymak suretiyle vazifesini yerine getirmeye çalışmalıdır.

Son yarım asırlık zaman içerisinde bizde tenkid denilince akla ilk gelen isim, şüphesiz Sayın Hocamız Orhan Şaik Gökyay olmaktadır. Eskilerin,

"İlm çok üstad yok şakird-i kâbil na-bedid"[1]

dedikleri bir sahada Türk eğitim ve kültürüne hesapsız hizmetlerde bulunmuş, "binlerce öğrencisinin hâlâ sevgi ve hayranlık hâlesiyle çevrili bu Türk büyüğü"[2] yetmiş yıldır hocalarımıza hocalık etmiştir. Büyük emek mahsûlü araştırı ve eleştirilerini bu sahayla uzaktan-yakından ilgili hiç kimsenin inkâr etmesi mümkün değildir. Ancak, sadece makale olarak ikiyüzün üzerinde incelemesi bulunan Sayın Hocamız'ın hiçbir çalışmasında eleştirilen yazar veya eseri hakkında tek istisna dışında müsbet bir ifade bulmak mümkün olmamaktadır. Bir müdekkik dikkatini haiz olmakla birlikte kendileri katiyen bir münekkid tarafsızlığına sahip değillerdir, hadd-i zatında mizacları buna müsait değildir. Her dem taze kalacak eski edebiyatımızın gülbahçelerini, hususi bağları kabûl edip buraya destursuz girilmesine asla müsamaha ve tahammülü olmayan Sayın Hocamız, bu bahçeye sabır ve itina ile dikilmeye çalışılan fideleri daima elleriyle kökünden söküp atmak kasdındadır.

Niyetimizin kimseyi incitmek olmadığını bilhassa belirterek mevzua geçmek gerekirse bu yazı, Sayın Orhan Şaik Hocamız'ın *Tarih ve Toplum*'un Nisan 1992'de yayınlanan 100. sayısının 35-39. sayfaları arasında "Bugünkü Türkçe" başlığı ile yer alan yazısına dair bir tekziptir. Sayın Orhan Şaik Hocamız'ın, "Türkçe Divan Dibaceleri" adlı eserimizi ele alarak burada bulunan "Fuzuli'nin Dibacesi'nin bugünkü Türkçesi diye karalanmış sahifeleri okuyup bunların Türkçe olduğunu söyleyecek okur-yazarların rahle-i tedrisi önünde diz çökmeğe hazır bulunduğunu" dile getirdiğini üzülerek gördük.

Öncelikle, zaten basılırken pek çok diziliş hatasına maruz kalan ve şu anda altı sahifelik bir doğru-yanlış cetveli hazırlanmış bulunan kitap için verilen tanıtım dipnotunun bile yanlış aktarıldığını belirterek,[3] Sayın Hocamız'ın ifade buyurdukları nizam içerisinde ikazda bulunduğu hususlar üzerinde aflarına sığınarak tekrar düşünmeye çalışacağız.

Altı çizilerek söylenilmesi gereken ilk husus, bu kabil eski metinlerimizi günümüz Türkçesine çevirirken takip edilmesi gereken motomot bir nesir cümlesi kurma faaliyetiyle şairâne ve ilmî olmayan şerh usûlünün birbirine karıştırılmamasıdır.

Nesre çevirme, ele alınan cümledeki kelimelerin mümkün olduğu kadar yine tek kelime ile karşılanarak ve bugün Türkçe cümle yapısında bulunmayan "ki"li birleşik ifadelerden mümkün mertebe sakınılarak uygulanması gereken bir usûldur. Şerh ise bunun bir merhale daha ötesidir, tefsirdir, yorumdur. Elbette ki nesre çevirme gibi sathi, sekteli ve hatta ruhsuz değildir amma katiyen ilmî de değildir, serbest, şairane ve başına buyruk bir usûldür. Buna dair olmak üzere kitabın "Önsöz" kısmında (s.v) "Bir metni, muhterem hocam Orhan Şaik Gökyay bir şekilde, merhum hocalarım Prof. Ahmet Hamdi Tanpınar, Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Nihad Sami Banarlı ayrı ayrı şekillerde şerh ederlerdi..." denilerek farklılık gösteren yolun şerh usûlü olduğuna işin başında temas edilmiştir. Bu sebeple yapılması gayeler arasında bulunmayan bir faaliyeti yerine getirmediği için bir yazarı veya bir eseri muhakeme ve mahkum etmenin ilmî zihniyetle uzak-yakın bir alâkası bulunabilir mi? "Türkçe Divan Dibaceleri" isimli eser, yeni harflere aktarılmış Türkçe divan dibacelerindeki eski tabirlerin yerine bugünkü Türkçe'deki karşılıkları konularak yapılan bir düzenlemedir; bir şerh, bir tefsir, bir yorum değildir. Sayın Hocamız, kıymetli vakitlerini bağına girenleri çomak yerine kullandığı kalemiyle kovalamakla geçireceğine, kesb ü sa'yini meselâ "Türkçe Divan Dibacelerinin Şerhi' gibi bir eser vücuda getirmeye sarfedeydi, kim bilir nasıl okunması hazlar bağışlayan bir kaynak ortaya çıkardı. Bu hakikaten esef edilecek bir hâldir

Sayın Hocamız, Divan şiirini anlamak için ilk öğreneceğimiz kelime olan "Bahr" ve "Buhur" kelimelerinin mânâlarını "yazarın taakkul edemediği" üzre lugate bakarak sıralamaktadır.

Mezkûr lugatler haricinde ayrıntılı bilgi için Sayın Hocamız'ın bir de, bizim 1983 yılından bu yana Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'nde ders kitabı olarak okutulan "Edebiyat Bilgileri" adlı eserimizin 152-162. sayfalarına müracaat etmelerini acizane tavsiye ederiz.[4] Kaldı ki "sefine-i ümmid-i sükkân-ı bihar-ı buhur-ı nazm" ifadesinde buhurun bu mânâsını hatırlamaya hacet olup olmadığı da münakaşa edilebilir.

Bundan sonra Sayın Hocamız, "Mütekellim-i nutk-aferin" ifadesinin "sözü yaratan ve konuşan Allâh" şeklinde nesre çevirilerek kestirilip atıldığını söylemektedir. Yukarıda ifade edilmeye çalışıldığı üzre bu, mekanik bir nesre çevirme işlemidir ve mütekellim kelimesinin karşılığı "konuşan" dır. "Allâh'ın kelâm sıfatıyla alâkalı çetin bir bahis" olduğu yolundaki malumat ise şerhe girmektedir ve metnin içerisinde yeri yoktur.

Yine Sayın Hocamız, Fuzuli'nin meşhur kıtasının

Şi'r bir ziverdür amma biz kimi nakıslara
Ol ki kâmildür anı muhtac-ı ziver kılmamış

beytinin ilk mısraı için "... dizesinin Türkçesinde fahiş bir hata işlenmiştir. Şiir bir süstür amma benim gibi (aslında biz gibi) eksik olanlara," ifadesiyle, kitapta yer alan "Şiir bir süstür amma bizim gibi eksik olanlara." şeklindeki ifademizi bozup okuyucuyu yanıltmak, daha fahiş bir hata değil midir? Kendilerine göre "Ol ki kâmildür" ifadesinin "Noksansız olan O (Allâh)" şeklinde mânâlandırılması mümkün değildir ve "kâmil" sıfatı Hz. Peygamber'e aittir. Halbuki kâmil yani her türlü noksandan münezzeh olan ancak Allâh'tır. Peygamber, hatta Habibullâh dahi olsa hiç bir kul noksansız değildir, olamaz. Ayrıca Fuzuli gibi bir şairin aynı şahıs için iki şahıs zamirini bir arada kullanması mümkün müdür, bütün divanında bir tek misâline daha rastlanabilir mi? Bir de 36 "Yasin" 69'da geçen "Biz ona şiir öğretmedik..." meâlindeki ayetin burada hatırlanması istenilmektedir. Kitabın "İnceleme" kısmında "Divan Dibacelerine Göre Ayet ve Hadislerde Şiir ve Şair" başlığı altında bu ve buna benzer ayet ve hadisler yine bu beyit dolayısıyla muntazaman zikredilmektedir. (s.24) "Divan Dibacelerine Göre Ayet ve Hadisler ile Şiirin Farkı" kısmında ise (s. 26) kıtanın tamamı alınarak burada Peygamberimizin diğer insanlardan ve şairlerden üstünlüğünün ifade olunduğu belirtilmektedir. Sayın Hocamız bu sahifelere hiç mi göz atmamışlardır. Attılarsa sadece Fuzuli'nin değil, kırka yakın divan şairinin divan dibacesini bir araya getiren birşahsın bunca okuyucuya en malum bir ayeti bile bilmiyormuş gibi gösterilmesinde ne mânâ vardır?

"Canib-i iktisab-ı adab'ın Türkçesi "edepler kazanma" değildir ve metali-i ahter-i husul-i ikbalim'i "tahsilimin türeme yıldızının doğuş yerleri" karşılamaz denilirken yine mesele şerh yönünden ele alınarak takdim edilmektedir.

Bundan sonraki kısımda "Yazarın Arapça ibareleri ve manzum parçaları Türkçe'ye nasıl çevirdiği üzerinde durmadık yalnız "üsnî" kelimesinin "esna" diye okunduğunu farkettik" denilmektedir. Yine Sayın Hocamız dikkat buyurmuş olsalar idi kitabın "Önsöz"ünde (s.v) "Metinleri tesbit ederken Ahmet Paşa, Necati, Fuzuli, Taşlıcalı Yahya ve Nev'i'ninki olmak üzere toplam beş dibaceyi matbu eserlerden aldık." izahını görmüş bulunacaklardı. Burada yeri geldiği üzre belirtmek gerekir ki kitabın Arapça va Farsça kısımlarının okunması ve tercümesi mütehassıslarının himmetleriyle gerçekleşmiştir.[5] Yukarıda sayılan metinlerin matbu eserlerden aynen alınması, tartışılabilir bir tekniktir. Ancak daha önce divanın bütünü üzerinde çalışanların metne vukufları göz önüne alınarak böyle bir yol takip edilmiştir. Mevzuniyet kelimesinin "manzum söz söylemek, şiir söylemek" demek olduğunu öğrettiği için Sayın Hocamız'a teşekkür etmeliyiz.

"Sera-perde" kelimesinin "otağ" mânâsı Burhan-ı Katı ve Redhouse'a gelinceye kadar Devellioğlu'nda mevcuttur. Metinde "Şahed-i nazm" ifadesindeki şahed kelimesinden hareketle birinci mânâ tercih edilmiştir.

Yine Sayın Hocamız, "Çün zevrak-ı vücudum..." diye başlayan uzun paragrafı alarak ve daha önce olduğu gibi kitaptan yaptığı nakilde mevcut bulunan noktalama işaretlerinin hiç birini kullanmaya gerek görmeksizin bunu "bir çetrefil, içinden çıkılmaz bir deli saçması" olarak okuyucuya takdim eder. Aslında Sayın Hocamız'a ait bazı sentaks ve mânâlandırma hataları dışında iki metin arasında hiçbir fark yoktur. "Elimizden, dilimizden geldiği kadar bunu açıklığa kavuşturacağım:" denildikten sonra bir Türkçe cümle yapısında bulunmayan "vaktâki" ve "ki" gibi bağlama ekleriyle cümle, "deli saçması" olmaktan çıkarılmıştır. Öncelikle "vaktâki" ile başlayan bir ifadenin "ulaşınca" diye bitemeyeceğini Sayın Hocamız şüphesiz bizden iyi bilmektedirler. "Zevrak-ı vücudum", kitapta "vücut kayığım" diye çevrilmiştir. Sayın Hocamız ise bunu beğenmeyerek ifadeyi, "Bir gemiye benzettiğim vücudum" şeklinde almışlardır. "Zevrak" kelimesini "gemi" olarak mânâlandırmak mümkün müdür? Tabiat yelkeniyle salınan narin vücutkayığı nasıl gemi olabilir? Herhâlde Şeyh Galib,

"Yine zevrak-ı derunum kırılıp kenara düştü"

diyerek sırça şişe ile tevriyeli şekilde gönlünü bir gemiye banzetmiştir. Yani 16. yy.da vücudun bütünü gemi iken 18. yy.da sadece gönül gemi kadar olmuştur. Bu bir bakıma çağımız insanlarının neden bu kadar geniş yürekli ve gamsız olduklarını da açıklamaktadır. Ayrıca koca geminin kırılarak sahile vurması da görülecek bir manzara olmalıdır. Aslında burada Sayın Hocamız'ı yanıltan "derya" kelimesi olmalıdır. "Derya" kelimesini "deniz" olarak karşılayınca zevrak da gemi olmuştur tabiatiyle. Halbuki "derya" deniz değil, "büyük nehir" demektir, "âb" kelimesi de bu mânâyadır, "ab-ı Ceyhun", "derya-yı Ceyhun" diye geçer, "Ceyhun nehri" demektir.

"Fesahat" kelimesinin her yerde "düzgün söz söyleme" diye karşılandığı halbuki karşılığının bu olmadığı Kamus-ı Türki va-

sıtasıyla ortaya konuyor. Daha önce ifade edilmeye çalışıldığı üzre Türkçe nesir cümlesinde bir kelimenin üç kelimeyle karşılanması bile israftır. Ayrıca kitabın "Notlar" bölümünde "Fesahat" (s. 551) ve hatta "Belagat" (s. 548) kelimeleri için birer madde ayrılmıştır. Artık Sayın Hocamız'ın dikkatini bir noktaya teksif ederek sair bölümlere göz atma tenezzülünde bulunmadığını öğrenmiş olduğumuzdan bu ihmâli çok tabii karşılıyoruz.

"Muhaddere" kelimesini "örtülü kadın" tam karşılamaz denmektedir, doğrudur. Aşağı-yukarı aynı mânâyı vermekle birlikte "iffetli (afif) kadın" ifadesi daha yerindedir. Ancak bundan sonra gelen ve kitapta da "minassa" (s. 276) şeklinde yer alan kelimenin, "hacle" mânâsına gelen "manassa" ile karıştırılarak bu şekilde yanlış okunduğunu söyleyip okuyucuyu bir kere daha yanıltmaya tevessül etmek nedendir? Bununla da yetinilmeyerek Muallim Naci'nin manassa ve mınassa kelimelerini birbirine karıştırmamak hususundaki ihtarının "kime" olduğu sual edilmektedir. Bunun cevabını, yazarının soy isminden başlayarak ele aldığı bir metni yanlış ve yanıltmacalarla dolu bir şekilde aslına muhalif aktaran ve bu gibi hâllerle kandırılan mazlum okuyucu için her zaman üzülmüş olan Sayın Hocamız'a bırakıyorum.

İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki öğrencilik yıllarımızda rahle-i tedrislerinden nasipdâr olma mutluluğuna erişmiş kimselerden biri olmayı kendimiz için bir iftihar vesilesi saydığımız Hocamız'ın, "cüret" ve "cehâlet" gibi tenkitle uzak ve yakın münasebetlerini tesbit etmekte güçlük çektiğimiz pek çok tahkir edici kelime ve ifadenin yer aldığı yazısından belki de tek haklı tenkid, "leal-i esnaf-ı hüner" ifadesinin "hüner esnafının incileri" olarak bırakılmasıdır. "Çeşit çeşit hüner incileri şeklinde düşünülmeliydi. Ancak, kelimeyi "esnafça" mânâlandırarak bu ifade için "esnaf Türkçesidir" buyurmanın adına Türkçe'de ne deneceğini bilemiyoruz?

Kitapta "tatar ceylanının göbeğine" şeklinde olan "Nafe-i Tatar'un ifadesinin Bugünkü Türkçesi'nde baskı hatası vardır, "göbeğine" kelimesi "göbeğinin" olacak. Onun haricindeki hususlar yine artistik izahtır, şerhe girer.

Bundan sonraki kısımda "Ey şikufe-i bustan-ı fesahat ve ey sebze-i nevbahar-ı hüsn-ibaret" şeklindeki ifade içerisinden "Ey bahar-ı hüsn-i ibaret" bölümü alınarak bunun "güzellik ibareli (makalede "ibaresi" olarak yazılmış veya dizilmiş) ilkbahar" olarak verilmesi hatalı bulunmuştur. Öncelikle Sayın Hocamız'ın Fuzuli Dibacesinin bütününü esnaf Türkçesi olmayan güzel bir dille bugünkü Türkçe'ye kazandıracaklarını öğrendiğimiz için dikkatine sunmak istediğimiz husus şudur: Metindeki ifade, "sebze-i nev-bahar-ı hüsn-ibaret" şeklindedir, "hüsn-i ibaret" değil. Zira sebze kelimesi şikûfe, nevbahar kelimesi bustan ve hüsn-ibaret kelimesi de fesahati karşılamaktadır. Eğer bahar kelimesi "genç" mânâsına geliyor ise acaba "bostan" ne demektir? Aslında Sayın Hocamız'ın bu, yanlışı düzeltiyorum zannıyla doğruları tahrif etme veya yanlışı bir başka yanlışla değiştirme itiyadı yeni değildir. Bir zamanlar bir "şâh-dârû"-"şâh-ı dârû" meselesi var idi.[6] Farsçada vasıf terkiplerinin teşekkülünde iki usûl takip edilmiştir. Bir, tamlamalar aynı nizam içerisinde terk edilerek birleşik isim hâlini almıştır; "şah-ı dârû"nun "şâh-dârû" olması gibi. İki, tamlamalar ters çevirilerek birleştirilmişlerdir, "bend-i terkib"in "terkib-bend" olması gibi ki bugün hâlâ bu ibareyi çok yanlış olarak "terkib-i bend" şeklinde kullanmaktayız. Hatırıma gelen bir başka, yanlışın yanlışla düzeltilmesi hadisesi de Arapça denildiği için tenkid edilerek Farsça olduğu söylenilen ve "saygı göstermek, selâmlaşmak, tapınmak" mânâsına gelen "namaz" (aslı namas) kelimesiyle ilgilidir.[7] Bu kelime ve namazla ilgili pek çok kelime ve yine Farsça bildiğimiz nev (neva=yeni), dûr (dûra=uzak), kâm (kâma=arzu istek) ve hatta -nâ (menfilik eki) bile Farsçaya Sanskrit dilinden geçmiştir.

Bundan sonraki kısımda Sayın Hocamız, takatsizlikten bazı kısımların doğru Türkçesini yazamadığını söylüyor. Kendisine bi't-tecrübe hak vermemek mümkün değil. Bu sebeple "netice", "hilye" ve "tevfik" kelimelerini geçiyoruz.

Kitapta "kilk-i küduret-te'sir" ifadesi artık alıştığımız üzre yanlış olarak "kilk-i küduret-kesir" olarak alınmış ve küduret kelimesinin "gam-gussa" mânâsına geldiği söylenilmiştir. Metinde cahil ve kabiliyetsiz kâtiplerden bahisle "hame-i muhalif-tahrir" ve kilk-i Küdûret-te'sir ifadeleri kullanılmıştır.

Küduret kelimesi tıpkı "gubar" gibi "toz" demektir, yazı ile ilgilidir. Bulanıklık ve gam-keder mânâları sonradan mecazi bir genişleme neticesi ortaya çıkmıştır.

Bundan sonra "ki" ile bağlanarak genişletilen iki nesir cümlesi gelmektedir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın lüzumu yoktur. Ancak şunu hatırlatmak gerekir ki" esnaf Türkçesi" denilen, "deli saçması" buyurulan Fuzuli Divanı dibacesinin "Bugünkü Türkçesi" içerisinde sağlayacağı bütün kolaylık ve anlaşılırlığa rağmen bir tek "ki"li cümle mevcut değildir.

Bu yazı, bizim için bir bakıma çok tatsız fakat o nisbette zaruri bir tecrübe olmuştur. Bugüne kadar, "Orhan Şaik Gökyay" imzası altındaki her satırı hepimiz kıssalarını bir tarafa bırakmak kaydıyla hisselerinden nasiplenmeye çalışarak daima büyük bir lezzetle okumuş ve düşünmüşüzdür. Sadık bir okuyucusu olarak aflarına sığınıp Sayın Hocamız'a sormak istediğimiz şudur: Şu anda bahis mevzuu edilen eserin veya herhangi bir çalışmanın velev ki hataları bulunsun, harcanan bunca emeğe ve katlanılan bunca külfete karşılık takdir edilecek hiç bir tarafı yok mudur, olmamalı mıdır? Sadece böyle bir terkibe gitme niyet ve kararı bile kâfi değil midir? Kitabın neredeyse 1/4'lik kısmını işgal eden ve edebiyat ve kültür tarihimiz için ehemmiyeti büyük olan Lamii divanı dibacesinin gün ışığına çıkarılması dahi küçümsenecek bir hizmet midir? Bunca ağır ve tarihe gömülmeye mahkûm edilmiş metni "Bugünkü Türkçe"ye çevirmek, rizkine rağmen zaruri değil midir? Vallâhu a'lem bi's-savab!.. Kitabın arka kapağını yazan şahsın kitaptan kaç sahife okuduğunu bilemeyiz. Ancak maalesef 570 sahifelik bir kitap içerisinde doğru, lüzumlu ve faydalı hiç bir şey bulamayan Hocamız'dan fazla sahife karıştırdığı ortadadır.

Hocamız'dan aldığımız feyzi, bağa girmek için destur telakki ederek başladığımız bu hacimli ve geniş muhtevalı çalışmada elbetteki hatalar vardır ve olacaktır. Bu noktada ehemmiyetli olan ilim adına kat' edilen mesafe olmalıdır. Haksız ve tahkir edici kanaatlerine rağmen kendilerine en derin hürmetlerimi zikretmeme vesile olması bakımından yazısı için Hocam'a teşekkürlerimi sunarım.

[1] Dr. Tahir Üzgör: *Fehim-i Kadim*, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metnin Bugünkü Türkçesi, A.K.M. Ank. 1991, s. 358

[2] *Orhan Şaik Gökyay*, Kültür Bak. Ank. 1989. (Haz. Prof. Dr. Günay Kut)

[3] Tahir Özgür değil, Doç. Dr. Tahir Üzgör olacak.

[4] Tahir Üzgör: *Edebiyat Bilgileri*, Veli Yay. İst. 1983.

[5] *İslâmî Edebiyat*, Ocak 1992, s. 63-65

[6] Orhan Şaik Gökyay: *Destursuz Bağa Girenler*, s.108-109

[7] Orhan Şaik Gökyay: *Destursuz Bağa Girenler*, s.95

II. Abdülhamid'in Bir Taşra Kadrosu

İlayet, sancak, kazâ ve nahiye yönetim kadrolarının saltanata bağlı, çoğu yerli eşraftan memurlarla oluşturulmasına Sultan Abdülhamid'in verdiği önem biliniyor. Dirayetli, fakat başkentte kalması sakıncalı vezirleri valiliklere, Mekteb-i Mülkiye'den mezun genç yöneticileri de kazâ kaymakamlıklarına gönderen Sultan, deneyimli vezir valilerle cin gibi kaymakamların maiyyetlerindeki evet efendimci, mütevekkil, saygılı, şöyle böyle okur yazar yerli memurlarla çalışmalarında kimbilir ne maksatlar gütmüştü?

1903 veya 1904'te çekildiği sanılan fotoğraf, böyle bir kadroyu belgeliyor. Arkasına yazılmış sekiz isimden, Hicrî 1321 (Milâdi 1903) Tarihli Sivas Vilâyeti Sâlnâmesi'nin "Divriki Kazâsı" bölümündeki görevliler listesinden yararlanarak ayrıca Divriği tarihiyle ilgimiz sâyesinde, fotoğraftaki 27 kişiden birçoğunu teşhis edebildik. Ancak, ne önünde ne arkasında "Divriği'" ile ilgisini gösterir bir kayıt veya görüntü bulunmayan bu resim şâyet bizim elimize geçmeseydi "keşif ve teşhis" aslâ mümkün olmayacak; "-Nerede? ve Kimler?" soruları herhâlde cevapsız kalacaktı.

Ön sıra: (Soldan sağa doğru)

1. Meclis-i idare âzası Karaciyan Simon Efendi (Divriği'de Harputlu Simon olarak ad bırakmış; çarşıda bir otel-han yaptırtmıştır) 2. Meclis-i İdare âzası Halil Efendi (köylü), 3. Mal Müdürü Ahmed Bedri Efendi, 4. Naib Ahmed Tevfik Efendi, 5. Kaymakam Ahmed Cemal Bey*, 6. Komiser Abdurrahman Efendi, (fotoğrafın arkasına bu zat için "binbaşı" denilmiş. Oysa grupta zabitan sınıfından kimse yoktur) 7. Bidayet mahkemesi âzası Müdürdar-zâde Mahmud Efendi (Naci ve Nuri Demirağ kardeşlerin amcası) 8. Meclis-i idare âzası Mehmed Bey (Memişpaşa-zâde, eski TBMM Başkanı Refik Koraltan'ın amcası. 1904'te Divriği'de yaptırdığı özenli konakcık, günümüze kadar korunmuştur) 9. Tahrirat kâtibi Hâfız Mehmed Ali Efendi (Hargünî-zâde, eski Emniyet Umum Müdürü ve İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün'ün babası)

Orta sıra: (Soldan sağa doğru)

1. Bidayet Mahkemesi kâtibi Ömer Efendi, 2. Müstantik muavini Ali Osman efendi, 3. Belediye Başkanı Erüklü-zâde Hüseyin Efendi, 4. Bidayet Mahkemesi âzası Hayranoğlu Karabet Efendi (Bilâhare Abdülhamid Paşası olmuştur) 5. Belediye âzası ve Sermünadî Hasan Efendi (1934'te "Saka" soyadını almış, 1935'te vefat etmiştir. Abdiâcizin büyükbabasıdır) 6. Teşhis edilemedi. 7. Nüfus Memuru Hâfız Mehmed Kemal Efendi (A. Gabriel gibi Divriği'ye uğrayan araştırmacılara Divriği kitâbelerinin okunmasında yardımcı olduğu bilinmektedir) 8. Şeriye kâtibi Necib Efendi, 9. (ayakta) teşhis edilemedi.

Arka sıra: (Soldan sağa doğru)

1. Teşhis edilemedi. 2. ve 5. Polis memurları Memed Sabri ve Hüseyin efendiler. 3. ve 4. Posta Telgraf ve muhabere memurları Hacı Nuri ve Mehmed efendiler 6. Tevfik Bey (Memişpaşa-zâde, Koraltan ailesinden olup 1942-1945 yılları arasında Divriği Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur.) 7. Teşhis edilemedi. (İlmiye sınıfından bir müderris) 8. ve 9. teşhis edilemedi.

1321 Sivas Sâlnâmesinde, Divriği'deki kamu görevlileri topu topu 35 kişidir. Fotoğrafta 27 kişi bulunduğuna göre kadronun 8 kişisi gruba katılmamıştır. Bunlar ve bizim teşhis edemediğimiz 6 kişi için sâlnâmenin verdiği isimler şunlardır: Müftü Hâfız Necib Efendi (Arka sırada 7. olabilir?..) Meclis-i idare âzası Memişpaşazade Hamdi Bey (o yıllarda öldüğü bilinmektedir), Vergi kâtibi Sabri efendi, refiki (yardımcısı) Ömer Hilmi, Sandık emini Ahmed Hamdi, Banka Şubesi Reisi Abdullah, Muhasebe kâtibi Mahmud Nedim, Bidayet Mahkemesi başkâtibi Halil Rıfat, Mukavelat muharriri Ahmed, Tapu kâtibi ve Sandık emini Ömer Lütfi, tabib Parsih, Müfettiş Eyyub Sabri ve Kolcu Vasil (Bu, arka sırada 8. olabilir)

Fotoğrafı sayın Vehbi Ayanoğlu vermiştir. ☆

* Hatib-zâde Ahmed Cemal (1871-1928) Kütahyalı. 1897'de Mülkiye'yi bitirdi. 1901 başlarında Divriği Kaymakamı oldu. 1905 Kasımında Hamidiye (Devrek) kaymakamlığına atanıncaya kadar orada çalıştı. Başka kazâlarda da bulundu. 1908 ilk Meclisine Kütahya'dan meb'us seçildi. Daha sonra, Ertuğrul, Isparta ve Canik mutasarrıflıkları, Edirne ve Kastamonu vali vekillikleri yaptı. Asaleti tasdik edildi. Millî Mücadele sırasında Sivas, Cumhuriyet döneminde de Edirne ve sonra Trabzon Valisi oldu. (Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-1969, Cilt 3, sayfa 723-24, sıra no: 587)

Necdet SAKAOĞLU